

પાયાળનું ધાવણુ તો હું મવા જ મહિનો પી ચક્ર્યો. પિતાની બધી યજ્ઞ ગણ, ને તે પછી તો પાયાળને મે ત્રીસ વર્ષે દીડી ત્રીસ વર્ષે સધ્યાની ઝખાણમાં બાઈ અમૃતલાલ રોકે અને, દિડ કઢારીને ચોટીસે ડુગરે ચડાવી, એ ડુગર ઇંસકતી પાયાળનું પ્રિય દર્શન કરાવ્યું છે. પરંતુ પહાડના સરકાર મારા થોડ થોડા તો પે સતત પોષાતા રહ્યા તેનું કારણ એ હતું કે માર પિતા કાઠિયાનાડ એજન્સી પોલીસના એક નાના ઇન્સ્પેક્ટર અમલદાર, એટલે ચાણે ચાણે એની બધીઓ થતી, ને લગભગ એ તમામ થાણા-એ એક ને દાદ, ચમારડી ને લાખાપાદર-કોઈ ગિરમા, કા પહાડમા, બચકર નદીતેરા વાળી વધી ને વિકરાળ જગ્યાઓ ઉપર સ્થપાએલાં. એ પહાડ બેઠતી નદીઓન ઉડા ધરા ને એ ડુગરાની એકાન્ત ખોપો મારા બાળપણના સગી હતી નદીની બેખડ પરના અમારા નિવાસોની નાની બાર્ગ-ઓમા ચઢતે હ હ. હ હ. જૂતનાહ કરતા પવન-સસવાટાએ મારી નીંદર ઉડાવી દીધે પહાડોના હૈયાના સદેશા અને સજ જાણ્યા છે. કાગણી પૂનેમની ફૂતાશણીના બડકા ફરતા વીંટળાઈને ગોવાળીડા જુવાનો-અરે ઘરડાખખ એકુ દુહાગીરો પણ સામ સામા દુહા-સગ્રામ માડતા તેનો પણ હું બાવ બોક્તા હતો. પહાડનો બાળજીવડો, પહાડના ટેટાર્ટીમર અને ગુદા વગેરે ગળ અટા મેવાની માફક જ પહાડની પેદાશરૂપ આ દુહાસોરઠાવાળી કવિતાનો પણ રસિયો હતો.

તે પછી તો થણા વર્ષોનો ગાળો પડ્યો. બિન્ન બિન્ન જાતના સાહિત્યના સરકાર પડ્યા-અને ખીતરની બોલમો જૂના રસના ઝરણા વચ્ચા કરતા હશે તેની જાણુ પણ ક્યા હતી. એ પ્રવાહોને કળનાર પાણીકળો અને ૧૯૨૨મા બેગી ગયો. એ એક મિત્ર હતા એને ઘડપણ થેરી રહ્યું છે એની દૃષ્ટિ “ગત સમયના ગાહ કિલ્લા ઉખેરે” છે ક્રિસ્તુક્રિસ્તુ ઉડુ આવ ગાહન કરનાર એ જીવને, “માણ્યુ તેનું સ્મરણ કરવું એ ય છે એક બહાર” એ સ્મરણોની સરણીઓ કુગી રહી છે સામસામાં ખાલોશીઆ મારીને મસ્તી કરવા જેટલો જેની સાથે પોતાને ગાઢો

ધાગી અપ્રમટ ઘટનાઓને એ સભારે - પોતાની કાળના આખા મડળને યાદ દેર એમ જે ખાસ રોગ સામે એને મામતભાઈ ગઈ. હાથમાં ૪૫ ટપ મણકા ટપકાવતી દરિયની માળા મીએલી આખો, થોડાથોડા હાવનાવ સાથે, હાવકી રીતે, ધીરા ને ઓઝખા નિર્ગળના મીઠા કંદના વાર્તાઓ. ને એ વાર્તાનો પ્રનાદ પૂરો થતા મુની પ્રાણી ન હોકો પીવાય કે ન વાન મરખી જે કરાય એની કડમડ ઓગેહો! શી મામતભાઈ ગઈની કટેણી! મારા એ વૃદ્ધ મિત્ર એ કથાવાર્તાના દોહાર ગઈ સામતભાઈને યાદ કરીશી મને પોતાની સાત દીએ માગડા ખૂનની પીયાત દાગી ને વેજીતી, એબવ-વાળા ને, માઈ નેહડીની ચાપરાજની એવી કેંડ વાર્તાઓ મહે, દુહા ટાકતા જાય, વિસરાયના પ્રાઈ ચગળુને જાનવા સાદ જીવુ સ્મૃતિના ગીય જગનો શોધવા લાગે અકેડ દુહા ઉપર એની રસના ને કંઈના કયા કયા લગી વગુભી રહે!

મારા પહાડસગી પ્રાણુને-પણે મળ જીતે બમેનાને-એ ગીતે ફરીવાર પકાડી જીવનની વાટ સ્ત્રી ગઈ ને દિવસથી હુ કુગરાના આહિત્ય અને તવારીખ ગોધી રહો છુ જૂના યુગને પાડો આવનો. જોવાની નાદાન અને વિનાશક પ્લાયેશ નદિ-જગીકે નહિ-પણ જૂના સોરકી મળને પ્રેમપૂર્વક તપામવા તથા ઓળખનાની ખાસ મને હોતા નવેક વયથી એક વળગાડ જેવી સતારી રહી છે. હુ હજુ જે એથી લગવાતો નથી એના મર્મે બહીનશી ઉકેનવા મધુ છુ એમા બયકર મીડાય અનુભવુ છુ. જૂદરા જીવનસંજોગમા બદીવાન પડેન આ દેહને છોડી મારી કંઈના પ્રેવી મમતાભરી કેંડ ખાબીઓ ને કયાઓ, કુગર-માતો ને દુહા-સોરકાઓ ગાધે છે!

૪. દુહાઓની શોધમાં

“દુહા લાવો અમને દુહા વારી આપી તેના મર્મે દેખાડો!”
 આનો અનેક મિત્રોનો પુકાર હતો દુહા તો નહિ નહિ તોય બસે જાયસે જોવા મે લખેલી સંધારો ને બહારવટીયાની

રાઓ ઉપર પયગયલા પડ્યા દગે, પરંતુ દુહાની દુનિયા તો ઘણી બદોળી, ઘણી પટોળી ગી. અત્યાર સુધીની કથાઓ લખવામાં મારું મુખ્ય નિશાન દુહાનો સાહિત્યરમ રેલાવવાનું નહોતું. એમાં તો ધનનાના પ્રમગોના પાણીવાર તરવો હુ જેળા કરતો ગયો છું. એ પહાડવાસીઓના જુના ડવનમાં વેગ અને ગ્રેમની, બધુતા ને ધિમરની દગા અને દિનાવગીની, યુદ્ધની ને દોગ્તીની જે દારણ, કરણ બીપણ અને પ્રેમજાળ મળતીઓ ખેવાઇ ગઇ છે, તેને હુ મારા હંધાના દુવાન આપી, લાડ લડાની, મારા નિગીદ છોની રંગપૂરગી પૂરી, દમદ ડવન-આવેખન કરના મથતો હતો. તેમાં દુહા તો હુ એટલાજ ટામતો, જેટલા એ ધટનાના ઈતિહાસ સથે મને મળી રહેતા ને જેટલા એ પ્રમગોને આધાર આપના

પણ અખડ વડેતા કવિતા-ગેનની આ દહે મોરકે માકગેની સળગ ધારાવાહી મીતમથાઓ તો આજ સુરી અનાયદી જ સધ રાથે જતી હતી. મારે દુહા આપના જ હતા પણ જેમ હાથમાં આવે તેમ આડકેડ ફેકાફેકી ટગીને નહિ ધડાનધી નાનાની આકળના પદ્ધતિમર સાકળેના અગ્રેડાને રૂપે ને એ કામ દોયતુ હતું. લોકોની યાદદસ્ત નમળી પડી છે. જૂના પાનરના દુહાગીરો મરી ખૂટયા છે. અત્યારે લોકોમાં જઈ પૂછજો તો પ્રેરવાથે જણુ દુહા ગાઇ દેખાડરો ખરા, પણ એક ચરણ ક્યાનું, ને ક્યા જતુ કોઈ બીજા જ દુહામાંથી તફાવેતુ બીજુ ચરણ બન્નેને મારી મથરડીને ખેસના કરેલા પાખીઆ અર્થનો અનર્થ સાચા અસલી શબ્દોતુ જોર ન જડે ન જડે મૂળ કલ્પના કે વિચારની ગુક્તિ જૂનામાં નવું થીગડુ દીનેતુ હોય એક વાતનો દુહો ઉડાની લઇ, કેવળ એકાદ શબ્દફેરને લીધે બીજી કોઇ વાતમાં ઠોકી ખેસાર્યો હોય શબ્દોના માપ કે પકિતના પ્રમાણ ન જળવાયા હોય એરી ગઝન વિકૃતિ! એને હુ દુહાસાહિત્યની સુદર સદ્ધિમાં ખપાતુ નો ખપી શકે છે ખર, પણ એ વેપાર ફૂડના કાટલાવાળો એથી હુ નથી ઇતિહાસને ન્યાય આપતો, ન સંગ્રાધનને, કે ન સાહિત્યને

માટે જ એ રાહ જોઇ છે. બમી બમીને, સાચા પાઠ શોધવા માટે કૈકે વાતડાબાઓને પપાબ્યા છે ઉધુ ધાલીને નોટો

ભયે જ ગયો છું. અનેક પાઠો બેગા કરીને સાચુ સ્વરૂપ કયું હોઈ શકે તે કોમળ હાથે તપાસ્યું છે. રેલગાડી દોડી જતી હોય, દિવસની કામગીરી પતાવી રાતની મુસાફરી કરતો, સવાનું ને પંથ કાપવાનું એમ ‘એક પંથ દો કાજ’ પતાવતો હોઈ; એવી અનેક અધરાતે ટ્રેનના ડબ્બામાં ચડીને લવકાર કરતા આમ્ય દોસ્તોએ મને મીઠી મીઠી ગીત-સૃષ્ટિમાં જગાડ્યો છે: હાવડના ચીધરેહાલ ખેડુ બાઈઓ બાવનગર ગાડાં ખરીદવા જતા હોય, બરડાનો ગોવાળ ચારણ એવી બેસોનાં ચરણ માટેની પાનચરાઈના ત્રમણા ચોગણા વધારવામાં આવેલા દરો ઉપર દિવની વરાજો દલવતો પાનેક્ષીના કે ગીરના કોઈ ખીડને વેચાતું રાખવા દોડ્યો જતો હોય; વૌખાએલા મેળામાંથી કે નવરાતની એકાદ કોઈ રાત્રિયે કોઈ ગામડાંમાં રમાએલી બવાઈમાંથી રસતરબોળ બની નીકળેલા મુસાફરો ચડ્યા હોય; એ મુઠે શી રીતે ? કયે મુખે એને નીંદર આવે ? ફાટેલા દેડીઆના ગજવામાં સંતાડીને દમાવી રાખેલી એની લોહી સાટે રહેલી ખરચી રખેને કદાચ કોઈ અંતરિયાળ કાતરી જાય ! આ બ્લીકે એ ઉભગરા ખેંચે; અને ગળામાંથી સોરકા ખેંચે. હું જાગીને છોટો બોલોબોલો વેણ પકડવા મધું. નોટ કાઢીને ચપ્પો ટપકાવવા માંડું. ગાનારની આંખો ત્રામી થાય. નોટબુકમાં પેન્સીલ ફરી રહી છે, પોતાની વિરહ કાંઈક બેદી ટાંચણ થઈ રહ્યું છે ! એ અટકી જાય. ગરજ રહી મારે, એટલે એની પાસે જવું પડે. એનો અદેશો દૂર કરવો, એ મસ્કરી સમજીને મકોડાઈ જાય એટલે મારી મચ્છાઈની ખાતી આપવી, એની બૂલકણી રમૂતિને દુલાવવી. એ કહેશે “અરે બાપા ! આ તો અગડવાળી: આ અમારાં અમણનાં ગાંડાથેલાં: તમને મુધરેલાને આમાં શો રમ !” થઈ થઈ દહીએ, પણ એ ઠેકડી જ માને. બ્લીનો ને સદોડાનો બોલો, વળી ચપ્પો જૂલી જાય. ફગી ફગી ઉઘવાતે, યાદ ન આવે એટલે ઉઠા નિઃશ્વાસ નાખીને કહે કે “બાઈ ! હવે તો હવે કુટી ગયું; હતા તો મો મો દુહા જીમને ટેરવે, પણ હવે છાનીયુ કુટી ગઈ !”

પોરમાના દુહા ને ! ઓરો, ગડા ગામમાં ફલાણા બાઈને કંઈ પોરમાની વાતના પચાસ દુહા કોડાટ મોટે છે : માંગડાના

તો નહિ નહિ ને મો દુહા ફલાણા ગામના ફલાણા તુરીને આવડે
 છે: અરે, વળાના યડમાં ફલાણા ગામનો ફલાણો ચારણુ ગામેતી
 તો તમારે દુહાનો બંડાર. જઈને મડો માંડવા-તમારી પાંચ ચોપ-
 ડીયું બસાય !-આની અનેક લાલચોથી લલચાઈ, ખરે ઉનાળે નરસે
 તલખતા હરણુ જેવો દુ, વાદન મળે તો મેળવી, નહિ તો પગ-
 પાળો, ખતાવેલા ગામડે પહોંચું. જ્યાં દગલેદગલાં કપ્પાયા દોમ,
 ત્યાં ચપટી પણ ન જડે. સામેથી આપણે ગાવાનું આદરીએ
 ત્યારે એ અડખગની સ્મૃતિને પાનો ચડે. ગજ્જોની દગદગ માટી-
 માંથી એકાદ મરસ પકિત, એકાદ સાચો જોલ, મૂળ દુહાના
 વિકૃત સ્વરૂપને મટાડી અસમનો રમ્ય આદાર પ્રગટાવનર એકાદ
 શુદ્ધિ તો જરૂર નીકળી જ આવે. કોઈ કોઈ વેળા તો એવા
 એકાદ નાનકડા સુધારાની થે કેટલી મોજ આવે !

સૌ જાતો સંસાર, સૌ સૌને સ્વાસ્થ્ય;
 જૂત રૂવે લેકાર લોચનીએ લોહી જરે !

આ માંગડા જૂતની કયાનો દોહો : તદ્દન અર્થહીન ને
 બાવહીન, કારણ કે વિકૃત - એમાં એક જ જૂલ સુધરાઈ ગઈ:

સૌ જાતો સંસાર, (એને) પાંપણીએ પાણી પડે,
 (પણ) જૂત રૂવે લેકાર, (એને) લોચનીએ લોહી જરે !

એહો ! આ તો પાણી ટપકાવતા માનવ-રૂદન અને
 જૂતના બચકરે લોહીઝરતા રૂદનનો મુકાબલો : આંધળાને
 આંખો આવે, તેમ દોહામાં અર્થની સગતિ આવી;
 વિરોધમાંથી નિષ્પન્ન થતી વેદના, સ્વનાનો મરોડ વગેરે આવી
 ગયાં. આવાં દૃષ્ટાંતોનો પાર નથી. એ બધી સ્વચ્છતા, સુડોસતા
 અને અસલ સ્વરૂપની નમણાઈ આણવાનું કામ કેટલી કેટલી
 સખૂરી, કેટલા હવમ, રઝળપાટ અને કળવકળ માગી લ્યે છે !

પ. ગાંડોતુર પ્રેમ

આ ગીતકથાઓને હું કયા તરીકેના રસ માટે ન સપર. કયા
 તરીકે વિધવિધ પ્રસંગોની ખીલાવટ કરનાર વસ્તુ તો
 એમાંની કોઈકમાં જ હશે. કેટલીક તો એકજ તરેહનું વસ્તુ રજૂ કરે

છે વળી આહી મધરેવી તમામ વાતો માત્ર પ્રેમની, કરુણતામા માપ્ત થતા પ્રેમની જ વાતો છે (વીરતા વગેરેની વાતો ખીજા ભાગમા સધરીગ) વાતને અતિ પ્રેમીજન એના મૃત પ્રેમપાત્રની ચિંતા પર ચડીને બગી મુઠુ મ્હેવાય છે તે દ્રષ્ટિકતના સાચ જુદાની ર મને ષ્ટી ખેનના નથી હું તો મનવી રહ્યો છું એના દુહામા મધગએતી ઉર્મિઓના મન અને એ ઉર્મિઓની આનેખનનાના મન આહિર ચાલુ મરી હાગી, બરવાડ, રમરી વગેરે ભમન્તી (Nomadic) જાતોના પ્રેમી જોડનાને અમર પ્રતી આ કયાઓ છે એ જાતોની જ જીમે રામાયણુ જોવા રમ્યથી ગનાના જીગર વીવતા અતગની સુવાસ ફેાવતા પ્રેમીઓની ળાની પ્રીયુ પોષતા ધામનાની પ્રણુ વેદનાને અવાજ દેતા આ દુહાઓ છે આ આદિર વગેરે વર્ણો માણુ છે ? નાનરિયા વર્ણો છ એક નહિ પણ અનેક વાર પરણી પગણી છુટા છેડા પ્રવાનો હક્ક જોગવના જાતિઓ છે ધર્મ લોપાવાનો મતીત્વ જવાનો જાટ થવાનો એને ડર નથી એ તો પહાડના મતાન પહાડને જોગે ઉઠે લક્ષ્મી દુષ્છાટ માણે તે જતા આ ધ્યા ઓનો મુખ્ય સ્ત્ર કયો છે ? પ્રેમની વફાઈનો પોતાના પ્રેમી ભાગી ૧૨ ઉપર મગી શીવાનો સ્વજનના પાણિયા પર લોગીના સીંદૂર ચડા વવાનો અતગ જેને માથે એકવાગ હ્યુ તેના ઉપર ઓળંગોજ થઈ જવાનો શાન્તમાખ્યુ મતીત્વ નહિ સ્વતન લાગણી

એ ખ્યાર ગાડોતુર દશે પ્રથમ દટિની એ રીતિ હશ નેસ ડાની રહેનાગી આનર-કન્યા નાગમદે મતીઆણુ શહેગની બજારે પોત ના ધરની તાવણુ ધી વેચવા આવે વાણીઆને હાડે નેસ વારી સુદરીઓનુ આખુ જૂથ મેહુમેહ પોનપોતાની તાવણુ તોન કરાવે એમએક વીરનર નાગવાગો ઘોડે ચડી બજારે નીમ્મે સહુની સાથે નાગમદેના મે મે નયણુ એ બહુ સાબજેના શુરરીગને નિદાજવા લાગે વેપારી વાણીઓ િખજ કરે > એ બાઈ આમ ધ્યાન નો રાખ્ય તારા ધીની ધાર તેડે ઢોળાય છે તામ ડીમા પડતી નથી । ત્યારે એ પ્રથમ દટિની પ્રીતડી ઝટવી ગાડી તુર મનીને બોલી ઉડી દશે >

ઘોળ્યાં લવ રે ધી, આબના ઉતારનાં;
ધન્ય વારો, ધન્ય દિ', નિરખ્યો વાળા નાગને!

ધી ઢોળાય છે ૩૫ ઢોળાય છે • નિવેક ઢોળાય છે પહાડ
-પુત્રીનું' છવકાતુ અતર પહેલીજ વાર ઉઘુ વગીને ઢોળાય છે
ત્યારે આખી બળગ દેખે તેમ એની આખો ફાગી રહે છે અરે
ઓ નાગ! મોઢડા આડેથી તારી દાલ તો ખેસની લે!

બાધી ભેવે બળર પ્રીતમ તમારી પાધને;
અમણી છીં અભાગ! ધમળના, હાલુ' દિયો!

અમારો સ્ત્રીઓનો ઘેરો મેડેલ દેખીને તે ઓ ધમળના પુત્ર!
પાપમાથી ઉગરવા સાર મુખ આડે દાલનો પડદો કર્યો અરે
એની તે શી અમારી કમનમીખી કે આખી બળર તારી પાધડી
નિરખે અને અમે જ ખાતલ રહ્યાં! ખેસરી લે! ખેસરી લે! અને
હુ શી રીતે મારા નેણાને રોકું કે નજરને રોમ્બાની ખેડી કપાથી લાવુ!

પાગે ખેડી પેરીએ, હાથે હલકલાં હોય,
(પણ) નાગરા, નેવળ નોય, આંખ્યુ કેરે ઓડડે!

પગને ખેડી પહેરાની શકાય હાથનેય હાથકડી જડીને રોકી રખાય,
પણ આખોને ન ચડે મેડી, કે ન બધાય કડી આવે પાગલ એ
પહાડી પ્રેમ, પ્રથમ દષ્ટિનો પ્રેમ લગભગ તમામ વાતોમા પડે છે.
ન્યા ભોધએ ત્યા ખેશ વધુ પ્રમાણમા તો શરીરની જ મુદરતા
ગવાઇ છે. પણ છતાં એ પ્રીતિ એક વાર જેને પોતાનું કહી સ્વીકારે
છે, તેને ખાતર ડગલે ને પગલે બળવો ઉઠાવે છે પરિણામની એને
ગણતરી જ નથી માનાપની ભોલુકમી ન્યાતબતના બેદની
દિવાલો. ઝઢિની આડખીલીઓ તમામની સામે કા તો પ્રથમથી
જ ઉધાડો બળવો ને ક્ર અદરખાનેથી ધગધગતી આદ્ર ઠલવતો
ધરતીકમ્પ શમ્ય હોય તેટની ખામોશ ને આખરે એ મુગી
મજૂરી ખૂંટી મથે, કુળનાજના કહેનાતા બધનો બેદી, જે સાચુ
પોતાનું હોય તેની સાથે આથ બીડીને જીવનની ચમત્ક્રિા એ છે
આ વાર્તાઓનો એક પહાડીજનોની એ અગારબગી પ્રેમસૃષ્ટિ.

૬ બળવાખોર મોનસ

પ ચમચી જ લેતા આવો મુઠ્ઠા રાઢિયાની બરડાઈ પુત્રી
સોનનદે નથી માનાપને પૂછતી નથી ધરમાઁ કે કુળ
આમર જોતી હુ તો એને જ વર, જે ચતુરસુખણ મારી સમ
સ્યાઓ પૂરી કરે, બો એ ૨૩ હો કે રાજાનીજ મમસ્યાનો બેદ
મળ્યો પણ દગો નીરડ્યો ટાઈ ની મહેનતે ટાઈક મને પરણવા
માગતો હતો ! દુદા પારખે હનામણ અને સોન જાશે શુ
શિયાને ! એ દગાની રમત રમનાર બનેને ખુદ ધૂમનીનો રાગ
શિયોલ હોય અગાર લાગો એ ચોરના સૂડીબર્યા શણુગારમા
મને શુ એ ગમાર ધરેણા-લૂગાની લાલચુ લેખે છે ! ના ના

સૂડીબર્યા શણુગાર, શિયાનો શોભે નહિ,
હસામણ બરથાર, શિયો અમારો સાસરો

અને શિયા ! તને હુ પરણુ તે કરતા તો તને
કાળો સાપ ન કરડે ! વહાલા હનામણ આદીથી તારો
વડીન તને દેશવળે દિને છે રાજવારસો આયડી દે છે તો
ય ફિકર નહિ તને વરવા આવેલી સોન પાછી નહિ જાય હાલો
હસામણ મારા બરડાદેશમા હુ મારા મોરાણે ગામે માડવો
નાખીશ ત્યા જુગતે કમાર જમીને ગળામા વરમાળ પહેરશુ,
પડ પીડીઆળા કરશુ પણ હનામણ તો મિચારો આપણા
નવા યુગના સરસ્વતીચંદ્ર જેવો વડીલની આગા શિર પર
ચડાવી સુખચાપ દેશવટે ચાલી નીમ્ળ્યો અને કાચરસિક ખરો
ને, એટલે માર્ગે વિનાપની સુદર કલ્પનામય કવિતાઓ બેશક
ગાતો ગયો હતો તો ઘણો ચે વીરનર એના પ્રતાપે તો બરડા
કુગરમાથી વામની એક કાતળી ચે ટાઈથી કપાતી નહિ એવો
જ ટકાવો એ પ્રેમા હતો-સોનવિભેગે સુવાળી સેજમા નથી
સતો સાથરે જ પચારી કરી એક મોન ઉપર સિધની સોળસે
સુમરીઓ પણ ઘોળી કરી છતા વડીનની મરજત સોપવાની છાતી
એને નહોતી. સાચી બળવાખોર તો સોનનદે નીકળી પડી હસા
મણુને શોધવા ક્યા ક્યા સુધી બટકી ! છેક હાના કુગર સુધી

બખરલાની બરડાખ મેરાણી બહેનને કઠેથી બાવાં જલદ રસનાં પાન મેલ-હજીના ૬૦-૭૦ સોરઠા વાટે કરતાં હતાં. દારિકાથી મહુવા સુધીની અને વડવાણથી પોરબંદર સુધીની સીમો બાવાં દુહાએને ગાને રેલતી હતી. મેલ-હજીના દુહા ને કયા કંઠે ન હોય એવો માલધારી તમને વીસ વર્ષ ઉપર બાગે જ ક્યાંયે કાઠીઆવાડમાંથી હાય આવત.

૮. સાબરમતી જેલમાં

અમે સાબરમતીની જેલમાં હતા. અમારા ૨૦ જણના નિરા-
ળા જૂથમાંથી જ્યારે કોઈનો છુટકારો થતો ત્યારે આગલી સાંજનો એક પહોર એ કારાવાસમાં શિવરાત્રનો મેળો રચાતો. ગુજરાતના વીશક કાવ્યરસિયા, સાહિત્યપ્રેમી ને સંસ્કારશીલ પુરુષો વચ્ચે ફેટલીએક ગીતકથાઓ મેં ગાઇ સંભળાવેલી તેમાં શેણી-વિન્નણુદનો કિરસો તો ક્યો જીવાન વિસરશે ? કારાવાસના મારા રસયુરુ શ્રી મહાદેવ દેસાઇ અને હમ્મ હુદે તેમજ સંસ્કૃત રસ-સાહિત્યના મસ્ત અનુરાગી શ્રી. દેવદાસ ગાંધી-બેએ પહેલી જ વાર સોરઠી ગીતકથાતું ધવણ ક્યું. શેણીવિન્નણુદે તો એમને ચક્ર-ચૂર બનાવ્યા. મેલાધેલા ને માવતરવિહોણા કંગાલ ચારણબાળની ખીન બળવવાની સિદ્ધિ ઉપર વનવાસિની કુમારી શેણી મોહિત થઇ. વનરાધનાં બન્ને બાળ એકબ્રાણુ બની ગયાં. પણ પોતાની કુળ-મોટપમાં છકેલો બાપ એકની એકે લાડકવાઇ કન્યાને ભિખારી જતરવાળા વેરે કેમ પરણાવે ? એક સો ને એક નવચંદ્રી જેસો આણવાનાં દોલલાં વ્રત દઇ જીવાનને વિદાય કરનાર બાપ બૂદ્યો હતો. બેટડીનું અંતર પણ એ જીવાનની પછવાડે જવું રણું હતું. બાપના કુલગૌરવની શી ખિસાત હતી એ બે જીવાનોના અમૂલ્ય પ્રેમની પાસે । એક વિન્નણુદની જ વરમાળ-ખીજની ન બાંધુ : ચાર લાખ ચારણુ અને પરણવા તૈયાર હોય, તો એ એને બાંધવ કહી બોલાવુ : ચરે ઓ તેતર । વનરાધમાં મારા પિયુની આઠે ડાખી બાણુ ઉતરીને અપચકુન દે, જેથી પોઠીડે પલા-શેલો પ્રીતમ પાછો વળે રે ઓઝત નદી । હવે દીબે મડીને ઉછાળો

લે, આડી ફરી વળ્ય, તો પિયુ પાછો વળે : એમ વર્ષ વીત્યું, સામે
આપાદ આળ્યો : વાદળ વળ્યાં : ધરતી લીઝડી બની : ધરતીને
તો મેદુલો મળ્યો, પણ શેણીને વીળણુંદ ન સાંપડ્યો : શેણી
સકાણી. બાપને ત્યજી, સગારનેહીનાં સગપણ સળમાવી ઘેરથી
નોકળા પડેલી વન-કન્યા, વિઝણુંદના વાવડ મેળવતી, સમડે
સમડે શોધ કરે છે : અરે, અંગે ઝોડેલી કામળા ઉતારી, એની
ધળ કરી, ચારે સીમાડા ઉપર ફરફરાવે છે, જેથી જંતરવાળો
જીવાન કમંચે હોય તો એ પ્રેમ-ધ્વજ દેખી પાછો વળે. પણ પિયુ
ન સાધ્યો. કંકુવરણી ને કામલાંગી વન-કન્યાએ હેમાળો મળ્યો.
એનાં માત્ર ગળતાં હતાં ત્યાં વિઝણુંદ આવી પહોંચ્યો : શેણી ।
પાછી વળ : તું બંધે પાંગળી યદ્ય મદ્ય, હું ખભે કાવડ ઉપાડી
તને તેમાં ફેરવીશ : પણ શેણીને બન્ને બવ બગાડવા નહોતા.
વિઝણુંદ ! છેલ્લી વારતું જંતર બળવી લે; સાંબળતીસાંબળતી
હું શાતા પામતી મદ્ય : એવી મધુર મધુર બરફ-ચિતા ઉપર પુરુષ
ભાગીદાર ન બની શક્યો. પુરુષ તે તો આખરે પુરુષ જ. જીવવું
એને ગમે છે. એ જીવ્યો. પણ જેને કાજ જીવતો હતો તે બે
—એક શેણી અને બીજું બીન (જંતર)—એ બે તો કુટી અયાં
હતાં. પુરુષ જીવ્યો, પણ પામર જેવો : પેટભર યદ્યને : બૂબે
માઝ્યાં બાત ખાતો : તેજહીણો ને તકખતો.

પચીસ સોરઠામાં સધરાએલી એ કથા સોરઠવાસીઓને
સ્નેહના, સમર્પણના, બંડના, સદ્બિશ્વિના ને કરુણ દર્દેદિલીના
શ્વાસો લેવરાવતી હતી. મેં એ વાત દસેક ઠેકાણે માંડી છે : કાવ-
સજી જોહાંગીર હોજમાં એ દુહાના સર બે વાર સંભળાવ્યા છે.
શહેરનાં સંસ્કારી સ્ત્રીપુરુષોએ એના શ્રવણ ચક્રી જીવનની
Romance-મસ્તી અનુભવી છે, મારા જોહવાસી બાંધવોએ પણ
એ કથાને મસ્તકે નિઃશ્વાસ-પુલ્કો દાલવ્યાં છે. એ કથાના પચીસ-ત્રીસ
સોરઠાને હું લગભગ faultless, દોષમુક્ત કાવ્ય કહું છું. ઉચ્ચ
સાહિત્યનાં ધારણોને સતોષે તેવા ગુણો આ ગીતકથામાં વિલસે છે.

‘લોકુંની લાજ’-હા, લોકલાજની ઉન્હી બાફમાં કદક પ્રેમી
પુલ્કો બદાતાં હતાં. ન્યાતમતના બેદોએ અનેક સાચી જોડલીઓને

રૂંધી હતી. રાણો રહ્યો રખારી અને કુંવર રહી આહિર, એટલા સાથે કુંવરનાં દેહ-દાન કોઈક નાતીલાને કીધાં-પણ એ બનાવટી પરણેતર ક્યાંથી ટકે? રાણુક અને ખેંઝારનાં પ્રેમલગ્ન તો બે લાડીલાં બાલકોનાં રૂધિરે સીંચાયાં. રૂઢિના સગપણને દાવે રાણુકનું કાંડું માગવા આવનારો શુર્જરોનાથ હાથ મસળતો રહ્યો ને રાણુક પ્રેમલગ્નના પ્રીતમની એક પર ચડી. આ એક ચાવી લઈને તમે એક પછી એક વાર્તાનાં તાળાં ઉઘાડશો, તો સોરઠી ગીતકથાઓનો સાચો સંદેશ જડશે.

૬. બીહામણું સ્ત્રોત્ર

એ ક જલદ અને જાજરમાન : બીજી કામલ અને કરુણ : એ એ બે રીતે આપણે સોરઠી ગીતકથાઓ માયલી સુંદરીઓનું સ્વરૂપ ઓળખાવી શકીએ. એનો અડીખમ પ્રાણુ પોતાના પવિત્ર શીલ વિષેની, સગા ધણીએ સેવેલી આશંકાને પણ સાંખી શક્યો નથી. વેણ અને વીકી : બેય જણીઓ સોણુલામાં પોતાના ધણીના શૂરા ભાઈખાંધોનાં નામ લવી પડી : ધણીઓએ લીધા અવળા અર્થ : અમારી પરણેલી પરપુરુષને વખાણે કેમ? સ્વપ્નમાં એનાં નામ કેમ ઝામે? કામળ તારી વીકી તો બાપડી-ગરીબડી-થઈને સમજાવે છે : વખાણ્યો તે તો કાંઈ મેલી મનવાંચનાએ નહિ, પણ વીરપૂજાની બાવના થકી. પેટમાં પાપ હોય તો ઓ સમા ! ખદખદતા તેલમાં અમારા હાથ બોળી સાચ લે : અમને ધરમાંથી કાઢેડું કરીને ન કાઢી મૂક : પણ પુરુષ પલબે નહિ : નહિ પલળ, એમ ને? સાથે જાઉં છું . પણ કમાએ કાઢેલી વીકી તો પોતાની પતિભક્તિને અખડ રાખી, ઉડાં દુઃખને અંતરમાં સધરી એવી ને એવી સ્થિતિ રહી રજાળી; જ્યારે બોળ કામળાઆની વેણ તો ઉપડી પોતાના સ્વમાન-તેજમાં પતિને સળગાવવાનો નિશ્ચય કરીને. આહિરાણી બેડું બરીને ચાલી નીકળી. જેનું નામ લવી હતી તે બહાદુર પીઠાત હાટીને જ ઘેર જઈ ઉભી રહી : હાટી ! હેલ્યને હાથ દે ! મને તારી કરી લે. પણ બરમાતો નહિ હો ! એમ ન માનતો કે આપણે મીઠો સસાર

માંડીએ ને દીકરા જણીએ ! ના, ના, હું તો બળતી શગડી બનીને તારા ધરમા આવી છું. અને બરાબર વિચારી લેજો હો !

મરણ એવાડા ! પીડીયા ! પાની ખુંદણ !
(એની) સાંચે લાએણા ! (વાર) મરણ એરીમક-ધણી !

ઓ પીડાત ! હું આવું છું, ને મારી જ પડવાડે, મારી પાનીએ ખુંદણ, તારું ને મારે મોન પણ ચાલ્યું આવે છે મારો કામ-ગીએ તારો કાળબનીને પહોંચે મમન ! મોને તાગ પ્રાણ લેશે, પણ વિના અપરાધે ધરની ઓને જકારો દેનાર એ ધણીનો પણ મદ ફરશે, કે એની ઓએ નીંદરમા ઝાંખેનો પુરુષ અન્યાય પામેલી નિર્દોષ ઓને સાર નિજનું અન્યાનાય બે રવા જેટલો સાને વીર હતો, મુઠ્ઠીઓના સ્વપનામા દેખાવાનો અધિભાર હતો. (પછી તે એ કથામા પહાડી વેરની દિવાવરીના બન્ધ પ્રસંગે આવે છે. પીડાત-વેજવ પા. ૮૮)

મીનમ્યાઓના દુહાઓ આવી વિકરાળ ધટનાઓ, પહાડી જીવનની આવી વિવશણ નીતિરીતિઓ પણ આવેએ છે આપણી સમાજનિર્મિત કડક વિવેક-ભાવનાઓને આચકા મારે તેવી હોડણુ-ખીમરાની અને પગા-મામડાનો ગીતકથાઓ છે. ભર-જેનનમા વૈરાગ્યે મળી પડેલી વણિક-પુત્રી હોડણુ જત્રાને પચે જતાજતા મેનાની અદર જ પ્રેમવેની બની મધ, એના અકાળ દેહદમન ને અસ્વાભાવિક વ્રતપૂજન પ્રીતિનો જરી સ્પર્શ થતામાં જ તૂટી પડ્યાં, મુક્ત પ્રેમની ઘોડી લદ્દર વાતા તો એ વૈરાગ્યે મીનજાએડુ માનવ-કુલ ફેરી ઉઠ્યું. વાણીઆની બેગીએ આહિર જીવાન સાથે જીવન જોડ્યું. અમગળ શકુનો થયા તો અતરમા ઇચ્છ્યું કે સગો ભાઈ મરજે પણ મારા ખીમરાને ઉની આવેય ન લાગજે ! અને જત્રાને જેમ તેમ પતાવી દઈ પ્રિય-તમને જોડવા પાછી વળી ત્યાં તો ઝૂરીઝૂરીને મરેલા પિયુનો પાવણિયો જ લલાટે લખ્યો હતો વણિકપુત્રીએ વેપાર ન કરી જણ્યો. અતરિયાળ કોઈ અનફાઉ પ્રેમીજનનું મિનન થયું, પણ એ તો હવે મૃત્યુ પામ્યો માટે ચાલો જીવ, આપણે માર્ગે ! એવી વેપારશક્તિ એની નહોતી. એ તો બચકર રાતે સ્મરણમા રોકાઈ

ગર્ભ. બાઇજાંડુને અને સાથીઓને ઘરની વાટે વળાવ્યાં. પછી તે લોડલે ખીમરાની ખાંભી માથે લોહી ચડાવ્યાં. એ આખી કથામંજીરે કે પ્રકૃતિવિરોધી, બાળવૈરાગ્યની પ્રશાંત રેકડી છે. પ્રેમનો વિનય ગવાયો છે. અનુભવની ઘેલછા બેથક હાસ્યજનક છે.

૧૦, શા 'ખપનું' આ બધું !

પરંતુ પહાડવાસીઓનો આ પ્રેમોન્માદ ને આ તલખાટ : પ્રેમીજન જીવતે પછાડા ને એ મરતે પરમાર્થ ચિતારોહણ : સભ્યતાની ખેવના નહિ ને સામાજિક બંધનોની લગ્નમો નહિ : એના આ પ્રેમસદ્વિર્ભાવી શું આપણે પ્રેમના કે લગ્નના વર્તમાન આદર્શ ઘડવા ખેસીશું ? ના, ના. હરગિજ નહિ. મેદાનોનાં ધરોમાં રહેનારો આપણે પહાડશિખરોમાં કે ખીણોખોખોમાં મકાન બાંધવા જતાં નથી પણ જઈએ છીએ એનાં પવન-તુફાનો ને એના અણુદીઠ અટવી-માર્ગોમાં ઘોડો કાળ મદાસીને ભુમિ-જીવનમાં ઘોડું જોમ મરી સેવા : તે જ રીતે આ પહાડી પ્રેમસાહિત્યના આપણા વિહારનો પણ રસ એજ હેતુ છે. એનાં ઉડા બજો છે-ને તે આપણી લીલી પોખી પ્રેમભાવનાઓમાં સ્વયંમેવ સંધરાઈ જશે. Plains પર-મેદાન પર, પૃથ્વીની સમતલ સપાટી પર, સમાજની સો સો સારીનરસી શ્રુખલાઓમાં ઝંકડાએલા જીવોને પહાડી પ્રેમસાહિત્ય ઘોડી તાજી હવાની લહરીઓ આપે છે. મસ્તી અને 'પાગલપણું' આપે છે. રૂઢાએલા પ્રાણુદારોની ચીરાડો વાટે શુષ્કશુષ્ક અહર પેસે છે.

બાકી તો આ રીતે પહાડી જોખળતિઓના જીવનોમાં આ એક ડોકિયું છે. ક્યા બાવો હજારો સોરઠવાસીઓના હૃયાં ઉપર રાજ કરતા હતા તેની આ એક તપાસ છે. એ એક મસ્ત કૌતૂહલી વસ્તુ છે. એ આપણને સીધા આદર્શો આપી ન રાકે, એમાડુ ધણું ય ખીહામણું ને કારમું લાગે. કેમકે આખરે તો એ પહાડની પેદાશ છે. પણ Nomadic life, રમણ પહાડી જાતિઓનું જીવન, જોમ પેલા પશ્ચિમ દેશના અનેક ચિત્રકારોકલાકારોને અવનવી રેખાઓનું બાન કરાતી રહેલ છે, તેમ આપણને ક્યાપ્રેમીઓને આ સાહિત્ય પણ અનેક બળવાન રેખાઓ પૂરી પાડી રહેલ છે. એની અગોચર અસર આત્મારના જીવન-ઉકળાટમાં,

જીવન જીવનમાં ચાલી રહેલી બાહ્યક્રિયામાં, મન પ્રેમની ઘોડાઝ
મુક્ત લક્ષીઓ નહેવાવા જેટલી તો અવસ્થ થવાની. માટે તારવી
તારવીને એમાંથી નાખનોખા મારમિદાનો કે તારનખો કાઢવા
બેસવાની જગ નથી એવું તો ચિત્ર ચંદ જ મધ્ય થશે

‘તમે પાણી ને અમે પાણ્ય આપણે એકબીજાને આડે પડે
અફળાતા પ્રીતિની એવી નહીં ગદાત્વ તમે નાપ અને અમે
મારડી તમા । જીવનમાં અમારે મનડે માનો યા રો સાચી
પ્રીતિના ઘોડના ખાડે ને ખામોચીએ ન પીવે એને ને નબીર
ઉડા ધગ જેમએ અર, દુસ્મનો કડુ મોને એ શીદ સાનતીએ ।
વજનવાળા માનવી જ બાગ ઝીંતે જે હળવા ન હો । પવાની
વાવાઝડીમાં હવી જન છે અને ત્યાં સુધી મોવા પ્રેમપાત્રો મને
ત્યાં સુધી સોવા શીઃ માટીએ ? લાખ ખગચીને-આ ? તે ભોમ
ખાપીને પણ-મે પડખા જેના મગખા હોય તેને ન લઈએ ના ।
ને શુ બસ મે દિની વાતુમાં જ શુ ખીજે થો-અ વી મો ?
શુ ન રો પણ અમે ? અમે તો તે મેમાની મૂળ્ય જે ત્યાં જ
મેકા ઝીએ અમાનથી આમેથી ઉગી માવળ પર બેનાય નહિ
મદનદમથી મૂન પખીને વનમાં મારે વિસામો નેન ને હવે
અમારે જીવનમાં માધા શા કરવા ? હીરામળ ફાળુ હોય તેને
તો તાલો લડને તૂની ચમય પણ મળશુ ફાળુ નેને મારો મ્યાથી
મને ? મોગી આગ નાગી હેવ તો મા । ફીને જોનવન પણ
આ તો હેવાનો ફુગ દોજો અમાગી નો હવે ‘મામન્ય ડી’
એ દ્યા અખડ એકવજન શુ જીવને જ અમારો અનત
રડાપો ફિકર નહિ અમે એ પાળવા ભગવા પહેને દુનિયાને
શીઃ દેખાડીએ ? આ મા અમારો મન્યાની ચક્ર ચુકરો છે મા
હવે નો તારા નામનુ તારી-મા જી મનનીને દાયે નાચીય
એથી ને અધિ, આખી પીરમાંથી વીના મનો ઉત્તમ ખીરો
ભોગાવીને મારા ‘દેવા વચાગે તારી આદુનિના ત્રા ત્વડા પ્રોક્ષવીય’

પ્રીતિના પ્રેમના બાવો આવા તોકમમ્મ મરન મ્પેમા
દુદાઓએ સધરેડા છે અને એમાં પદાડી મ્વનાનો નમ્માર
મ્પેક છે એ કલિત અમરે ને પણ અતરે ઉત્તી જન કે કમકે

એનાં રૂપકો, હિપમાઓ વગેરે બધાં જીવનની રોજીદી દુનિયામાંથી જ ઘડેલાં છે. બીજી કેટલું જ ટાપવું પણ તરો. બધા દુહા કાંઈ ચોટદાર હોઈ શકેજ નહિ. પણ એકદર દુહાસાહિત્યનો એક આમડિયા જીવતરના મમેનિ લક્ષ્યવેધી વાક્યોથી આટવાનો જ છે.

૧૧. આશય : આભાર

અહીં તો મેં આ કયાઓનું, દુહાઓનું હાઈ ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. પણ આ સાહિત્યની શાસ્ત્રીય સમાયોચના ને કડક વાંચના તો બીજી ઘણું જ માગી લે છે. ગીતકથાઓનું ઘડતર, દુહાઓની ગોઠવણી, દુહાઓને બધાંએમતા કરવામાં આપણે લેવી જોઈતી સભાળ, ખુદ દુહાસોરઠાઓના માપમેળ વિષેની રૂપરૂ સમજ : વગેરે ઘણા ઘણા મુદ્દાઓ છણવો એક પ્રવેશક હું લખી રહેલ છું. તે બીજા કુમખામાં રજુ કરીશ.

આ ગીતકથાઓ લખવામાં મેં કડકપણે મારું સપાદક તર્ક-કેનું જ પદ સાચવેલું છે. ગ્રંથધાર વગેરે આમલા પુસ્તકોમાં વાર્તાના વસ્તુનો મેં જે નાની નવલિકાની માફક ખિલાવ કર્યો છે, આખા પંચાટનું જે ઘડતર ધાર્યું છે, તે લેખનકલા આહી નથી વાપરી. દરેક મ્થાના પ્રારબમાં મેં એક લાખી પિઠિકા મૂકી છે. આ પિઠિકામાં ને તે કથા લોકોમાં કેવી રીતે પ્રચલિત છે તે બતાવવું બમાન આપ્યું છે. પણ મેં દુહા, દુહાના અર્થો, દુહા માફેના ગખ્દો વિષેની સમજાવ કરતા ટિપ્પણ વગેરે આખ્યાં છે, અને દરેક દુહો કથાના કયા ભાગ સાથે સંકળાયે છે તે સમજી લઈને જુદા જુદા કુમખા પાડ્યા છે, આમ કરવામાં મારો હેતુ જેમ અને તેમ મારી જાતને છેતી રાખી, દુહાઓને આવર્ણા વિના, દુહાઓની ને વાચનારાઓની વચ્ચે ગાઢ સમા-ગમ ઉભો કરવાનો છે. કમકે મેં આ સગ્રહ મુખ્યત્વે કાવ્ય-રસિમેને માટે તથા અભ્યાસીઓને માટે જ કર્યો છે. હું વચ્ચેથી ખસી જાઉં તો જ વાચકો દુહાઓની કવિતાના અને દુહામાં બરેલી લોકભાવનાઓના સાચા મૂલ્ય મૂલવી શકે. અભ્યાસીઓ મારી કલમની સહિને નહિ પણ જૂની લોકસાહિત્યની પુજને પિછાને તે

જીવન જીવનમાં ચાલી રહેલી બાહ્યક્રિયામાં, મસ્ત પ્રેમની યોડાક મુકત લક્ષરીઓ લહેરાવવા જેટલી તો અવસ્થા થવાની. માટે તારવી તારવીને એમાંથી નાખનોખા સારસિદ્ધાંતો કે તારનખો કાઢવા બેસવાની જરૂર નથી. એનું તો ચિત્તદર્શન જ બસ થશે.

“તમે પાણી ને અમે પાણ્ય : આપણે એકબીજાને આડે પડેર અજાણતાં : પ્રીતિની એવી સદાની ટાકાળ્ય : તમે સાષ અને અમે ગારડી : તમારા જીવતરમાં અમારે મનડે માગો ઘાલ્યો : સાચી પ્રીતિના ઘોડલા ખાડે ને ખાખોચીએ ન પીવે, એને તો ગંભીર હંડા ધરા જોઇએ : અરે, દુસ્મનો કુકું બોલે એ શીદ સાંભળીએ! વજનવાળાં માનવી જ બાર ઝીંઝે છે, હળવાં જ લોકાપવાદની વાવાઝડીમાં ફલી જાય છે : અને જ્યાં સુધી મોંઘાં પ્રેમપાત્રો મળે ત્યાં સુધી સોંઘાં શીદ સાટવીએ? લાખ ખરચીને—આડે તે ભોગ આપીને પણ—એ પડખાં જેનાં સરખાં હોય તેને જ લંછએ ના! ને શું બસ, એ દિ’ની વાનુંમાં જ નું બીજો થયો—બદલી મયો? તું બદલ્યો, પણ અમે? અમે તો તેં બેસાસી મૂક્યાં છે ત્યાં જ મેકાં છીએ. અમારાથી આંબેથી ઉડી આવળ પર બેસાય નહિ; ચંદનરક્ષથી ચૂકેલ પંખીને વનમાં ક્યાંમે વિસામો ન્હોય. ને દવે અમારે જીવતરમાં સંધા શા કરવા? હીરામળ ફાટ્યું હોય તેને તો તાણો લઈને ટૂંની શકાય, પણ કાળજી ફાટ્યું તેને સાંધો ક્યાંથી મળે? મોટી આગ લાગી હોય તો આડાં ફરીને ઓગલવન, પણ આ તો હેવાનો ફુંગર હડેઓ : અમારી તો દવે ‘આમણ રાંડી’ એ દશા : અખંડ એકજીવન : તું જીવને જ અમારો અનંત રંડાપો : ફિકર નહિ, અમે એ પાળશું. બગવાં પહેરીને દુનિયાને શીદ દેખાડીએ? આત્મા અમારો સંન્યાસી મધ ચુક્યો છે. માટે હવે તો તારા નામનું તાવીજ—માદળડી મદાવીને દાયે બાંધીશ : એથી થે અધિક, આખી ગીરમાંથી લીલા રંગનો ઉત્તમ બીયો બોળાવીને મારા ‘દેવા વચાળે’ તારી આશૃતિનાં ત્રાજવડાં ત્રોફાવીશ.”

પ્રીતિના કેમલ બાવો. આવાં લોકમથ્ય સરલ રૂપદ્રોમાં દુહાઓએ સંધરેલા બે : અને એમાં પદાડી કવિતાનો સંસ્કાર મ્હેકે છે. એ કવિતા અમલોને પણ અંતરે ઉતરી જાય છે કેમકે

એના રૂપકો, ઉપમાઓ વગેરે બધાં જીવનની રાજીદી દુનિયામાંથી જ ધડેલાં છે. ખીજુ કેટલું જ ટાપતુ પણ હશે. બધા દુહા કાષ્ટ ચોટદાર હોય શકેજ નહિ. પણ એકદર દુહાસાહિત્યનો ઝોક આમડિયા જીવતરના મર્મેને લક્ષ્યવેધી વાક્યોથી આટવાનો જ છે.

૧૧. આશય . આભાર

અહીં તો મેં આ કથાઓતું, દુહાઓતું દાર્દ ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. પણ આ સાહિત્યની શાસ્ત્રીય સમાતોચના ને કડક ટુલના તો ખીજુ ધણુ જ માગી લે છે. ગીતકથાઓતું ધડતર, દુહાઓની ગોઠવણી, દુહાઓને બધમેયતા કરવામાં આપણે લેવી જોઈતી સભાળ, ખુદ દુહાસોરઠાઓના મારમેળ વિષેની સ્પષ્ટ સમજ વગેરે ઘણા ઘણા મુદ્દાઓ છજીતો એક પ્રવેશક હું લખી રહેલ છું. તે ખીજા ક્રમમાં રજુ કરીશ.

આ ગીતકથાઓ લખવામાં મેં ડઝકપણે મારું સંપાદક તરીકેનું જ પદ માયવેલું છે રસધાર વગેરે આગલા પુસ્તકોમાં વાર્તાના વસ્તુનો મેં જે નાની નવલિકાની માફક ખિલાવ કર્યો છે, આખા પ્લોટનું જે ધડતર ધડ્યું છે, તે લેખનકલા આહી નથી વાપરી દરેક મ્યાના પ્રારબમાં મેં એક લાખી પિઠિકા મૂકી છે આ પિઠિકામાં ને તે કથા લોકોમાં કેવી રીતે પ્રચલિત છે તે બતાવતું બયાન આપ્યું છે પછી મેં દુહા, દુહાના અર્થો, દુહા માહેના રાખ્દો વિષેની સમજાવ કરતા ટિપ્પણુ વગેરે આપ્યા છે અને દરેક દુહો કથાના કયા ભાગ સાથે સંકળાયે છે તે સમજ લઈને જુદા જુદા ક્રમમાં પાડ્યા છે, આમ કરવામાં મારો હેતુ જેમ બને તેમ મારી જાતને છેત્રી રાખી, દુહાઓને આવડ્યાં પિના, દુહાઓની ને વાચનારાઓની વચ્ચે ગાઢ સમાગમ ઉભો કરવાનો છે કેમકે મેં આ સંગ્રહ મુખ્યત્વે કાવ્ય-રસિકોને માટે તથા અભ્યાસીઓને માટે જ કર્યો છે હું વચ્ચેથી ખસી જાઉં તો જ વાચકો દુહાઓની કવિતાના અને દુહામાં ભરેલી લોકભાવનાઓના સાચા મૂલ મૂલવી શકે અભ્યાસીઓ મારી કવમની સુઘિને નહિ પણ જૂની લોકસાહિત્યની પુણને પિછાને તે

મારો આશય છે. એ આશયને પૂરી અદક્ષતા મળે, હુદાસાહિત્યને બને તેટલો ન્યાય મળે, તેટલો સાર મેં હુદાના અનેક પાઠો સંધરી-સંધરીને પડી તેમાંનાં માયા ચોસલાં ગોઠવી, બન્ને દતો તેટલો શુદ્ધ Text-પાઠ રચ્યું કર્યો છે.

ને આ સમયને હું પરિપૂર્ણ બનાવવા માગુ છું. હુદાઓમાં ગુણેથી એકેએક વાતનિ, મારી પોતાની કૃતિઓમાં અગાઉ આવી ગએલ હોય તેને તેમજ બહાર રહી ગએલ બીજી બધીને ભવિષ્યના ક્રમખામા સંધરી લખ્યું. આની આજ દબે રચ્યું કરીય એટલે કે મારે એવું કંઈક સંપાદનકાર્ય કરવાનું છે. લખાણ થયા વિના હુદાઓ સંધરાઈ જશે. કથાઓના કલેવર ચોક્કસ થઈ જશે. એટલે પડી ગીતોના સમૂહ પરત્વે જેમ કોઈને કશી તપાસ કરવી હોય તે તે 'રઠીયાણી રાત'ના ને 'ચુદ્દી'ના પાંચ પુસ્તકો ફેદી શકે છે, તેમ હુદાવાળી ગીતકથાઓ પૈકી કશું જોવું સમજવું હોય તેને આ સમૂહો માર્ગદર્શક થઈ શકે.

મારી પૂર્વે છેલ્લા દશ પદર વર્ષથી આ ક્ષેત્રમાં જે બાધઓ કાર્ય કરી ગયા છે તેઓનો તો મારા પર ને આ વિષય પર મહદ્ ઉપકાર છે. બાધ શ્રી. હરગોવીંદ પ્રેમચંદર, કહાનજી ધર્મસિંહ, જ. કા. પાઠક, ને સ્વ. જીવરાજ ગોર જેવા પ્રારંભકો ન હોત તો મારા કામ દુર્ઘટ જ બની જાત. ઉસરડી ઉસરડીને એકઠું કરવામાં તો તેઓએ ધણું ટાણાસર ને વિપુલ સાહિત્યધન સંઘર્ષ લેખાય. હું તો તેઓની પાઠજી આભો, બની શક્યાં તેટલાં વિશેષ સાધનો દ્વારા વિશેષ સામગ્રી મેળવી. અને એ સમગ્ર સાહિત્યને મારી શુદ્ધિ પ્રમાણે સ્વચ્છ કરવાનું ને પાસા પાડવાનું કામ હું કરી રહ્યો છું. લોકસાહિત્યને આપણે સર્વે મળી બને તેટલા નિર્મળ સ્વરૂપે ગુજરાતને હાથ મેળવતા જઈએ એ મારી ઉમેદ છે.

† 'રાણક-ખેઝાર' ની સહને સુપરિચિત તેમજ સુપ્રસિદ્ધ કથા પણ મેં ઉપાદી લીધી. વર્ચિતાર એક સંકલ્પે કે એમાં પણ નવા સોરઠાઓ સાંપડી શક્યા છે. સં.

સોરઠી
ગીત-કથાઓ

સોન-હલામણુ

મેર જાતિના મોહામણા ધામ બરડામા મોરાણું નામે ગામ છે. જૂના કાળમાં ત્યા મૂળ રાઢિયો નામે ગામધણી રાજપૂત રહેતો. એને ઘેર 'દળકતી દેલ્' જે-રી, 'લચી પડતા કોળેય આંબા' જે-રી, 'પ્રથમ રમ પકડતી આબા-શાખ' મરખી, સોનલદે નામે દીકરી હતી. મોનને જ્યારે જોમન બેકુ ત્યારે પરણવાનો સવાલ હતો. પણ મોન તો ચતુરસ્ત્રજનન, પ્રવીણ, રસિકા હતી. એ તો કવિતા રચતી એણે ત્રત બીધું કે પરણવું તો પોતાનો ખરો જોડીદાર મેળવીને પરણવું. નહિ તો કુવારા જન્મ્યારે કાઢવો. એણે સમસ્યાઓ રચી. દેશમા જે જે ચતુર પુરુષો હતા તેના પર બારોટ સાથે મોકલી સમસ્યાની પૂતિ કરે તે નરને જ કંઠે વરમાળ રોપવી હતી. સમસ્યાઓ કાવ્યમા રચાઓની હતી.

અમીતમીને બારોટ આબપરા કુમરાની ખીણમા જોડવા રાજ-ઓના કુમચી નમર થર મરો. ત્યાના જોડવાગજ શિયાળની પાસે સમસ્યા ધરી. સોનના સૌદર્યનો બોગી ચવા શિયાળનું દિલ તર-કડવું હતું, પણ પોતે બુદ્ધિનો અમાર હતો. એનામા સમસ્યાઓ પૂરવાની શક્તિ નહાતી. એણે કૂડ વાપર્યું. પોતાને હલામણુ નામનો

જીવાન બત્રીને હતો. હવામણુ બવિખ્વનો ગાદીવારમ હતો. રમનો, ગુણનો, રૂપનો ને ચાતુરીનો બહાર હતો, પણ કાકાને પિતાને સ્થાને સમજનાર આઘામિતિ યુવક હતો. એને મોકલેલી સમસ્યાની પૂર્તિ એણે કરી આપી. કાકાએ પોતાને નામે એ મોન પર ખીડી.

પોતાનો જોડીદાર મળ્યો જાણીને આઘામરી મોનલ્લ ધુમની નગર આવી, પાદરમા પડાવ નાખ્યો. વધુ પારખું કરવા સાર એક પત્રી એક ધણી સમસ્યાઓ મોકલી, તે તમામના સચા જવામો શિયાળ તરફથી મળી ગયા. લખને વાર ન રહી. પણ આવીતાને બધો ભેદ ટુકી ગયો. જળાશયને કાઠે મોનની દાસીને હલામણુની બાનીએ મેણુ મારીને ભેદ ટુકી દીધો કે “હવામણુ દુહા પારખે, સોન શિયાને જાણ” - માટે બાધ ! તમાગી બાધી મૂકી જ રાખો એ ઠીક છે ઉપાડશો તો વાસર ખાશો !”

સોનને તો આ વાતના સાચજૂઠનો તાગ લેવો હતો. એણે સીવેમીધા હલામણુને જ નવી મમસ્યાઓ મોકલી. સાચા ઉત્તરો મળ્યા. બલ્લેને પ્રીત બધાઇ. સુખને મોણુને મોન ઝુલવા લાગી.

સિપોઇ સમજ્યો કે આ ભવાડો કરનાર બત્રીને જ છે. રાજસત્તાથી એને દેશવટો ફરમાવ્યો. આઘાપાલક જીવાન ચાલી નીકળ્યો છેક સિધમા ઉતર્યો. ડુધને ઘેર રહ્યો. અતર તો મોનને જ અર્પણ કરી ચુક્યો હતો, એટલે ત્રીજો ક્યાવ, કોષ્ટના રૂપમા ન મોહારો. સોનાવજો સુખની સેજમા નહિ પણ સાથરે હતો.

એને ધુમનીરાજને ફિટકાર દીધો. એના લખ-કહેણુને, ને એના સુડીમર્યા ચણુગારને ઠાકર મારી એ તો બહાવા હવામણુની શોધે નીકળ્યો, છેક સિધ પડેચી. હવામણુને અખાનીજને મેગે હાના ડુગરે ગયો કાબળો, બટકતી બટકતી, એ મૂરતી વિજેગણુ હામે ડુગરે પડેચી. પરણ એ પહેલે તે પહેલા તો કોડીનો હવામણુ હાનાના મેજામા ઉચે હોયકે હોયકતા પડીને મૃત્યુ પામ્યો હતો. સોન પણ એ સાચા પિયુનુ સિર ખોળામા લઇ ત્યા બગી મરી.

૧. સોનનું સૈંદર્ય

કોણે આંખો ઢળ પડે, નીચી નમતી લાળ,
પાકલ ફેરી રંગ લે, (એવી) સોનલ મુંઢર નાર. ૧

[સોન કેવી મુંઢર હતી ? કોંનીને ઢળતા આંખા લેવી : લથાને નીચી નમતી આંખાડાળીએ લેવી : નવા રંગ ધારણ કરતી પાકલ ફેરી લેવી.]

પગમાં ઠણકે કાંખીયું, હૈયે હલકે હાર,
ગાળેલ હેમની શૂળરી, (એવી) સોનલ મુંઢર નાર. ૨

[એના પગમાં કાંખીઓ (એ નામના નૂપુર) ઝડકે છે. ગળામાં હાર હુકે છે. હાથમાં ગાળીને ઘૂલ કરેલા સુવર્ણની શૂળરી (હાથનું કંકણ) પહેરી છે : તેની મુંઢર જી સોન છે.]

*કાઠીઆણી કેડ પાતળી, હલકતી માથે હેલ્ય,
બરડાહંદી બળરમાં ઢળકતી બાણું દેલ્ય. ૩

[પાતળી કમ્બરવાળી એ કાઠીઆણીના માથા પર પાણીનું બિડું ઠાલવું આવે છે : બહે બરડાની બળરમાં ઢળકતી દેલ્ય આદી આવે છે. એવી એ સોન.]

*આંહી કાઠીઆણી એટલે કાઠીની કન્યા નહિ, પણ કાઠીઆવાડની જી સમજવું જોઈએ. કેટલાક દોહાઓમાં સોનને ‘રાઢિયાણી’ કહી છે. સોન ભલે રત્નપૂતાણી હોવી જોઈએ. જ. કા. પાઠક એને બાળંબાના ઠાકાર રાધાસિંહની ફીકરી કહે છે. પરંતુ ખીલ એક બે દોહામાં એનું વતન બરડા ‘પ્રદેશનું’ ધારાણું ગામ નક્ષાવેશ છે અને એનો પિતા મૂળ રાઢિયો નામે હોવાનું કહેવાય છે.

જુવાન બત્રીજે હતો. હવામણુ બવિધનો ગાદીવારસ હતો. રસનો, ગુણનો, રૂપનો ને ચાતુરીનો બંડાર હતો, પણ કાકાને પિતાને મ્થાને સમજનાર આચારિન યુવક હતો. મોને મોકલેલી મમત્સ્યાની પૂર્તિ એણે કદી આપી. કામએ પોતાને નામે એ મોન પર ખીડી.

પોતાનો જોડીદાર મળ્યો જાણીને આચારમરી સોનલ કુમડી નમર આવી, પાદરમા પડાવ નાખ્યો. વંધુ પારખું કરવા મારે એક પત્રી એક ઘણી સમમ્યાઓ મોકલી, તે તમામના સચા જવામે શિયાળ તમ્મથી મળી ગયા. લગ્નને વાર ન રહી. પણ એચીતાનો બધો ભેદ કુદી ગયો જળાશયને કાકે સોનની દાસીને હલામણુની બાનીએ મેણુ મારીને ભેદ કુદી દીધો કે “હલામણુ દુહા પારખે, સોન શિયાને જુલ” : માટે બાકા ! તમારી બાધી મૂકી જ ગયો એ કીક છે. હલામણુ તો વાસર ખાશે !”

સોનને તો આ વાતના આચારુકોનો તાગ **જાણુ. ૪**
સીવેમીવા હલામણુને જ નથી. મુમ્યાઓ મેળેલો રાત્ર વસે છે. મળ્યા. બળ્નેને પ્રીત ના વારી અધૂરી સમરયા પૂરી કરશે]

ખરડા પડાડ પર આવેલા મૂમથી નમરમા પડેલો રાત્ર , દુર્વાજા નેકવા સમક્ષ સમરયા થતી શિયાળએ થોડે દિવસે આ મમ્યાણે પાદપૂર્તિ બારોડના હાથમાં થતી :

ઘણુ વણુ ઘટિયાં, એરણુ આભડિયાં નહિ,
સરવડ સ્વાંત તણુ , મળે તો મોતી નીપજે. ૫

[ઘણુ વિના ધડાચ છે અને એરણુને અડકયા વિના તેવાર ઘાય છે, તે સ્વાંતિ નક્ષત્રનાં સરવડાં (ચંદ્ર) ઘણી જ નીપજનારાં, સમુદ્રની બીચોનાં મોતી]

માતા મેગમણુ વસે, પતા વસે કૈલાસ,
જોવે તો જૂનાં મોકલું, નવાં તો આસો માસ. ૬

૧ કેટલાક જાણે ‘આડિયાં’ શબ્દ મૂકે છે તે જરાજર નથી. ‘આભડિયા’ શબ્દ કાવ્યની દૃષ્ટિએ સુચક ને લાક્ષણિક છે.

૨ ‘વેણુ’ નામે આમળગ દુરનો એક વિશાળ જ તેમજ વેણુ નાનની નદી પણ ત્યા જ છે

૧. સોનનું સૌંદર્ય

કેહ્યો આંખો ઢળ પડે, નીચા નમતી ડાળ,
પાકલ કેરી રંગ લ્યે, (એવી) સોનલ સુંદર નાર. ૧

[સોન કેવી સુંદર હતી ? કોંઈને ઢળતા આંખો જેવી : લશ્મીને
નીચી નમતી આંખાડાળીઓ જેવી : નવા રૂઝ ધારણ કરતી પાકલ
કેરી જેવી]

[દિ શિયાળા ! એવું સરોવર ક્યું ?—ને પાણી નથી, પાન નથી,
છતાં જેના કિનારાનાં ઝાડની નમેલી ડાળીએ પક્ષીઓ બેઠાં છે !]

જવાબ આળીયા : સરોવર તે કાન, અને પક્ષી તે કાનમાં પહેર-
ાની તેાટી અથવા વાળી

સમસ્યા : ૩

ચારપગેા ને ચોસલો, નરને નામે નામ
અમે મગાવું જેઠવા ! હોય તમારે કામ. ૧૦

[હે જેઠવા ! ચાર પગ વાલો, ચોરસ આકારનો, પુરવાચક નામ
વાલો—તે પદાર્થ તમારે (વજ્રમાં) કામ પડશે એ હું મગાવું છું.]

જવાબ આળીયા . બા-૪૬

સમસ્યા : ૪

પાંખાળો પરવત વસે, ગરમાં જેનાં ગામ
વર પહેલો તોરણ ચઢે, કારીગરનાં કામ ૧૧

[પાંખવાળો ■ : પર્વતમાં વસે છે. ગિરમાં એવું નામ છે.
દબ્બમાં હમીયાં એ વરના પહેલાં તોરણે ચઢે છે : એ કોણ ? એની
તમારે જરૂર પડશે]

શિયાળાએ જવાબ મોકલ્યાઃ મોઢ (મોર) [મોઢ હમીયાં પશુવાંચી-
પુરુષને મસ્તકે પહેવાવાય છે એ હું જરાક વાંસની કાવળીઓનો બને છે]

સમસ્યા : ૫

વણપ ખો ઘણઉંડણો, અણચણીયાં જ અણન્ત,
નણવો સણવાને હણે, ગણ ખાંધ્યો જ રમન્ત. ૧૨

સૂરા ! સાતસ જેમ, બજવારે ઘેસી રીયો,
દોષ તો કહે ને દા, નહિ તો નાકાને સડો

સૂરા બેઠ સુબલ ! અણ કોણ હકથ્યો નહિ,
અપૂર્ણ પૂર્ણ કરી સોનદનાં સુબ્યાં નહિ

મને આ બંને દોહાઓના અનુમાસોમાં તૂટીઓ જેનાય છે સં.

[પાંખ વિનાનોઃ છતાં પણ હડનારો કોણને ચલેલા નહિ એવા
 શક્તિને ચલનારોઃ પોતે નિર્જીવ છતાં સજીવોનો હલનારોઃ શુભ(દોરી)માં
 આંધી રાખવાથી રમે છેઃ એ કોણ ?]

જવાબ આપ્યો : તીર.

સમાધા : ૬

માયાહીણુ! મરગલો, 'શીંગડીયું' બેચાર,
 હેડમાં ઘાલ્યો હડહડે, નિત્ય નવરાવે નાર. ૧૪

[માયા વિનાનો એક મૃગ છતાં જેને એ ચાર શીંગડીઓ છેઃ
 જેમાં નાખ્યા છતાં જ કોળાહલ કરે છેઃ જેને સ્ત્રીઓ નિત્ય નવરાવે
 છેઃ એ કોણ ?]

જવાબ આપ્યો : છાશ વહીવવાનો રવાયો.

[હે બાઈ ! તમારી ઇચ્છા મૂઠીમાં ટાંકેલી છે ત્યાં સુધી જ એને લાખ રૂપિયાની સમજાવે. જો એ સાચી વાતનો ભેદ ઉપડી જશે તો પવન સિવાય બીજું કંઈ નહિ રહે. તમે કોઠીની કિંમતના યદ્દ જશો. કેમકે તમારા પ્રત્યેક દુહાની સમરથા પારખનાર ગમાર શિયોજી નથી, પણ એનો બત્રીજો હલામણુ છે. છતાં સોન તો સિયાને પરણવા બેઠી છે. બેટાની (બત્રીબત્રી) બાથડીને બાપ (કાકો) હલાવી જશે.]

આણું સત્ય સાંભળીને દાસી કંબલાણી પડી સોન પાસે આવી :
સોન પૂછે છે કે હે દાસી ! આટલી નિસ્તેજ કાં બની ગઈ ! દાસી
જવાબ આપે છે :

ખાઈ ! અમને બાની વઢી, નદીએ ભરતાં નીર,
એક વચનને કારણે શોષાણું શરીર.
શોષાણું શરીર તે ઘટે કુટી ગયો
ડાલરિયો હલામણુ દેશવટે ગયો.

(હવે) મગાવો હીર ને વેચાવો ચીર,
બાઈ અમને બાની વઢી, નદીએ ભરતાં નીર. ૨૭

સો ગાંધી હકીકતનો મર્મ જાણે. ખજાર પડી કે પોતાની પ્રત્યેક સમજના હકેલ મોકલનાર શયોજી તો એ અથે પોતાના બત્રીબત્રી હલામણુ પાસેથી જ કરાવતો. આવાં હલ કરીને મૂઠ શિયોજી એને પરણવા લોજૂપ હતો. સોને છતાં પોતાના સાચા વર હલામણુને સમરથાશુક્ત લગ્નપ્રસ્તાવ પાઠવ્યા : હે હલામણુ ! અમને આ ચીજ મોકલો !

ધર પર ભરિયલ દ્રો, ગગનાસર બાધલ ગળે,
પવને નવ વેએલ, માછલ જળા માણેલ નહિ. ૨૮

[સપાટી (ધરતી) ઉપર દ્રો નામનું ધાસ હળેલ છે, ગળામાં (અંદરના ભાગમાં) ગમન-સરોવર છે - એને પવન સુધ્ધિએ ફીટેલ નથી :

*આ દોહીયો અથવા છંદોયો દોહો કહેવાય છે. એમાં ૩ પંક્તિઓ આવી અને છેલ્લે પહેલી પંક્તિની 'દોહય' વળી.

જેનું પાણી માછલાએ પણ માગ્યું નથી એનું વિચિત્ર સરોવર અમને મોકલી આપે !]

જવાબમાં હવામણે 'શ્રીફળ' મોકલ્યું. સાચી સમસ્યા ઉકેલાઈ. હવે મોકલ્યાં. હવામણ પરણવા માટે સોનાની ડેલી પર દાગર થયેા. પરંતુ આવનાર પુરુષ અમાડ જન્યુ તે માફ જનાવડી તેા રખે ને હોય ! એટલે ખત્રી કરવા માટે સોને પુનઃ કસોળી મળી. સમસ્યા મોકલી.

૧ : હંક લપેટણુ સીતહર, નહિ હંકપત રાવ,
જે કારણ કોરવ હણ્યા, (તે) મોકલ મારા રાવ ! ૨૬

[જે હંક-લપેટણુ છે : (૧ હંકને ગ્લનાગ. ૨. કમર પર વોટ-વામાં કામ આવનાર.) જે સીતહર છે. (સીતાનું અથવા કંડીનું હરણુ કરનાર.) જેને કારણે (એટલે કે દ્રીપદીના બે-વાએવાં ચીરને કારણે) આખું કોરવ-સૈન્ય હણાયું, તે ચીજ મને મોકલો હે રાવ !]

હતારમાં હવામણે 'દેશમી ચીર' મોકલ્યું

૨ : ગજમંડણુ હસતીચહણુ, વેરયાવડો જેહ,
અખળા કેરું આલરણુ, આણી આપે એહ. ૩૦

[જે હાથીનો શણગાર છે, જે હાથી પર ચડે છે, જે વેરયાને વહાલો છે ને જે સ્ત્રીલલિતું શોભા-ચિન્હ છે, તે મોકલો !]

હતારમાં હવામણે સીંદૂર મોકલ્યો.

૩ : આલ યકી યે ઉજળો, ચંદાવડો જેહ;
વામા દેરા વાલીટા, આણી આપે એહ ! ૩૧

[આકાશથી પણ જે ઉજ્જવલ છે. ચંદ્રને જે પ્રિય છે, સ્ત્રીના જે માનીતો છે, તે મોકલો.

જવાબમાં હવે એ ચીરો મોકલ્યો.

૪ : અણીયાળાં ભમરમુખાં, નારીવડાં જેહ,
વરતી દ્યો ગજકરણુ ! આણી આપે એહ ! ૩૨

[જે અણીદાર છે : બગરમુખાં છે : શ્રીજીને જ્ઞાતા છે : તેને સમજી નહીં હો ગજકરણુ જેઠવાના પુત્ર ! અમને લાવી આપો !]

ઉત્તરમાં હલામણુ નામરવેલનાં પાંદ મોઢાં. સોનને ખાત્રી થઈ ગઈ કે સાચો મત પૂરો કરનાર તો હલામણુ જ છે. એટલે સોને હલામણુને કહાલ્યું કે

*હાલો હલામણુ દેશમાં, સોની બેસાડું ચાર,
મોરણુ નાખું માંડવો, જુગતે જમીએ કંસાર.

જુગતે જમીએ કંસાર તે લગાર ચાંખીએ !

પંડ પીઠીઆણું કરી, ગળામાં વરગાણું નાખીએ.

મારે માથે બરડાનો રાજ, હું થઈ છું નિયાલ,
હાલો હલામણુ આપણા દેશમાં ! સોની બેસાડું ચાર. ૩૩

પછી સોને હલામણુને નજરે દીઠો. એના રૂપનાં પોતે વખાણુ કર્યા :

નવરો દીનોનાથ તિ 'દિ' હરખે ઘડયો હલામણો,
પૂતણું બેસારું પાટ રબહોંતેરસો બરડાધણી. ૩૪

મોતીડાની માળ, હૈયે હલામણુ તણે,
કંકુવરણી કાય જુવાની તારી જેઠવા ! ૩૫

જેવી સોન સુભણુ, તેવો હલામણુ જેઠવો,
તન બે એકજ પ્રાણુ, જુગતે જુગતું જોડહું. ૩૬

હલામણુને હોઠ, પરોવેલ પરવાળાં

નવરો દીનોનાથ તિ 'દિ' હરખે ઘડયો હલામણો. ૩૭

* આ દોઢીઓ બરાબર માપ વિનાનો અને વિકૃત છે

૧. સોન મોરણુ ગામની રહીસ હતી.

૨. બરડાધણીનાં, એટલે કે જેઠવાનાં તાબાનાં બહેતેરસો ગામ ગણાતાં. એ સમયમાં જેઠવા રાજની આણુ છેક મોરણી સુધી વર્તતી.

૩. એ પંક્તિ આ દુહામાં અનુમાસને હિસાબે બંધ બેસતી નથી ચલી. સાચી પંક્તિ શુભ થાય છે.

૩. દેશવટો અને દેશાદન

સત્રીજ હલામણને પોતાની પાપ-વાળાની આડે આવનાર મણી શિયાળ રાત્રને દેશવટો દીધો.

હલામણ હાલી નીકળ્યો, રેઢાં મેલીને રાત્ર
.... ગળે જેંલની ઢાલ.

ગળે જેંલની ઢાલ તે ટપ ટપ ચુવે
માતા મીણલ ગંગમોલમાં રૂવે.

ચડયને બાની કડોડકે ! ક્યંને હલામણને સાદ !
હલામણ હાલી નીકળ્યો, રેઢા મેલીને રાત્ર. ૩૮

નાલતા આવતા રત્તામાં ૬૦ ૬૬ જગ્યાએ હલામણ ધબ્ધો અને
શા શા બિચારો કરનો મરો તેનું જણાવ આવે છે,

જ્જોઈ જેતાવાવ, નવલજ્યા નાજ્યા નકિ,
‘રામાપોળનું’ રાત્ર, પ્રાપતમા હોય (તો) પામીએ. ૩૯

[અરે ધૂમલીની જેતાવાવ ન જો નવલજો મહેલ પણ ન નિહાળ્યો
અને રામાપોળનું રાત્ર તો કિરનવના હોય તો જ પમાય]

કાકા કાકા રોષ હવારીને પાઠા બોલાવશે એ આશાથી થોડે
દૂરે આવેલી બગાધાર નાનની ધાર પર બેઠો રહ્યો

બેઠલ બગાધાર, લાણુ મનામણા મેલશે,
દેશવટો ધરાર, સાથો દીધેલ શિયે જેઠવે. ૪૦

[બગાધારના દુન ૫૦ બેસી રહ્યો છ મનમા આશા હતી કે
કાકા મનાવવા મોકલશે પરંતુ દવે તો સાવેસાચ શિયાળાએ
દેશવટો દીધો]

કાકાએ કહેવગળ્યું કે જો સોન હપગનો દાવો હોય તે તો રાત્રમાં
રહેવા દેડ જવાબમાં હલામણે કહેવગળ્યું

• જેતાવાવ, નવલજો, રામાપોળ વગેરે ધૂમલીના સ્થળો દર્તા.
આજ પણ એના ખડિવર હતા છે, ૧ ‘પોળ’ એ રૂપ મૂળ ‘પોળ’-
માંથી થઈ ગયું હોય છે એ રીતે ‘ર’કાર ધણીવાર ધુસી જાય છે જેમ
કે ‘તટ’નું ‘તટ’

બદલે બીજાં લોક, બરડાઈત બદલે નહિ;
'લાગે કુળમાં જોડ, હીણું કરે હલામણો. ૪૧

[બીજાં લોકો બલે ફરી જાય, બરડાનો રાજ ન ફરે. હલામણુ ને હલકું પગલું બરે તો કુળને કલક બેસે.]

આલી નીકળે છે:

મેલ્યું કાણુભાર કચોળીયું, મેલ્યું ભૂંજેલું તળાવ,
અવતડા કે'દિ આવશું, (નીકર) ગઢ ધૂમલીને જુહાર. ૪૨

[ધૂમલી નગરનું કાણુભાર તળાવ, કચોળીયું તળાવ, ને ભૂંજેલું તળાવ: ત્રણેને હું વટાવી ગયાં. હવે તો અવતો રહીશ તો કદિક આવીશ. નહિ તો ધૂમલીના ગઢને સદાના સવામ છે.]

આગળ વધ્યો. એક પછી એક નદીઓ વટાવી: વટાવતો વટાવતો પહોંચે ધૂમલી તરફ અને આસપરના સિખર પર નજર કરતો જાય છે:

દિબરથી ઢળતે, ખાદે મન ખૂંતે નહિ;
વરતુ ઉતરતે, આસપરે અળગો થયો. ૪૩

[દિબર નદીથી હતર્યા. ખાદો નદીની અંદર મન ઠપ્પું નહિ. વરતુ નામે નદી પણ હતરી ગયા. હવે તો આસપરે દૂર રહી ગયા.]

આગળ આસપરે બરડાના વીસાવાડા અમને પાદર નીકળે છે. ત્યાં ગંગાજળ તળાવ છે.

રવીસળપરને વાસ, વાસો વસાવ્યાં નહિ;
(નીકર) નત્ય ગંગાજળ નાત, આસપરે આંખ્યું આગળે. ૪૪

૧. બીજો પાઠ:

દેખરને દોર, દીબ મન ટક્યું નહિ;
કાનમેરાને કોર, ધસે, મન આંધી રીએ.
[કાનમેરો હુંગર ■ બરડાનો એક વિભાગ.]

૨. બીજો પાઠ:

વીસલપરને વાસ, વાસો વસાવ્યાં નહિ,
(નીકર) નત્ય રત્નાકર ન્હાવ, દર્શન કરત દેવનાં.
પરંતુ વીસાવાડાની પાસે રત્નાકર (દરિયા) છે જ નહિ.

[આ વીસાવાડામાં હું વાસ કરીને રહ્યો હોત ! તો રાજ ગંજા-જળ વળાવમાં ન્હાત અને આસપાસ હુમર પણ અખિની સન્મુખ જ રહેત, ને હું ધૂમલીની આ રાજગટપટમાંથી જમ્યો હત]

પછી પોતે વળાવડીનું પાણી પીવે છે. પણ બેસોએ માર્દી પડીને અગરિક પાણી ભાવનું નથી તેથી પોતાના શરીરને ધરણુ કપોડે આપે ।

ઢોળાનાં ઢોળેલ, સાંભર જળ ભાવે નહિ,
સુગાળ મેં આ શરીર ! વેલું-જળ વાસે રીયાં. ૪૫

[હે મારા શરીર ! તું આટલું આનહું ન થા ! તને બેસોના ઢોળેલાં ને મળમૂતથી ખારાં થયેલાં આ નીર નથી ભાવતાં, પણ શો હલાજ ! તારી બહાલી મીઠી વેણુ નદીનાં નીર તો દૂર રહી ગયાં.]

વીસજમરના વાણીઆ ! એક સદેશો સુદેશે,
સોનલ અંહીથી નીકળે, (તો) ઝાઝા લુવાર ભરૂં. ૪૬

જાળેરાની એક, આતમ અંધોલનું નહિ,
સરગાપરીનો સંતોક, પાંજર કે દિ પામશે ! ૪૭

[જાળેરા ગામની નદીમાં મેં મારું હૃદય નવરાબડું પણ નહિ હવે તો ફરીવાર મારું હૃદયપાંજર એ સ્વર્ગપુરીનો સંતોષ નથી પામવાનું.]

રસ્તે એક નદી આવી નદીમાં તણતો આવતો એક વાંસ દીઠો પોતાને ધૂમલી ચહેરાની વેણુ નદીને તીરે કમતા વાંસનું સ્મરણ થયું :

*વીણોઈ ઠેરો વાંસ, શે અવગુણે આવિયો ?
ભણુને લોમના બ્રાત ! સદેશો કાઈ સોનનો ! ૪૮

૧ હલામણ જાળેરા ગામને પાદર પાળ ગાધીને વરણુ નદી કતરેલા ત્યાં એના ઘેડાના ડાળવાની છપિા પંડેલી હોવાનું તથા એણે દાતણની ચીર વાવેલી તેનું રૂબરૂ લેગેલું હોવાનું બતાવાય ।

*પાડાન્તર આ પાઠ પ્રાસ મળવાથી વધુ ઠીક લાગે છે-
વાઘા વિનેગી વાસ, અહીં શે અવગુણે આવિયો,
પાવા ઘડાણુ પાચ, સદેશો ભરૂં સોનનો !

[હે વીણાઈ હુંગરના વાંસ ! તું વળી ક્યા અપરાધે (દિશવટો પામીને) આહી આળી ! હે મારી ભૂમિના નિવાસી બાઈ (દિશખધુ), કાંઈ સોનનો સદેશો તો કહે !]

દેશાઈ હીઠે દેશ, વધન હરાણાં વાંસડા !
ભણુને ભોમ તણા ! સંદેશો કાંઈ સોનનો, ૪૯

[દિશખધુને દેખતાં નહો દેશ ભયો હોય તેવો પ્રેમ થાય છે. હે વાંસડા ! નહો વિષ્ણો હરાય છે. હે મારી ભૂમિના (વતની) ! સોનનો કંઈક સદેશો તો કહે !]

નહો કે વાંસ જવાળ આપે ॥ :

હલામણુ હૂતે, કાતળીય કપાલી નહિં ;
જેઠીરાણુ જાતે, 'વન વન થીયા વાંસડા. ૫૦

[હે બાઈ હલામણુ ! તું હતો ત્યાં સુધી અમારી એક કાતળી પણ કાંઈ કાપણું નહોઈ. પણ હવે તો હે જેઠવા રાજ ! તારા જવાળી અમે વાંસડા બધા નષ્ટ પ્રાપ્ત થઈ ગયા.]

અને સોનનો સદેશો તો હું સી રીતે આપું ?

+ (હું) કેડી મેરનો વાંસ, કાપ્યો કોઈ કળાડીએ
લેવાણો લોઢે, (મને) શુદ્ધ નો રહી સોનની. ૫૧

[હું કેડીમેર હુંગરનો વાંસડો : મને કાંઈ કડીઆરાએ કાપ્યો ને હું તો પાણીના લોઢ (પૂર)માં જિંઆયો. એટલે મને સોનની શુદ્ધિ ન રહી.]

એમ કરતાં હલામણુ બોખામંડળ પણ બોળંગી બધો :

ઓખો બરડો ને ધૂમલી, એલ્યા તણે દેશ
શિયે જેઠવે છેતર્યા, કાઢયાં કાળે વેશ. ૫૨

* પાઠાન્તર : 'પરે પણ પડતાં નહિં'

૧. પાઠાન્તર : 'વન વન વીંખાણા વાંસડા.'

+ પાઠાન્તર : હાઈ 'કળાડીએ કાપીઓ, કીંકયા . ન'ખું માય.' સરખાવો 'કાક' ૫ ૧૬.

[આ વીસાવાડામાં હું વાસ કરીને રહ્યો હોત ! તો રાજ મગા-
જળ તળાવમાં ન્હાત અને આસપરિ દુનર પણ અગ્નિની સન્મુખ જ
રહેત, ને હું ધૂમકીની આ રાજખટપટમાંથી બચી જત]

પછી પોતે તળાવથી પાણી પીવે છે પણ બેસોએ માંદી પડીને
મગાડેલ પાણી બાવડ નથી તેથી પોતાના શરીરને કશું ખાધ
આપે છે

ડોખાનાં ડોળેલ, બાહર જળ ભાવે નહિ,
સુગાળ મ થા શરીર ! વેલું-જળ વાસે રીયા. ૪૫

[હે મારા શરીર ! તું આટલું વ્યાગલ ન થા ! તને બેસોનાં
ડોળેલાં ને મળખૂનથી ખાઈ થયેલાં આ નીર નથી બાવડાં, પણ સો
હલાજ ! તારી બ્હાલી મીઠી વેલું નદીનાં નીર તો દૂર રહી ગયાં]

વીસળપરના વાણીઆ ! એક સદેશો સુણ્યે,
સોનલ આંહીથી નીકળે, (તો) ગાઠા જુવાર બણ્યે. ૪૬

જળજેરાની એક, આતમ અયોજ્યું નહિ,
સરગાપરીનો સતોક, પાજર કે હિ પામશે ! ૪૭

[જળજેરા મામની નદીમાં મેં મારું દૈવ્ય નવરાત્યું પણ નહિ હવે
તો ફરીવાર મારે દૈવ્યખીજર એ સ્વર્ગપુરીનો સતોત્ર નથી પામવાત]

રસ્તે એક નદી આવી નદીમાં તણાતો આવતો એક વાંસ દીઠો
પોતાને ધૂમકી ઘહેરની વેલું નદીને વીરે જમતા વાંસનું સ્મરણ થયું.

*વીણાઈ કેરો વાંસ, શે અવગુણે આવિયો ?
બલુને લોમળા જાત ! સદેશો કાઈ સોનનો ! ૪૮

૧હલામણ જળજેરા મામને પાંદર પાજ બાધીને વરડું નદી ઉતરેલો
ત્યાં એના ઘોડાના ડાળવાની છપિા પંડેલી હોવાનું તથા એણે દાંતણની
માર વાવેલી તેનું રખડું ઉગેલું હોવાનું બતાવાય છે

*પાઠાન્તર આ પાંક પ્રાસ મળવાથી વધુ ઠીક લાગે છે
વાલા બિજેગી વાસ, અહીં શે અવગુણ આવિયો,
પાવા ધડાવુ પાવ, સદેશો બણ્ય સોનનો !

[હે વીણાઈ કુંજરના વાંસ ! તું વળી કયા અપરાધે (દિરાવટા પામીને) આદી આવી ! હે भारी ભૂમિના નિવાસી ભાઈ (દિરાબધુ), કાંઈ સોનનો સંદેશો તો કહે !]

દેશાઈ દીઠે દેશ, વધન હરાણાં વાંસડા !

બલુને લોભ તણા ! સંદેશો કાંઈ સોનનો, ૪૬

[દિરાબધુને દેખતાં જણે દેશ જોયો હોય તેવો પ્રેમ થાય છે. હે વાંસડા ! જણે વિષ્ણો હરાય છે. હે भारी ભૂમિના (વતની) ! સોનનો કંઈ સંદેશો તો કહે !]

જણે કે વાંસ જવાબ આપે છે :

[ધૂમની, બરડો પ્રદેશ, અને એ જ મહાન . એમ ત્રણે પ્રદેશને
વટાવી ગયો હાય ! શિયાળુ જંગલોને ઉતરીને મને કાળે વેગે કાઢ્યો]
દરિયાને તીરે હલામણુ દેવો રહ્યો એણે સાગરને હજીજો ને
અશાંત દીડો બોલ્યો

સાગરને સખ ન્હોત, અશાંત દિવસ ગીબાવણુ,
હાલકવોળો હોય, હૈયે હલામણુ તણે. ૫૩

[આ સાગરને પણ કુખ નથી દિવસરાત એ રીબાય છે હલા-
મણુના હૈયાની માફક એનું દૈયુ પણ હાલકવોળ ય, ગણુ છે]

સમુદ્રની ખાલીમાં એક મોટા મચ્છ પગેડો તેને જોઈ હલામણુ
પૂછે ॥

‘મચ્છ મહાજળ હોય, કિયે અવગુણે કાઢ્યો ?
છલકી છેહ થિયો ? (ક) રસાયરે સધરો નહિ ? ૫૪

[હે મચ્છ ! તારો વાસો તો હડા જળમાં હોય તને સમુદ્રે કયે
દોષે કાઢ્યો ? શું તું તારી જાણે જ છલકા ને બહાર નીકળી ગયો ?
કે તને સમુદ્રે સધરો નહિ ?]

જાણે મચ્છ જવાબ આપે છે

ગઈ ગવીજ્ય વળે, વીજ્યે વજાણુ નહિ,
સાનાની સગતે, હાલી ઘટ હજીવુ થીયુ. ૫૫

[હે હલામણુ ! હું મોહું માનું પણ નાના માખ્યાની સમત
કરીને નીચી જમિણ પર હત્યું એ નાનાની સગે સગે હું પણ

• પાઠાન્તર ૧ રાત દિવસ રીસામણુ ૨ રાત દિવસ રીણારજી ૩
રાતોદિત ટીરોળવા

૧ પાઠાન્તર

(૧) મચ્છ મહાજળ હોય, કિયે અવગુણે આવીયો ?

એવા સાગર ન્હોત, મર કેલા અવગણુ કરે

૨ પાઠાન્તર રીણારજી રાખ્યો નહિ

૩ વેળ્ય ૪ નાના માખ્યા

બરતીની વેડ્યમાં કિનારા તરફ ચાલ્યું આવ્યું પણ વેડ્ય પાછી વળી
ત્યારે એ નાના તો મને છોડીને ચાલ્યાં ગયા, પણ મારા દેહ મેટા
હોવાને કારણે મારાથી કિનારા પરથી ખસી ન શકાય હું છીછરા
જળમાં પડી રહ્યું

હાં કે કુંવર હલામણા ! 'દશના કૂરતા ધાટ,
(ત) ઉગત્યો આલપરા ધણી ! (તિ) માછલડું કેણુ માન ! ૫૬

[હે હવે હલામણુ ! એ તો બધા દશના પવલતા ધાટ છે તારા
જેવો આલપરા કુંવરનો ધણી હથેલી પડયો, તો હું માછલડું શી
વિચારમાં ?]

હલામણુ દિવાસો ધરે છે

રામ સમા બાણાવળી, ગીતા સમા સતી,
એને વન વસણુ પડયું (તિ) માગી કેણુ ગતિ ! ૫૭

કરે માછલા પહડનારા માગીને હલામણુ કહે છે

જાળીડા ! નાખને જાળ, રનમીજની નોધી કરી
કરમ છે કપાળ, (તિ) બોતેરસે ખરડે ગીયા ? ૫૮

[હે ભાઈ માછી ! એક વાર મારા તકલીંગી નેરાંથીને તું જાળ
નાખ તો ? જોઈ તો ખર, કે માગ ભાગ્ય મારા કપાળમાં જ છે, કે
એ તકલીર પણ બહોતેરસો ગામના ખરડા રાજપમા જ રહ્યા ?—અર્થાત
જો પોતાના નામે જાળમાં માછલડું આવે તો પોતે સમજી રહે કે એવું
કિસ્મત પરદેશમાં ફળશે

માછીમારે હલામણુના નામ પર જાળ નાખી બહાર કાઢતાં અદેશ
મોતીડા ને રત્નો આવ્યા હલામણે ફરીવાર કહ્યું

જાળીડા નાખને જાળ ! તારા નમતની નોધીને,
(જાગ્યા) શ ખલા ને ગેવળ, માછલીયુ ટોળે વળી. ૫૯

માછીમારે જાળ નાખી બહાર કાઢી અદેશ એવળ રાખલા ને
રોવાળ જ આવ્યા ગે જોઈ હલામણુ બોલ્યો

૧ પાઠાન્તર પડે પોરીતા પાગ *

૨ પાઠાન્તર મારા નસીબની નોધીને' અથવા 'મીઠા મેરામણુ મધે'

આબુકે માગર ઉમટયો, રતન રેલાણું જાય,
 'કરમહી' કર વાવડે, સખડે મૂઠં ભરાય. ૬૦

[આ સાગરમા રતનો રેલાને જાય છે પરંતુ એમા કિસ્મત વગર હાય નાખવાથી મૂઠીમા માત્ર સખડા જ આવે છે, રતન નથી આવતા]

ચાલતા ચાલતા એને અતરે પડ્યાં દુ ખ યથા ?

જેતી વેળુ વોકળે, જેતા કણ કોઠાર,
 એતા દ ખ દઠાર, હુયે લાગ્યા હલામણા ! ૬૧

[નદીમા જેતીની રેતીની કાળો દોય પોઠારમા જેતવા દાણાના કા દોય એતવા દુ ખો હલામણને દેયે લાગ્યા]

ચાલતા ચાલતા બરડાને સીમાડે સમુદ્રતીરના મીઆલી ગામે આળ્યો

રમીઆણીને મોરે, હાકયું મન હાલે નહિ,
 કોયલાની ટોરે, લગ્નકમુ લાખા ઉપરે ૬૨

[મીઆલી ગામ છોડીને આગળ મારે હૃદય ટાકણ કરવા છતાં પણ હાલણ નથી આ કોયલા જુવરની ટોર પર અને લાખધાર પર અતર લટકી રહે છે (પાયડો હુગર દરિયામાં ટાપુ જેવો છે) અને

૧ પાકાન્તર 'કરમહી' બરે ખોખલા સખડે મૂઠી ભરાય'

(બૃહત્કાવ્યદોહન ભા ૧ની અંદર 'ઓખાહ છુ મા 'સામેરીના દુહા' છે તેમા પાઠ આવે છે

'સામેરી સાયર ઉમટયો, રતન તપાણુ જાય''

'કરમહી' બરે મૂઠી, સખડે દાઘ ભરાય'

૨ પોરબદર રામા બરડા પ્રદેગનુ સમુદ્રતીરનુ છેલ્લુ નાકુ આ મીઆલી ગામ પૂર્વે એક નગર દોણુ જોઈએ મોટાં શિવલિંગોવાળાં ઘણા દેવાલયો અને અન્ય અસની મહિરો ત્યાં ઉર્મા છે ત્યાંથી ખાડી જોળગીને મીઆલા હુગર પર જવાય છે એની ટોચ પર પ્રાચીન અને નીચે પેટાગમા અર્વાચીન જેમ જે દેવજો 'દર્ધદી માતાના સ્થાનકો છે દત્તકયા એવી છે કે આ દર્ધદી માતાની નજર પૂર્વે હુગરની ટોચથી દરિયામા ચાલતા વહાણો પર પડવાથી વહાણો દુખી જતાં એટલે જગત્સા નામના વપ્તિકે દેવીને નીચે ઉતારવા ઉમઠે ઉમઠે પાડાનો અને છેલ્લે પુત્ર તથા પુત્રવધુનો જોત્ર આપેલો.

માતા રાવે મેડીએ મંડળિક માઠ ચડે,
હીરો હલામણ હલ ગીયો, શિયા સખ કરે । ૬૩

[ધૂમણીની મેડીએ માતા રહે છે, માઠ પર ચડી નાનો સાધ
મંડળિક રહે છે. હલામણુ નેવો હીરો ચાલ્યો ગયો. હે શિયા । હવે
હું તારે સુખ કરીને રહેજે ।

૪. સિંધની ખનરમાં

ગામની ખનરમાં હલામણુ લેતો છે. તે વખતે કોઈ રાજકુંવરી
વેપારીની દુકાને હટાણું કરવા બેઠેલી એને એની દાસીએ આવીને કહ્યું:

કાળો ઘોડો ને કાટવો, ભમ્મર ભાલું હાથ,
બાઈ ! આપણી ખનરમાં જોઈ જોઈવાની જાત. ૬૪ .

[હે બાઈ ! આપણી ખનરમાં એક અસ્વાર દીઠો. કાળો ઘોડો છે:
કાળો લેબાસ છે : હાથમાં ભમ્મર ભાલું છે : સુખમુદ્રા પરથી જોઈવા
કુળનો જણાય છે.]

આંગળીએ ચોગઠ વળે, નહિ વેઠો કે વળ;
બાઈ ! આપણી ખનરમાં દીઠો માધવો નળ. ૬૫

[જેની આંગળીએ એટલી બધી ફણી (વેદા અથવા નળ વિનાની)
કે જેમ વાળીએ તેમ વળે છે : એવો કોઈ માધવો નળ સમી સુંદર
પુરુષ મેં આપણી ખનરમાં દીઠો હે ! બાઈ (માધવો નળ નામનો
કોઈ એક જાતનાયક ભૂતા સાર્વત્રિકમાં આવે છે. એ અતિ સુંદર હતો.)

• એક તો ઈંદર રાણીઓ, બીજે માધવ જાણુ,
ત્રીજે હલામણુ જોઈવો વેણું-ઘણી વખાણુ ૬૬

રાજકુંવરી (દિવલદે)એ દાસીને હલામણુ પાસે પછવા મોકલ્યો:
દાસી પૂછે છે:

અસૂરા ઉભા ? પરખડાં કોણુ તમારાં નામ ?
ક્રિયા રાજના બેટા, કિયું તમારું ગામ ? ૬૭

૧ પુરુષ પરથી 'પરખ' ને પણ 'પરખડો'

[હે અસૂરી વેળાએ હમેશા પુરુષ ! તમારું નામ શું ? તમે કોના પુત્ર ? કયું ગામ તમારું ?]

હલામણ બધર આપે છે :

અસૂરા ઉભા પરખડા, હલામણ મારું નામ,
ગજકરણનો ખેટદો, ધુમલી મારું ગામ. ૬૮

રાજકુંવરી એ રૂપ નિહાળવામાં ગી, એટલે પોતે જ હાર મૂક્યો હતો તે વેપારીની દુકાને જ વિસરીને દર આવી. એણે પોતાની માતાને કહેવડાવ્યું :

વાણીડાને હાટ (અમે) દો દો વમત વિસારીયું
એક હૈયોનો હાર, ખીજો હલામણ જેઠવો. ૬૯.

રાજમાતા હલામણની કુધ હતી. એણે હલામણને તેડવા શિક્ષ્યે. હલામણ વાણીઆની દુકાનમાં સંતાઈ ગયો છે. વાણીઆ માનતો નથી. હલામણને બહાર કાઢતો નથી. તેથી રેવરદેએ કહ્યું :

વાવો મધા વાણીઆ, હૈયું રાખને હાય,
ગાંડહિયુંના ગરાક ! કાળજ હોય તો કાઢને ! ૭૦

[હે વાણીઆ ! તું વેવલો ન બન. તું તારું દહિય કાણમાં રાખ. અને હે ગાંડહિયોના ગરાક ! હે વરદુઓના વેપારી ! તું માર કાળજું (હલામણ) આંતરી હોય તો કાઢી દે.]

હલામણ બહાર નીકળે છે. એને મહેલમાં લાવે છે. કુધ એને માટે સગા પાચરવા લાગે છે ત્યારે હલામણ બોલે છે :

મુખની સેજી નોય મેજડીએ મુવાય ને,
હલામણને હોય સોન વિજેગે સાથને. ૭૧

[આજ માટે મુખની ગય્યા ન હોય. સગા પર મારાથી મુવાય નહિ. સોનના વિજેગમાં તો હલામણને સાથને જ રોજે.]

દોહીઓ મ દળાવ, દોહીએ મન દળગે નહિ,
સાધરડે સુવાડ (તોય) રૂઠું માને રદિયાણી. ૭૨

[હે કુધ, ટોલીઆ ન ઢળાવો. મારું હૃદય ટોલીએ નહિ ઠરે. અરે, આજ તો હું મને સાથે ચૂવારીશ, તો પણ સોન રાદિયાણીને રીસ લાગશે. એના પિતા હું શી રીતે મુખે મુકું ?]

કુધ એને દુઃખ વિસરાવવા સિધની સુમરીઓમાંથી કાઢ એકની સાથે પરણવા સોમાવે છે. સુમરીઓને નિરખીને હલામણુ બોલે છે :

લાંબા જેર ધાધરા, ચેટે ડફરીયું,
વારું હું સોન ઉપરાં, સોજસેં સુમરીયું ! ૭૩

[જો લાંબા ચણીયા પહેરે છે, અને જોનાં ચેટ મોટાં છે, એવી એક જ નહિ, પણ સોજસો સુમરીઓને હું એક સોન ઉપરથી ન્યોછાવર કરી નાખું છું. [સોનની તોલે કાંઈ સુમરી ન આવે.]

આવળ જેડી ઉજળી, હો પુલેજો ભાર,
જેડી સંધજી સુમરી, (એડી) માંડપરી મેઘવાળ. ૭૪

[આવળ કુલ જેડી ઉજળા વણની અને વજનમાં જો કુલ જેડી હળવી આ સીધની સુમરીઓ નાલે રૂપવતી રહી, પણ એના સાખી રૂપાળી તો મારા ગામ માંડપરી મેઘવાળ (દેઢ) કન્યાઓ પડી છે.]

૫. સોન શોધે ચડે છે

ધુમલીથી હલામણુ ગયો એટલે શિયાળએ લગ્નચિન્હ તરીકે સોનને શણુગાર મોકલ્યા: સોન એ શણુગાર પાછા વાળે છે: કહાવે છે કે

સુંડીભર્યે શણુગાર શિયાનો શોભે નહિ,
હલામણુ ભરથાર, શિયો અમારો સાસરો. ૭૫

[આ સુંડલી ભરીને મોકલેલો શિયાળનો શણુગાર મને ન શોભે, કેમકે મારો પતિ તો હલામણુ છે. શિયોજી તો મારો સાસરો છે.]

શિયાને કરડે સાપ કાળો કરંડા માયલો,
હલામણુ ભરથાર, શિયો અમારો સાસરો. ૭૬

[મને પરણવા આવનાર શિયાળને તો કાળો, વાદીન્ય કરંડા આ માયલો સાપ ડસે !]

મન લલિયું ન લણાય, મન જળત્યું જળવાય ને,
ધુંટાય ઘટડા માંય, વળી આવો વેણું-ધણી ! ૭૭

[મનની વાત કહેવા જતાં કહેવાતી નથી, તેમ મનમાં સાચવી પણ શકાતી નથી. અંતરની અંદર ઘોળાયા જ કરે છે. હે વેણું નદીના રાજ દલામણુ ! તમે પાછા આવો.]

ઉતારા અંગાર જાતાં લાગે જોડવો,
હૃદયું હૈયા માંય હાલ્યો મારી હટામણો. ૭૮

[જોડવો ચાલ્યો જતાં આ મુકામના વસવાટ મને અંગાર સમ લાગે છે. હૃદયમાં હૃદય (અનૂદાર હૃદયીઆર) લોડીને જલે દલામણુ ચાલ્યો ગયો.]

ઘોળી ધૂમણીની જળર, લિયાળા લાગે;
જોડીરાણુ જાતે ઉધણતે આલપરા-ધણી. ૭૯

[હવે જોડવો રાજ અને આલપરા પદાદનો સ્વામી જતાં આ ધૂમણીની જળર હું છોડી દઉં. મને શરીરમાં જ્વાળા લાગે છે.]

વીણાઈને વને વીંટાણાં વેણા છું
નીતરતે નેણે, હાલી નીકળ્યો દલામણો. ૮૦

[આ વીણાઈ દુઝરના વનમાં જેમ વેણા વધી વધીને વીંટાઈ-જુલવાઈ જાય, તેમ અમે પણ અટવાઈ ગયાં અને દલામણુ તે આણું ટપકતે નેત્રે ચાલી નીકળ્યો.]

હવામણુને કારણે જાગવો પેરોં ભેખ
પીયર મારું પાછું રીયું, પોંચી ધુમણી ઠેક. ૮૧

પોંચી ધુમણી ઠેક તે સાચી,
સોન વરવા આવી નૈ જાય પાછી. ૮૨

૧. 'જ'ના અર્થ 'જેમ' 'માફ' છે. એ ચારણી લાગ્ય-પ્રથેનું છે.
૨. આ દોહાથી નિવૃત્ત છે.

સોન કે' વોળાવી સાસરે, તે દિ' દકળો લાગ્યો' તો દેશ
વાલાં હતાં તે વેરી થીયાં, શો કરવો ઉપદેશ !

શો કરવો ઉપદેશ કે બાણીયાં
ઓખાં ને પ્રાદાણુ કે વાણીયાં.

હલામણુને કારણે મેં લગવો પેર્યો લેખ
સોન કે' વોળાવી સાસરે, તે દિ' દકળો લાગેલ દેશ. ૮૨

હાલો ખાની ! વનરા હું'ઢીએ, મળી ઉડાડિયે' મોર,
'(ને) ટાંકે હલામણુ સાંભરે, કટકા કાળજ કોર.

કાળજ કોર તે કટકા કિયો,
ઠાલરિયા હલામણુને દેશવટો ધિયો;

સોન કે' શિયા ! તે' વખ'ડી અમારી જોડ,
હાલો ખાની ! વનરા હું'ઢીએ, મળી ઉડાડિયે' મોર. ૮૩

[હે દાસી ! ચાલો આપણે વનરાધર્મા હલામણુને સોધીએ. અને
આ મોરલાને ઉડાડીએ. કેમકે એના ટોકા સાંભળતાં જ હલામણુ મને
યાદ આવવાથી મારા કાળજની કોરના કટકા થાય છે. મારો ઠાલરિયા
હલામણુ દેશવટે ભય છે. હે શિયાજી ! તે' અમારી જોડસી વિહાડી !]

સોને રથ ક્યે' સાળદો, નીકળી ખરડાની ખા'ર,
ધોરીને ગળે છુઘરા, મોરે મોતીની માળ.

મોરે મોતીની માળ તે જડતર જડી,
પીંજણીએ પગ દઈ સોન રથઠે ચડી;

ચુખડીઆળી ચુંદડી અંગે ઓઢી સાર,
સોને રથ ક્યે' સાળદો, નીકળી ખરડાની ખા'ર. ૮૪

[સોને રથ તૈયાર કર્યો, બરડાની બહાર નીકળી રથને જોતરેલા ઘોરી(બજારો) ની રોકે ધૂધમાળ પડેરાવી છે અને એને મોરડે મોલીની માળા ચણ છે એવા સણુગારેલા રથની પીછળી પર પખ મૂકીને સોન ચડી ગ. એના અગળા સાત વાગી ચુકી એટલે છે]

ભાગ લેતી લેતી સોન સિંધમા મરાકોટ ગમે ગઠ એને સમાચાર મળ્યા કે દલામણુ તો રાજાનારીને મેળે હાળા હુવર પરદીવાને દોચકવા ગયા છે સોન એની પાછળ દાણે આવી પરત્વે એને ઘોડુંક ન મોકુ યથુ હતુ દલામણુ દોચકથી પડીને મરી ગયા હતો સોને કદપાત આફરું.

૨ હાળાની હુદમાય પીડીસર્યો પોઢાલિયો
મીંદળ છુપ્યા મચાણુ, હાની બેઠા હલામણુ ૮૫

[આ હાળા હુમગની હદમા મે દલામણુને પીડી બરડો (લગના લેપથી મહેલો) પોઢાલિયો અમાગ મીંદળ રમસાને છટયા હુ દલામણુને હારી બેઠી]

પીડીઆળે પળે ચોરિયે ય ચડયાં નહિ,
પ્રસકને ઢાલે બાનેઠે ય બેઠાં નહિ. ૮૬

[અરે ! પખ પગ પીગી પીગીતુ મદન પ્રીને અમે કન્યા-ચોરીની વિધિ પણ ન કરી ઢોલ જલ્લીને બાઠ પર પણ ન બેસી ચકવા]

તાટકતી તાળીએ હલામણુથી હસિયાં નહિ,
અવલંચ કે ગઈ એ જામોશમી લેઠવા ૮૭

[અરે ! હુ સામસામી તાળી લા દોને દલામણુ સાથે દસી પણ નહિ માગ મનમા તો એ અજના સદાને માટે રહી ગ.]

૧ અક્ષયવૃત્તિયા એટલે વેગાખ ચુદ ત્રીજ તે દિવસે ગામડાના પાદરમા ઝાઝ પર દીવકા બાધીને દીવકવાનો રિવાજ હતો હજુ પણ છે

૨. જુજમી બે ગાઠ દૂર 'હામો' હુવર ■ એના ઉપગ આજળ નથી પડતી. કાઠ 'હામો' લખે છે તે બોડુ છે

હલામણુ હીલોળ દુઃખના દરિયા ઉમટયા,
પાજર કીં પરાળ વિસમશે વેણુ-ધણી ! ૮૮

[હે હલામણુ ! આ તો અંતરમાં દુઃખના દરિયા ઉમટીને છાજે ચડયા હવે મારું હૃદય-પીજર કેમ કરીને પોતાનું દુઃખ સમાવશે હે વેણુના સ્વામી !]

કહાળા ડુંગર દેઠ, હલામણુ હીંચોળ્યો નહિ,
(નીકર) આવતો ઉડળ લત જતને કરીને જોઠવા ! ૮૯

[આ હાળા ડુંગરની તળેટીમાં જોલી આવીને હું હલામણુને અખાત્રીજના હીંચકા પર હીંચાળી ન રાકી જો હું હીંચકાવવા હાજર હોત, તો હે જોઠવા ! તું પડીને જ્યારે નીચે આવતો હતો ત્યારે હું તને નળવીને મારી બાગમાં ઝીલી લેત તને પરવા ન દેત.]

‘હલામણુની હડતાળ, આંગળીએ ઉધડે નહિ
કુંચીયુ વિનાના કમાડ જડી હાંચો તું જોઠવા ! ૯૦

હલામણુ હાને ડુંગરે હીંચેથી પડીને મુલો હતો, તેની સાક્ષી આ દોહો પૂરે છે તે ઉપરાત આજ મુધી પણ એ મૃત્યુના રોકમાં અખાત્રી-જને દિવસે હલામણુના વશજો હીંચકે નથી હીંચકતા, એમ કહેવાય છે.

૧ પાઠાન્તર હલામણુની હડતાળ દેયુ મા દીધવ રહી,
કેમ હથડરો કમાડ જડતરવાના જોઠવા !

એક ખીજે દોટ્ટીઓ દોહો આવો મળે છે

“હાંચેથી હલામણુ ઉતર્યો, માથે સાકળિયા ટોપ

“યર યર કંઈ માળવો, રાંવે ઉજણના લોક

“રાંવે ઉજણના લોક તે ધાંખો ધરી,

“લાંબને બાની, કાણુ જનકણુ, પાળીએ હલામણુનો રોક

“હાંચેથી હલામણુ ઉતર્યો, માથે સાકળિયા ટોપ”

આમાં ‘માળવો’ દેસ અને ‘હજોણીના લોક’નો ઉલ્લેખ તદ્દન અર્થ-શૂન્ય છે હલામણુને એની સાથે કશી નિરખત નહોતી પરંતુ રાજા વિક્રમના સ્થાન તરીકે એ જન્મે રાખ્દો લોક-માનસમાં અતિશય વ્યાપી ગયા હોવાથી લોકો ઠીક પડે તે ઠીકણે એ પ્રયત્નો કરતા હતા. સં.

[દલામણના મૃત્યુથી મારા જા રને દાઢે જે લાગુ દેવા નયું
 છે તે કે માનવીની આત્મા વે નદિ ઉપરે મેકે લાગાડીથી
 બંધ કરીને નદિ જતુ કમાડને જાડી દાને જુ તો દાગી નીકળ્યો છે
 તે જોવા]

બેવડ મીંડા જાવીઆ હુવનતુને હાથ

નોનવહેને માર જગતુ જનના ધણી! ૮૧

[૫૧ નોને હનનવિધિ કરી દલામણના રજને દાથે બેવડા
 મીંડા જાવા, અને તેના મેન્ડ જા નગવાડુ નને જુ]

હલમ ને રેયે પોહત ખડનાજા,

સાથે નર જાગા! જગતુ જનના ધણી! ૮૨

[દલામણની ઇતી ૫૦ મોટા લાખા ખડકાલા અને તે સ્વર્ગના
 (સ્વર્ગ સ્વર્ગના) જનના સ્વામી! નોનને ૫૦ દારી સારે
 જગતુ રજુ]

સુખીયા માથે રૂ ખ પડ્યું, તૂંયો મરે જાન,

હલમ જા જા હલનો (લા) ડયો નેને લાલ હલ

દલામણ સર્જક પી મી નો છવનો થયો ને તાગ આવી રા /
 કપુ તેરી મનવજનો દો ન વા ના દોડાલોમ પી મગનો નથી આખી
 કથાનો અત કમળના ના અવી ભય છે બીજા અને કમનાનક કથા
 કોની સાથ આના અને ન મગના થાય? એડે ના વિરનો નિર્ણય
 એ સાથ પગથી પહુ થા શકે છે જામગ વધીને એડે તુધી પી
 શક વ કે ક જુ અત વિના તો આવી ગત-કથા થવા જેવું ન
 સ્થાવરને ન લાગુ હોવ

આવો એક દોડીનો મનવિત છે

સોન નોનાતુ ટીંડ, દલામણ કથાવજ મો

મગવતે સેવા નવ કર્યો, નીકરબવ જનત જોડય

બધી જનત જોડય તે સાચી

સોન આવી પરવા ન ફે પાલી

સોનની માળીએ સાચા મોલીની મર,

સોન સોનાતુ ટીંડ, દલામણ કથાવજ મો

આ કથાને રા. જગજીવન કા. પાઠકે ઇ સ ૧૯૧૫ના 'ગુજરાતી'ના દીપાવનિ અકમા આપેલી હતી ને 'મહાગ્વજ્જવંશી મહીપમાયા'ની ચોપડીમાં મૂકી છે એમા સપાદક તળાખના એલખવાળા માટે કહેવાતો પ્રમગ. (સાતદુકળી, મત્રેવ હરણુ, વગેરેનો : જુઓ ગ્રંથધાર : ૧ - પા ૧૮૮) મેદજીની સાથે જોડે છે ઉપરાત આ પ્રસંગ જરડા કુગરમા નહિ પણ ત્યા ૫૦-૬૦ ગાઉ દુગના કાગા કુગરમા બન્યાનુ માને છે મેદજીને રા. પાઠકે ૧૧૪મી પેઢીએ મૂકે છે પણ તેની માયમ'વન નથી આપતા પોતે તે પછીના ૧૪૭મા રાખને બારમી શતાબ્દીમા મૂકતા હોય, અદાજે મેદજીનો મમય બીજા ત્રીજા સંકાની અદર માની શકાય. પરંતુ બીજા એક મેદજીને (૧૫૦) પોતે સવત ૧૨૩૫મા મૂકે છે. ઉજળીરાજો મેદજી આ તો ન હોય ? કથાના દોહાઓ ૧૦૦૦-૧૫૦૦ વર્ષના પ્રાનીન તો નથી જ સંભવતા ઘટના બન્યા બાદ ૧૦૦-૨૦૦ વર્ષમા એવું કવિતાસાહિત્ય રચાય એવું ગણાએ તો મેદ ઉજળીના દોહા સવત ૧૪૦૦-૧૫૦૦ જેટલા જુના હોવાનું દ્રષ્ટવું અનુકૂલ પડે છે તો પછી આ કથાનો નાયક ૧૫૨મે મેદજી હોવાનો સંભવ વધુ સ્વીકારવા યોગ્ય મનાય]

§

૧. નેસહામાં વાદ-પ્રતીક્ષા

અમરા કાજની ઉજળી, લાણુ જેઠવાનો મેદ
જે દિ'નાં સૂતેલ સાથરે, તે દિ'નો બાધેલ નેહ. ૧

[ઉજળી હતી અમારા કાજ નામના ચરણની પુત્રી, અને મેદ હતો લાણુ જેઠવાનો પુત્ર જે દિવસે એ બન્ને એકજ પથારી પર સૂતા હતા, તે દિવસનો રનેહ બધાએલો]

૧ વરસાદમા બેહોશ બનેલા મેદને ઉજળી ચારણીએ પોતાની ગાદમા લઈ પોતાના સરીરની હૃદ વડે શુદ્ધિમા આણેનો, એવી કહે વાતી વાતને આ પશ્ચિમી ટેકો મળે

'જે દિના પોદેવ પોંગલે અ/ પાઠ સાચો નથી કેમકે પીગલે (પારજી) સૂતાની અવસ્થામાં, (બાદવાવસ્થામાં) તેઓ મળ્યા જ નથી

હાંજે રે'તી ઠેઠ, આવે પણ જોરે નહિ,
આબુ' જરડે બેટ, પાંજર ઘણે પાણીએ. ૨

[કલ્પી છેક હાંજા હુંજરામાં (પાંચાલ પ્રદેશમાં) રહેતી. ઘણે દૂર રહેતી. પણ એનું દેહપાંજર દેહાદેવીને કારણે બરડા બેટમાં આબુ.]

જમી રહમદોળે સંસારે ગોધી વળી,
મનને પારખ મે લેડું મળિયો ભાણુનો. ૩

[જમીન (પૃથ્વી) દટોળીને આખા સંસારમાં કલ્પી શોધી વળી દતી. પરંતુ એના દિલને પિઠાનનાર વિશ્વસ્તુ તો એક ભણુ નેઠવાનો પુત્ર મેઠ જ મળ્યો.]

ફરતાં આવેલ કુલ, માળી કોઈ મળિયો નહિ,
માખ' શું બણે મૂલ, ભમર પાળે ભાણુના ! ૪

[હે ભાણુના પુત્ર મેઠ ! આ યોવન-કુલવારીમાં 'વિધ વિધ કુલ આબુ' છે. પણ એને કોઈ માળી નથી મળ્યો. અને રસમટ્ટી ભ્રમર જમર, સામાન્ય માળી એ કુલનું મૂલ્ય પણ શું સમજે ?]

લુનાં તણને નીર, નવાં નવાણુ નિહાળવાં !
ફરતા કુલા ફેર, જળ એનું એ નેઠવા ! ૫

[હે મેઠ નેઠવા ! બાંનાં નવાણુ ત્વંજને નવે ક્ષે પ્રેમ-જગાણથી હું પીવા બંડ ? કુલાઓ બંજવા હોય, પણ જળ તો એકનું એક જ છે.]

મે મે કરતાં અમે, મેનાં તો મનમાં નહિ !
વાહાં પળ્યાં વદેશ, વિચારી વેણુના ધણી ! ૬

[હું એ મેઠ ! એ મેઠ ! પુદ્ગલ છું. પણ મેઠના તો મનમાં પણ નથી આવડું. મારા પ્રિયજન તો મને વિચારીને પરદેશ ગયા, હે વેણું પદારના સ્વામી !]

૧. બરડાને 'બેટ' કહેવાનો ક્યો અર્થ નથી. ૨. 'દટોળી' બંધે ચારણી ભાષામાં 'દટોળે' બોલાય છે.

● બીજો પાઠ : મે મે કરતાં મે (જમારી) જસડિયું બંધ વિયું.

[કાતિંક મહિનામાં સહુને સિયાવો સાંભરે છે. તનમાં ઠાઠ વાય છે. માટે હે આત્મપરાના સ્વામી મેહ જોડવા । તું મને તારું (સ્નેહરૂપી) ઓઠણુ આપ ।]

માગશરમાં માનવ તણા સહુના એક જ શ્વાસ,
(૯) વાતુંનો વિશ્વાસ જાણ્યું કરશે જોડવો । ૧૫

[માગશર માસમાં તો સહુ માનવીના એકશ્વાસ થઈ જાય છે. (પ્રિયજનો ભૂંડા રહી સહર્તા નથી) મેં તો માનેહું કે એ વાતનો વિશ્વાસ કરીને મેહ જોડવો પણ મારી પાસે આવશે.]

ચોપ મહિનાની પ્રીત જાણ્યું કરશે જોડવો;
રાણા । રાખો રીત, બોલ દઈ બરડા-ધણી । ૧૬

[મેં તો જાણેહું કે ઉપટે ચોપ મહિનામાં તો જોડવા-પુત્ર પ્રીતિ કરશે. હે બરડા-હુગરના રાજા, કોલ હીધા પણી હવે તો સંજ્ઞાન બનો ।]

માહ મહિના માંચ ઢોલ ત્રણાણુ ધૂશકે;
લગન ચોખા લે આવ ! વધાવું વેણુના ધણી । ૧૭

[માહ મહિનામાં વિવાહની ઝડપ હોવાથી ઢોલતગારા વાગે છે. મટિ હે વેણુ હુગરના ધણી મેહ । તુ મેં જો શ્રમ તિથિની લગ્ન-કોઠારી માફવ તો હું વધાવી લઉં]

શ્રાગણુ મહિને પુલ, કેશડાં કોળ્યાં ધણાં;
(એનાં) મોઢાં કરજો મૂલ, આવીને આલપસ-ધણી । ૧૮

[શ્રાગણુ મહિને કેશડાં વગેરેના ઘણા કુલો ખીન્યા છે પરંતુ હે આત્મપરાના રાજા । તમે આવીને એ કુલોના મૂલ્ય મોવા કરો (અત્યારે તો એ મારે મન નકામા છે)]

ચૈતરમાં ચાલ માંચ ક્રોળામણ વળે કારમી,
(એની) ઉલટ ધણી અંગ માંચ, આવો આનપરા-ધણી ! ૧૯

[ચૈતર માસમાં જાદારની વનમ્પલિની માફક મારા ચિત્તની અંદર
પણ નવી રમિંઓની રમમી કુપો કુટે છે એ જગુનો વસ્ત્રાસ
મારા અંગમાં ઉમરાવ છે માટે દે આનપરાના ધણી ! તમે આવો]

રવૈયાએ વનમાય આલે સાખું ઉતરે,
તમ બેઠાણી કરમાય, વિજેગે વેણુના પ્રણી ! ૨૦

[રવૈયાજીમાં આળા પરથી ફરીની યાએ પડે છે પરદા દે
વેણુના સ્વામી ! તારા વિધાનમાં એ ફોં મુખાં ભય ॥ કાંઈ
એનો જ નાં નથી]

નેઠ વસમો ભય, ધર સૂકી ધોરી તણી,
રૂપૂછલ પોરા ખાય, છવન વિનાનાં લેઠવા ! ૨૧

[નેઠ મદિનો એટલો વસમો ભય છે કે જગદનાં કામ (ખરાન)
સુકાઈ મર્યાં નિશ્ચેતન થઈ ગયેલાં, પૂછડે પડેલાં એ પશુઓ વિદ્યામાં
ખાવાં ખાતા દળ ખેંચે છે (મારા અંત કરતની પણ એ જગદો જેવી
લાચાર દાહન બની છે)]

૧ પાઠાન્તર

ચૈતર માસે છેદ રોહરિવ ! દુએ નદિ,
ખાને જખ્ખં લે ! વિજેદત્તની વેણ-ધણી !

[હે રોહર-પુષ્પ સમા પ્રીતમ ! ચૈતર મદિને આવો ફોં ન
દુએ દરે તો દેણીથી આ વિદ્યાગિનીની સાર લેવા આવ !]

૨ પાઠાન્તર

રૈયાજી મદિના માય આળા રાણુ ઉતરે,
સાખુ લે સરદાર, વેડા વીણાના ધાળી !

૩ પણ તાકાદ શ્રમાવીને લયણ પડે એને ‘પૂછડે પડયુ’ અથવા
‘પૂછલી ગયુ’ કહે ॥

અપાઠ કોરાડો ઉતર્યો, મૈયલ પત્તયો મે,
હલને ટાઢક દે ! જીવન જાંશે જોઠવા ! ૨૨

[અપાઠ પણ કોરા જ પૂરો થયો. મે (વરસાદ અથવા મેઢ જોવા) તો કોરા નીવડ્યો. હે જોઠવા ! થોડાક વરસીને પણ મારા દિલને ઠંડક દે, તો જીવન થોડું અવલગ્ની રહે.]

આવણુ મહિનો સાળદો જેમ તેમ કાઢ્યો જે,
તમ વણુ મરશું મે ! લેજાં રાખો લાણુના ! ૨૩

[આજો આવણુ મહિનો પણ વૃદ્ધિ વિના મહિ મહિ કાઢ્યો. હવે તો તમારા વિના અમે મરી જઈશું. હે લાણુ જોઠવાના યુવ ! મને તમારી સાથે રાખો !]

હાથી પૂછલ્યો હોય, (જને) કેમ કરી ઉઠાડીએ !
જોઠવા વિચારી જોય, લાઠરવો જાય લાણુના ! ૨૪

[આ તો લાઠરવો પણ કોરા જાય છે, હે જોઠવા ! બીજા નાનાં પણ પૂછ્યાં (ચેતનહીન) હોય તેને તો હરકોઈ કપાયે ઉઠાડીએ, પણ હાથી જોડું થોડું પણ પણ જ્યારે આવી અનાવૃદ્ધિને પરિણામે હુમ્મી જાય છે, ત્યારે એને કેમ કરીને બેઠા કરવો ? જ્વનિ એ છે કે પૂછલેલ હાથી જેવી લાચાર ગતિ મારા બલવાન પ્રેમની બની ગઈ છે.]

આસો મહિનાની અમે રાણા ! લાલચ રાખીએ,
ત્રોડિયું સયું તમે, જીવું નો જાય જોઠવા ! ૨૫

[હે મેઢ ! હજી આસો માસમાં પણ અમે તારી આશા રાખેલી છે પણ તમે એ (સ્નેહ-જળની) સરવાણીઓ તોડી નાખી. હવે મારાથી જીવારો નહિ]

મા તણાવ તુ મેઢ ! તારા વેઠયાં નહિ વરતીએ;
(એક) સગપણુ ને સ્નેહ તારે તાણ્યે તૂટશે. ૨૬

[હે મેઢ ! તું હવે વધુ ન લંબાવ તારું દુઃખ સદતાં સદતાં
તો અમારાથી વધુ નહિ ઉતરી શકાય. જગતના સ્નેહસંબંધો એક
તારા તણાવવા થકી ન તુટશે.]

વધુ સગે વધુ સાગવે, વધુ નીતરીએ નેહ,
વધુ માવતરે છવીએ, તું વધુ મરીએ મેહ ! ૨૭

[હે મેઢ ! સમા કે સ્નેહી વિના, સંબંધી વિના, અરે માતાપિતા
વિના પણ છવી શકાય. માત્ર એક તારા અભાવે ન મોત નીપજે.]
આંહી વરસાદ અને સ્વામી, બન્નેનો સમાન મદિમા ગવાયો છે.

૩. નિરાશ ઉજળી આભપરા પહાડ પર ધુમ્લી નગરમાં
ભાયછે. મેઢની મેડી સામે ઉભી રહી મેણાં ભાલે છે.

આભ પરે આવી ઉજળી, આરણ્ય ભૂખી છે
ભઉં કિસે હું જોઠવા, મત મુંઝાયલ મે' ! ૨૮

[હે મેઢ જોઠવા ! હું ઉજળી આરણ્ય ભૂખી તરરી આભપરા પર
અહીં છુ ખીને કર્યા ભઉં ! મારી મતિ મુંઝાય મધ છે]

૧વાડી માથે વાદળાં, મોણું માથે મેહ,
દુઃખની દાએલ દેહ, લોઠાં પડીએ લાણુના ! ૨૯

[વાડીએ ઉપર વાદળાં ધવાયાં છે પણ મેહ તો મહેલ ઉતર ચડી
ખેડો. મારો દેહ દુઃખથી દાઝી ગએલ છે એ લાણુના પુત્ર ! હું
લાજગત બહુ છું.]

૪. વાડી માથે વાદળાં મેડી માથે મે.
ઉભી અરદાસાં કરું, એક હોંકારો દે !

એક આવો સોરઠો પણ ચાલે છે

ઉજળી હાલી હટારણે, માથે મંડાણે મેહ,
વાદ્યમ વરસ ને ! અગ પલાળે ઉજળી

સુંઝવ મા તું મે ! ઉંઠાં જળમાં ઉતારીને,
મોઢું દેખાડ મે ! લોંઠપ મ દે બાણના ! ૩૦

[હે મેઢ ! તું મને આટલી હદ સુધી ઉંઠા પાણીમાં ઉતાર્યા પછી (આટલા સ્નેહ સંબંધમાં મને સડોગ્યા પછી હવે) આમ લલિત ન કર. મેં બતાવ.]

પરમેયાં પાછાં વળ્યાં, તરસા આઝી છે,
તું વણ વાલા મે, અગન્યું ક્યાં જઈ ઓલવું ? ૩૧

[મને યા બહુ જ લાગી છે. પણ મારે પાણીના પરબ પરથી (પ્રતિ મેમના ભરપૂર સ્થાન પરથી) પાછા વળવું પડે છે. હવે તો હું મેઢ ! તારા વિના મારી તુષાની આગ ક્યાં જઈ ઓલવું ?]

ઉનાળાના અમેં લાંબા દિ' લેવાય ને,
'તોવયું' હાંને તમે જીવતાં રાખો જેઠવા ! ૩૨

[હે જેઠવા ! અમારાથી આ વિરહ રૂપ ઉનાળાના લાંબા દિવસો નથી ચીતાચી રાકાતા. હવે તો જેમ ગરીબને કોઈ માગ્યું આપીને જીવડિ, તેમ તમે પણ મને મોઢું મોઢું હેલ આપીને જીવડી રાખો.]

બાપેયો બીજે પાલર વણ પીવે નહિ,
સમદર ભરિયો છે, (તાથ) જળ નો બોટે જેઠવા ! ૩૩

[હે મેઢ ! બાપેયો પક્ષી પાલર (વરસાદનું નવું) જળ સિવાય બીજે ક્યાંય પાણી પીએ નહિ. સમુદ્રે ભર્યો હોય છતાં તેમાં ચાચ સરખીયે ન બોલે. એ જ દશા મારી છે. બીજે ભરપૂર સ્નેહના પાત્રો પડ્યાં હોય, તો પણ મારું મન તો માત્ર એક મેઢ (જેઠવા)ની જ પાતનો સ્વીકાર કરે.)

આંયાંથી જાને ઉજળી ! નવેનગર કર નેહ,
જાને રાવળજામને, છોગાજો ન દે છેહ. ૪૧

[હે ઉજળી ! તારે અનાજ ન જોતું હોય, પણ રાત્રીને જ પર-
ણું હોય, તો સુખેથી ય નવાનગર જઈ રાત્રી રાવળ જામની સાથે
સ્નેહ કર. એ છોગાજો (રસિક) રાત્રી તને દેશે નહિ દે.]

૪. હતાશાનું રૂદન : મેહને શાપ । વિદાય

આવી દલકી બાષામાં પોતાની અવગણના થતી સાંભળીને ચારણ-
કન્યા રેમિરેમ સળગી હડી. પોતે જોને જીવનનાં પ્રેમ, પવિત્રતા ને
પ્રતિષ્ઠા અર્પણ કરી નાખ્યાં છે, તેના જ મ્હોભાથી આ શબ્દો પડ્યા;
ઉજળીનાં શિર ઉપર જણે એટલાં વજ્ર પડ્યાં. એ કળકળે છે :

સાકરને સાહે બોલાવતો જરડાના ધણી,
(આજ) કુચા કાંઠે કાઢે, જાતે દા'ડે નેહવા । ૪૨

[હે જરડાના આમી નેહવા ! આજ સુધી 'તું' મને ખીટ સ્વરે
બોલાવતો, ને આજ જાતે દિવસે મ્હોભાથી કુચા નેવા શબ્દ ને દલકી
શબ્દો 'તું' શીદ કાઢે છે.]

૧ છાણે વીંછી ચડાવીએ, ટાકર મારે તેહ,
માગી લીધો મેહ, જરડાના બિલેસર કને. ૪૩

[પરંતુ સાચું, 'તું' આણું બોલે એમાં આશ્ચર્ય નથી. કેમકે જેમ
જાણી જુઝીને છાણા પર ચડાવેલા વીંછી તો ટાંચ જ મારે એ સદજ
છે, તેમ મેં પણ હે મેહ ! તને જરડા હું-જરના બિલેસર મદાદિય
પાસેથી મારી જાતે જ માગી લીધો, તારા સ્નેહને મેં જાણી જુઝીને
અંગીકાર કર્યો, એટલે મને તારા નેવા કૃતજ્ઞીના વિષદય થાય જ.]

૧ આ દોહો વેપક જણાય છે તે સમયે રાવળજામ નહોતો.

૨. 'છાણે વીંછી ચડાવેલો' = જાણી જુઝીને સકટ બંદોસ્ત.
(દૌકિક કહેવત)

આવડિયું અમે, જેઠીરાણુ ! જાણેલ નહિ,
(નીકર) પિયર પગ ઢાંકે, જેસત જરણના ધણી ! ૪૪

હે જેઠવા રાણા ! તારી અધમતા આટલી હદે દરો એ મેં
જણ્યું નહોતું. નહિ તો હે જરણના સ્વામી ! હું મારા પગ ઢાંકીને
મારા પિયરમા જ સી રહેત અખડકીમારનવ ધારણુ કરી લેત]

ઉતરીને દીધા છેહ, જહાલીતલ હજવા થયાં,
મનમા નોતું મેહ, (તિ) જાણુના ! નાકારો ભડો. ૪૫

[હે મેહ ! તેં મને ઉતરીને દગો દીધો. દ-આંદી સ્વેચ્છાથી
આવનારી-હલકી પડી જે તારા મનમાં સ્નેહ નહોતો, તો હે જાણુ
જેઠવાના પુત્ર ! મને પ્રથમથી જ ના પાડવી બહેતર હતી]

મનમા હૂતું મેહ, (તિ) નાકારો કાં ન મોકડયો !
લાણું રઅમણી લે, લોહ પાડયાં જાણુના ! ૪૬

[હે મેહ ! જે આવુ કપટ તારા મનમાં હતું, તો મને 'ના'
કેમ ન મોકવી ? મારી લાજ લધને તે મને લોહી પાડી]

પરદેશીની ખીડ જેઠીરાણુ ! જાણી નહિ,
તાણીને માર્યાં તીર, ભાયે ભરીને જાણુના ! ૪૭

[હે જેઠવા રાણા ! મારી-પરદેશી માનવીની ખીડ જ ન સમજ
રાખ્યો હે જાણુના પુત્ર ! તે તો લાથામા ભરીભરીને મને તીર માર્યાં.]

ઓશિયાળાં અમે, ઘટ્ટાડાઝલ ટળિયાં નહિ,
મેણીઆત રાખ્યા મે ! જનમોક્ષમી જેઠવા ! ૪૮

૧ હાલનાર (હાલીતલ, હાલતલ, મારતલ વગેરે પ્રયોગો ચારણી
ભાષાના 'તવ' પ્રત્યયથી બન્યા છે)

૨ અમણી અમારી (ચારણી પ્રયોગ) લે લઈ ચારણી પ્રયોગ

૩ ટોડાઝલ (આશિત મનુષ્ય 'હમેશા દયામણુ બ્હોયે પોતાના
આશ્રયદાતાનાં કારના ટોડા ઝાલી લેજી રહે છે તે પરથી) લાચાર

૪ સદાકાળ ('જનમોક્ષમી જેઠવા' લોકોમાં કહેવત જ થઈ પડી છે)

માથે મંડાણો મેઢ, ૧વરા મેલીને વરસથે;
વરસથો જઈ વદેશ, ઉનાળો રીયો ઉજળી ! ૩૪

[મે માનેશ કે આ મથાળ પર અધારેલો મેઢ તો બરપૂર વૃદ્ધિ કરશે એટલે કે આટલી પ્રીતિ જમાવ્યા પછી તો મેઢજી અતર આર્થુ ઠલવી નાખશે પરંતુ ત્યાં તો છે મેઢ ! તું વિદેશે જઈ વરસથો (અન્યને સ્નેહ આપવા ગયો) ઉજળીને તો વિચારનો ઉનાળો જ રહ્યો !]

રમે મે કરતા અમે બાપૈયા ઘોડે બોલિયે,
નજર વિનાનો ને(હ) બાધે નૈ બરડા ઘણી ! ૩૫

[બાપૈયાની મારફતે હું પણ 'ઓ મેઢ !' 'ઓ મેઢ !' પુકારી જ. પરંતુ હું બરડાના સ્વામી ! દુષ્ટોદૃષ્ટ મળ્યા ત્વના સ્નેહ નથી બાળનો !]

આંખો આશા કરે, નિરાશ એને તો વાળીએ;
તળડુંકે દુંકારે લોહપ આઠી બાણુના ! ૩૬

[આશા કરી આવેલીને નિરાશ કરી પાછી વાળવી ન મટે છે મેઢ ! તારા આવા દુંકારા થકી મને થણી લગ્ન આવે છે, હું બાણુ લગ્નવાના પુત્ર !]

વરમંડ જોટા વાહળા, વાયે ટાઢા વા,
મેનું કોઈ ન માનશે (મિત્ર) માર્યા બાપને મા ! ૩૭

[આ બધામર્મા (આકાશમા) મેઢેલા વાહળાં મૂકાં છે. આ ઠંડો પવન કુટે છે પણ હવે એ મેઢની એવી એવાણીએ પર કોઈ વિશ્વાસ ન રાખે (એ કહ્યો છે આશા આપીને પણ નહિ આવે) કેમ કે એ તો પાતાના માળાપને (જળને તથા સૂર્યને) મારી નાખનાર છે (બીજાને શું જવાડશે ?)]

૧ વરસાદની કાળા ધારાઓ, જેને 'દોરિયા' પણ કહે છે

૨ પાઠાન્તર મેઢીએ જોડા મે બોલામણાં જલુ કરે,
નજર વિનાનો ને બાધે નહિ બરડાઘણી !

૩ પાણીને સુકાવીને મેઢ જંધાય છે, તથા જંધાયા પછી સૂર્યને દોષી દે છે એ અર્થ બેસતો જણાય છે

મેહ નહવે બારીએ ઠાકું કાઢીને જવાળ આપે છે:

ચારણ એટલા દેવ, જોગમાયા કરી બાણીયે;
 'લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ) જુડે બરડાનો ધણી. ૩૮

[હે ઉજળી! અમારે રજપૂતોને માટે તો ચારણ નતિનાં નહતાં થોડાં, તેટલાં દેવ દુલ્લે લેખાય. હું ચારણ-કન્યા છે, એટલે તને તો હું દેવી સમ માનું છું. જો તમારા સરખાં લોહીનાં પાત્રો હું પીજ, તો તો હું બરડાનો સ્વામી નારા પામું.]

તમે છોડ ચારણ તણાં, લાળું લોપાય ને;
 રમન બગાડું અમે, (તિ) આલપરે લાજે ઉજળી! ૩૯

[હે ઉજળી! હું તો ચારણનું સંતાન છે. તારી લગ્ન મર્યાદા મારાથી ન જ લોપાય. જો હું મારું મન બગાડું, તારા પર પ્રેમ કરવાનો કુવિચાર સેવું, તો મારો આલપરો હુંબર બદનામ થાય.]

કણ ને દાણા કાય. લણ્ય તો દઉં ગાડાં ભરી;
 હૈયે ભૂખું હોય, (તિ) આલપરે આવે ઉજળી! ૪૦

[હું કહે તો તને અનાજનાં મારાં ભરી ભરી આપું. સવિધ્યમાં જ્યારે જ્યારે ઘેટમાં (હૈયે) ભૂખ હોય, ત્યારે ત્યારે કુખેથી આંહી આલપરે આવીને અનાજ લઈ જશે.]

૧ લોહીનાં ખપર : ચારણીને પરણવું એ લોહી પીવા બરાબર પાપકર્મ કહેવાય. અથવા તો એવો અર્થ હોય કે “જો હું રજપૂત તને ચારણીને બહેન કરી ન માનું, પરણું, તો તો ચારણો મારે દ્વારે નાગાં કરી ખપરો ભરી ભરી લોહી રેડે, ને એટલું બધું લોહી રેડાય કે હું બરડાનો રાજા બૂડી જઈ, નારા પામું.”

•લોહીનાં ખપર ખપે, (તિ) ચારણ્ય ઉજળી!

એ બીજો પાઠ છે; વધુ વાસ્તવિક લાગે છે.

૨ “અમે મન બગાડું” એ પરજની (ચારણી) ભાષાનો પ્રયોગ છે.

આંયાંથી જાને ઉજળી ! નવેનગર કર મેહ,
જાને રાવળજામને, ઇગાળો ન દે છેહ. ૪૧

[હે ઉજળી ! તારે અનાજ ન જોડું હોય, પણ રાત્રીને જ પત્તુ
ખુલ્લું હોય, તો સુખેથી તું નવાનગર જઈ રાત્રી રાવળ જામની સાથે
સ્નેહ કર એ ઇગાળો ! (સસિક) રાત્રી તને દગો નહિ દે]

૪ હતાશાનું રૂદન : મેહને શાપ વિદાય

આવી દલકી સાધાર્માં પોતાની અવગણના થતી સાસળીને ચારણ
-કન્યા રામિરોમે સળગી હકી પોતે જોને જીવનનાં પ્રેમ, પવિત્રતા ને
પ્રતિષ્ઠા અર્પણ કરી નાખ્યા છે, તેના જ મ્હોભાથી આ શબ્દો પડ્યા,
ઉજળીના શિર ઉપર ભણે એટલા વજ પડ્યા એ કળકળે

માકરને સાહે બોલાવતો બરડાના ધણી,
(આજ) કુચા કાઢી કાઢે, જાતે દા'ડે જોડવા ! ૪૨

[હે બરડાના સ્વામી જોડવા ! આજ સુધી તું મને મીઠું સ્વરે
બોલાવતો, ને આજ જાતે દિવસે મ્હોભાથી કુચા જોવા શુક ને દલકા
શબ્દો ૨ થીંડ કાઢે છે]

રહાણે વીંછી ચડાવીએ, દાકર મારે તેહ,
માગી લીધો મેહ, બરડાના બિલેસર કને. ૪૩

[પરવ સાચ, તું આણ બોલે એમાં આશ્ચર્ય નથી કેમકે જેમ
જાણી છુતીને છાણા પર ચડાવેલો વીંછી તો રૂબ રૂબ મારે એ સદન
છે, તેમ મેં પણ દે મેહ ! તને બરગ હુવરના બિલેસર મદાદેવ
પાસેથી મારી જાતે જ માગી લીધો, તારા સ્નેહને મેં જાણી છુતીને
અગીયાર કરી, એટલે મને તારા જોવા હૃદયનીના વિષદય ચાલ જ]

૧ આ દોહો છેપક જણાય ૨ તે સમયે રાવળજામ નહોતો.

૨. 'રહાણે વીંછી ચડાવેલો'—જાણી છુતીને સકટ બંદાવ્યું.
(લૈકિક કહેવત)

આવડિયું અમે, જેઠીરાણુ ! જાણેલ નહિ,
(નીકર) પિયર પગ ઢાંકે, જેસત બરડાના ધણી ! ૪૪

[હે જેઠવા રાણા ! તારી અધમતા આટલી હદે હશે એ મેં જાણ્યું નહોતું. નહિ તો હે બરડાના સ્વામી ! હું મારા પગ ઢાંકીને મારા પિયરમાં જ સી રહેતું અખંડકોમારવત ધારણુ કરી લેત.]

છેતરીને દીધા છેહ, જહાલીતલ હજવાં થયાં,
મનમાં નોતું મેહ, (તો) ભાણુના ! નાકારો લલો. ૪૫

[હે મેહ ! તેં મને છેતરીને દીધો દીધો. હું-આંહી સ્નેહાથી આવનારી-હવજી પડી જો તારા મનમાં સ્નેહ નહોતો, તો હે ભાણુ જેઠવાના પુત્ર ! મને પ્રથમથી જ ના પાડવી બહેતર હતી.]

મનમાં હૂતું મેહ, (તો) નાકારો કાં ન મોકલ્યો !
હાણું રઅમણી લે, લોંકાં પાડ્યાં ભાણુના ! ૪૬

[હે મેહ ! જો આજ કપટ તારા મનમાં હતું, તો મને 'ના' કેમ ન મોકલી ? મારી લાજ લઈને તેં મને લોંકી પાડી.]

પરદેશીની પીઠ જેઠીરાણુ ! જાણી નહિ,
તાણીને માર્યાં તીર, લાથે ભરીને ભાણુના ! ૪૭

[હે જેઠવા રાણા ! મારી-પરદેશી માનવીની પીઠ તું ન સમજી શક્યો. હે ભાણુના પુત્ર ! તે તો ભાષામા ભરીભરીને મને તીર માર્યા.]

ઓશિયાળાં અમે, ટોડાઝલ ટળિયાં નહિ,
મેણીઆત રાખ્યાં મે ! જામોકામી જેઠવા ! ૪૮

૧. હાલનાર (હાલીતલ, હાલતલ, મારતલ વગેરે પ્રયોગો ચારણી ભાષાના 'તલ' પ્રત્યયથી બન્યા છે)

૨. અમણી - અમારી (ચારણી પ્રયોગ) લે' લઈ. ચારણી પ્રયોગ

૩. ટોડાઝલ : (આશ્રિત મતુધ્ય 'હમેશાં દયામણે મ્હોણે પોતાના આશ્રયદાતાના દ્વારના ટોડા ઝાલી લેજી' રહે છે તે પરથી) લાચાર.

૪. સદાઝલ ('જામોકામી જેઠવા' લોકોમાં કહેવત જ થઈ પડી છે.)

[હું તારી ઓશિયાળી (આશિત) બનીને તારા ધરના ટોડા જાણી હમેશાં તારી દયા ચાચતી જ રહી. એ દયામણી હાલત ટળી જ નહિ. અને હે જોડવા ! તેં મને સદાને મટિ મેંભૂં ખાતી (કલંકિત) કરી મૂકી.]

બાળોતીયાનાં બળેલ, (અમે) થાનુંમાં ઠરિયાં નહિ,
તરછોડયાં તમે, જામોકામો જોડવા ! ૪૯

[* હું તો બાળોતીઆમાં સૂવા લાયક (બાળક) હતી તે દિવસથી જ દુઃખી છું. મારે બાળપણુ નિરાધાર મળું. માતાના સ્તન પર પણ હું નથી ઠરી. (મળું ધાવણુ ન પામી.) ને છેવટે તેં પણ મને સદાને મટિ તરછોડી !]

તાવમાં માણસ જેમ આઘાં ઠેલે અન્નને,
મે'ને લાગી એમ અફીણુ 'રોખી ઉજળી. ૫૦

[તાવમાં પીડાતો મનુષ્ય જેમ કંટાળી અન્નને તરછેડે, તેમ આજે મેહ જોડવાએ પણ મને ધણાથી તરછોડી. હું ઉજળી એને અફીણુ સમઠડવી લાગી.]

રઅબહાણું અમે, મુસલમાન મળ્યો નહિ;
છેલ્લી છાંટ તમે, જળની નાખો જોડવા ! ૫૧

[હું જન્મી બની. કોઈ મુસલમાન મળ્યો નહિ, કે જેને સ્પર્શને હું મારી આમડછેટ નિવારું. મટિ દવે તો હે જોડવા ! તું જ મને છેલ્લી વાર પાણીનો છાંટો નાખી લે.]

*આ દુહો સૂચવે છે કે ઉજળીની માતા જોડી મરી ગઈ હતો.

૧ 'રોખી' : 'સરખી'નું રૂપાન્તર લાગે છે.

૨ કોઈ ચાંડાલને અટકી જવાય તો તે આમડછેટનું નિવારણ બેરીતે કરવાનો લૌકિક રિવાજ હતો; કાં પાણીના છાંટા લઈને, અથવા મુસલમાનને અટકીને. આંદી ઉજળી પણ પોતાને મેદજ જેવા ચાંડાલના સ્પર્શ ધણી દોષન યોગ્ય માને છે. પરંતુ આ અર્થ સંગત નથી જણાતો. તેમ હોત તો ઉજળી છાંટ નાખવાનું જોડવાને ન હોત.

ખીમરા ! ખારો દેશ, મીઠાખોલાં માનવી,
નગણાસુ શો નેહ ! બોલ્યો નૈ બરડાધણી. ૫૨

[હજળી પોતાના સંબાધી ચારણ ખીમરાને કહે છે: હે ખીમરા ! આ બરડો દેશ ખારો નીકળ્યો. એનાં કારવાળાં (નિર્દય) હૃદયનાં માનવીઓ માત્ર મ્હેણિથી જ મીઠું મીઠું બોલે છે. આવા નગણા (કુલ-ખી) સાથે સ્નેહ શો હોય ! ચાલો આપણે. બરડાને સ્વામી નથી બોલતો.]

કાચો ઘઠો કુંભાર, અણબણ્યે મેં ઉપાડિયો,
સવનો ભાંગણુહાર જેઠીરાણુ બાણેલ નહિ. ૫૩

[અરેરે ! મેં અબણીએ કુંભારને ઘરથી માઠીનો કાચો ઘઠો ઉપાડ્યો. (કાચા માનવીનો ખાર કથો.) મેં નહોતું બાણું કે આ જેઠા રાણા કપી માફ પ્રેમપાત્ર આમ સ્હેલાઈથી તમી પાને મારી આખી-જાંઘી રત્ન કરી નાખશે.]

આલપરેથી ઉછળ્યાં, જળમાં દીધો ઝોક,
સરગાપરને ચોક, લેળા યાશું લાણુના ! ૫૪

[આલપરા પહાડ પરથી તો હું ફેંકાઈ ગઈ, હંડા પાણીમાં ડુબી ગઈ. હવે તો હે લાણુના પુત્ર ! સ્વર્ગના ચોગાનમાં આપણે મળાશું.]

આટલાં વીતકો વીતવા છતાં હજળી પોતાના મીતમને સ્વર્ગમાં પામવાની સાવના ભાવી રહી છે ફરી પાછી રાજ કરે છે :

મરી ગ્યો હૃત મે, (તા) દલમાંથી દહણુ ટળત,
જીવતાં માણુસ જે (જેર) બાળો કાં બરડા-ધણી ! ૫૫

[હે મેહ ! આ કરતાં તો તું મરી ગયો હોત, તો મારા જિવારે દાહ (આંતરદાહના દાગ) જુસાર બત હે બરડાના સ્વામી શહે જીવતા માનવીને કાં બાળી રહ્યો છે તું ?]

મીતને દિલ્સોલે
દી ગયું.]

૨ શેણીના પિતાની શર્ત પૂરી કરવા વીળણુંદની
વિદાય શેણીની વર્ષભર વાટમતીક્ષ્ણ વર્ષને
અંતે નિનાશ હિમાલય તરફ ગમન

વીળણુંદ હાલી નીકળ્યો, ૧ પોઠીડા પલાણે,
રડાળો થાને ગણે(શ) ! (તા)વીળણુંદ પાછો વળે. ૫

[પોતાના પોઠીઆ (બળદ) પર પોતાની ચીજવસ્તુ લાદીને વીળણુંદ
ચાલી નીકળ્યો શેણી ન ગવના તેતરને કહે છે કે 'હે ગણેશ ! હું
વીળણુંદની ગાડે લગને જાણી જાણું ઉતરી જીને । તેા વીળણુંદ
અપશુકન થયું સમજીને એક વાર પાછે વળી આવે']

વરસ વળ્યા વાદળ વળ્યા, ધરતી લીલાણી,
(એક) વિળણુંદને કારણે શેણી સુકાણી. ૬

[એક વર્ષની અવધિ કરી હતી તે વર્ષ પાક વળ્યું વાદળા પછું
ગયે વર્ષે જતા રહ્યા તે ગાજા વળ્યા સમય અને મેહ, બન્નેના
પ્રવાસ પૂરા થયા મેહને પુનર્મિલને પૃથ્વી લીવડી બની ગઈ પરંતુ
તેઓની જ સાથે ગએલા પ્રવાસી વીળણુંદ પાછો ન આવ્યો તેથી
જગતભરમા એક શેણી જ સુકાઈ ગઈ આ દોડો બતાવે છે કે વીળ
ણુંદ બરાબર આપાઠ બિસર્તા નવચાની ભેસો લેવા ઉપડયો હશે]

ચડ દીખા ચડ ટેકરી, ચડ વેશુદાળી ધાર ।
૪ ઓઝત ! ઉછાળો લઈ વીળણુંદ પાડો વાળ ! ૭

[ગોરવીઆળી મામના પાદરમા ઓઝત નદીને કાઢે ઉભેલી શેણી
કહે છે કે ઓ ઓઝત ! ટેકરા ટેકરી ચડીને ચુદાળી નામની ધાર
પર ચડીને, હયા ઉછાળા લઈને કયાથે વીળણુંદ હોય તેા નજર કર,
અને એને પાછો વળવાનું કહે ઓ બદન !]

૧ અસહના ચારો પોઠીઆ(બળદે)ને વાહન તરીકે વાપરતા

૨ તેતર પખીને અમ્મ શકુનેળી પારમ પામા મલેસ કહે છે
પ્રવાસને આરંભે તેતર જાણી જાણું ઉતર તેા અમ નવ શુકન સમજ
પ્રવાસી પાછો વળી જતો

૩ ટેકરીનું નામ ૪ નદીનું નામ

ખેતર પાકયું, કણુ ઝરે, મન બેઠું માળે
વળ્ય વેલો વીનણુંદા ! (તને) રાઝડાં રંઝાડે ૮

[હે વીનણુંદા ! મારા જીવનનું ખેતર પાકી ગયું. યૌવન રૂપી દાણા ઝરી નય છે. અંતઃકરણ તારી રાહ ભેટું માળા પર બેઠું છે. હવે તો તું વહેલો વહેલો પાછો વળ । કેમકે મારા જીવનક્ષેત્રને નાદાન ચારણુ ક્ષેત્રવાસી રૂપી રાઝડાં સતાવે છે. અર્થાત, બીન બેવડું ચારણુ મને પરણવાના પ્રયત્નો કરી મને પીડે છે. ('રાઝડાં' નામનાં પશુઓ નાદાની માટે પ્રખ્યાત છે.)]

ખેતર પાકયું પોંક ધિયો, મન બેઠું માળે;
અધવચ મેઠ્યાં એકલાં, હાલ્ય હૈડા હેમાળે । ૯

[મારા જીવન રૂપી ખેતર પાકયું છે, યૌવન રૂપી પોંક (લીલા દાણા) રોકાઈને ખાવા માટે તૈયાર કરી મૂકેલ છે. મારું મન માળા ઉપર બેઠું બેઠું વાટ જીવે છે. પરંતુ મને તો વીનણુંદે અધવટિ રજાવી. હે હૃદય ! હવે તો દિમાલયે ચાલો ।]

વીનણુંદની વરમાળ, બીનની બાંધું નહિ;
ચારણુ હોય લખ ચાર, (તેને) બાંધવ કહી બોલાવીઓ । ૧૦

[હે પિતા ! હું વીનણુંદ સિવાય બીન કોઈની વરમાળા મારે કંઠે નહિ બાંધું. બીન ચાર લખ ચારણુ હોય તો ચે શુ ! એ તમામને હું 'લાઈ' કહીને બોલાવીશ મારે બીન કોઈનો સાથે લગ્ન નથી કરવા]

મત્યું શું દો માનવી ! જગજગની જૂજવી,
આટલી ડહાપ હતી (તો) વીનણુંદ કાં વાળ્યો નહિ । ૧૧

[બીજે પરણવાની સલાહ આપનાર આમલોકોને શેણી કહે છે : હે માનવીઓ ! હવે તમે દરેક તમારી જુદી જુદી સલાહો શું આપી રહ્યા છો ! તમારા સહુમા આટલું ડહાપણ હતું, તો તે દિવસે જ કેમ વીનણુંદને પાછો ન વાળ્યો ?]

ઘોખી લૂગડ ધોય, રૂપાળે રાત્રું નહિ,
મર મેલડીઓ હોય, (તોય) વર મરો વીળણુંદો. ૧૨

[ઘોખીનાં વોએલ લૂગડાં પહેરનાર અને રૂપવંત દોડ પુરુષ હોય તે પણ એ મારે ન જોઈએ, અને વીળણુંદ ભણે મેલો વેલો હોય તો પણ એ જ મારો વર છે.]

છાળાનાં ચાટેલ, જોરાં ધી ખવાય ને,
મેયુંનાં મથેલ વાલાં ધી વીળણુંદનાં. ૧૩

[હે લોકો ! બકરાનાં ચાટિયાં બગડેલ ધી મારાથી નહિ ખવાય. મને તો બેસોના મહી-મંચન કરીને તારેલા વીળણુંદના ધી વહાણાં છે બ્યબ્યાઈ એ છે કે અન્ય ચારેયોનો મલિન રુનેલ મારે નથી જોઈતો મને તો વીળણુંદનો વિશુદ્ધ પ્રેમ વહાણો છે.]

શેણી ચાલી નીકળે છે રસ્તામાં ચોધ્યા કરે છે,
મારગ-કાંઠે મઠી કરું, લઉં જોગણના વેશ;
જોતું દેશ-વિદેશ, (કોઈ) વાવડ હો વીળણુંદનાં ૧૪

[આ રમ્યાને કાઠે દું મટલી બનાવીને જોગણરો વાસ કરીશ. અને દેશવિદેશે દું વીળણુંદની ચોલ કરાવીશ હે વહેમાનુંજો ! મને તમે વીળણુંદનો પતો આપો.]

પોતે ચાલતી ચાલતી બાલ નામના ગુજરાત-હોરાણ વચ્ચેના નિર્જળા પ્રદેશમાં આવીને પુકારે છે :

(કોઈ) જંતરવાળો જીવાન, જમાલમાં ભૂલો પડયો,
સગડે પાડું સાદ, વાવડ હો વીળણુંદનાં ! ૧૫

[જંતર (બીન) બલબનારો જીવાન વીળણુંદ કદાચ આંદી ભાવમાં સ્થિતિ ભૂલો પડયો દરો. દું એને પગલે પગલે પુકાર કરે છું કે જો લોકો ! મને મારું વીળણુંદના સમાચાર આપો]

* બાલ પ્રદેશમાં કનાગામાં એટલી બધી મૂળ દટ છે કે દિવસના બામમાં પ્રવાસી ચાલી સકતો નથી. શિમાસમાં પણ એ આંખો મુલકે જનમજ બની મુસાફરોને ગુંચવાડે ચડાવે છે. એ પરથી જ "જમાલમાં ભૂલો પડયો" દહેવાયું જણાય છે.

લાલ સુરંગી ધોતીએ, ફેસર લીને વાન,
હાથેા જતો હાટકે, જંતરવાળો જીવાન. ૧૬

[લોકો શેણીને જવાળાઆપે છે કે “હા, લાલ રંગની ઠારના ધોતીઆ (ફિંટા) વાળો, અને શરીરે જરા સ્થામવરણો એક ખીનધારી જીવાન હમણાં જ જાનરમાં ચાલ્યો જતો હતો.”]

શેણી એ સાંભળીને ઘેલી બની દોડવા લાગે છે. વર્ત પાછી અટકી જાય છે. માથા પર આંદેવ કામળીને લાકડી પર ચઢાવી હતી ફરફરાવે છે. બોલે છે :

આહું તો ચુંકું નીકળે, ધોડયે લાજી મરું;
વીજણુંદ વાગડ ઉતર્યો, ઉલી ઋપોત્યું કરું; ૧૭

[હું ધારી ધારી આહું હું તો પગમાં નહિ ખીલીઆ ભેંકાતી હોય એવું લાગે છે; (કિમકે મારે ને વીજણુંદને એટલું છેડું પડે છે એ મારાથી સહેવાતું નથી) અને એને જલ્દી આંખી જવા માટે દોડું ‘હું’, તો મને લોકોની લગ્ન આવે છે મારો વીજણુંદ તો છેક વાગડ મહેસામા હતરી ગયો છે. એટલે હવે હું ઉલી ઉલી મારી બોલણીને લાકડી પર ચઢાવી વાવટા રૂપે નિશાની કરું છું. કદાચ આસપાસ કયાંયે વીજણુંદ હોય તો મારી કામળી આજળીને એ નિશાની પર ચાલ્યો આવે !]

૪. હિમાલયમાં પહોંચીને બરફમાં શેણી
ગાત્રો ગાળવા બેસી જાય છે.

હાઠ હેમાળે નવ ગળ્યાં, સોહામણ શેણીનાં,
(તથા) કાસા કેરે પૂતળે પરણેવાં પડ્યાં. ૧૮

[સોહામણી શેણીનાં હાઠમાં હિમાલયના હિમમાં ન ગળ્યાં. (કિમકે જળવા આવનારે સનેડે બેસવું જોઈએ એવો ધમકિસ હતો) પછી

•પોત્ય કરવી - લાકડી ઉપર જીમટું •કાંધાવી વાવટા રૂપે ઘસારત કરવી.

૧. એ નામનું લીલું પાસ.

ગળીયું અરધું માત્ર, અરધામાં અરધું રીયું,
હવે મસળતા હાથ, વીનણુંદ પાછા વળો ! ૨૨

[હે વીનણુંદ ! મારું અરધું અંચ ગળી ગયું. એમાંથી પણ અરધું જ રહ્યું. માટે હવે તો હાથ મસળતા, પરતાવા તમે પાછા વળો. રોટી હવે નહિ મળે.]

✓ વીનણુંદ જતર વગાડ ! હુમાળો હલકું દિયે;
મોઢા માછલમાર, માછલીયું ટોળે મળે. ૨૩

[ઉઠી ઉઠી દિમ-કંદરામાંથી રોટી ઉતરવાયે છે : વીનણુંદ, હવે સો તારું ખીન બનવી છે. (છેલ્લી વાર હું એ સાંભળતી સાંભળતી સંતોષથી મરું) વીનણુંદ ખીન બનવવા લાગ્યો. દિમાલય પહોડ પડ્યા હે છે. દૂર દૂરનાં સરોવરમાં ભળ નાખતા મચ્છીમારો પણ સંગીતમુગ્ધ બનીને ઘંભી ભય છે. માછલીઓ પણ એ સંગીત સાંભળવા માટે પાણીની સપાટી પર ટોળે વળે છે *]

✓ જતર ભંગ્યું, જડ પડી, તુઓ મોલી ત્રાગ,
વેદાની રોટી હલ ગઈ, જત્રી ન કાઢે રાગ ! ૨૪

[એમાંથી વીનણુંદના હાથમાંથી ખીન પડી જઈને ભંગી ગયું. એમાં ચીરાટ પડી. વચલો મુખ્ય તાર તૂટી ગયો. ખીનકાર(જત્રી)નો રાગ પણ નીકળતો અટકી ગયો, ને ત્યાં ઉડાણમાં વેદા ચારણની પુત્રી રોટી પણ સદાને માટે ચાલી ગઈ.]

ભુજે ખાખાં ભાત, પેટ ભરી પામર છું,
રોટી જેવો સાથ, વીનણુંદ મેલી વળ્યો.* ૨૬

* એ બદલાયાં પ્રદેશમાં સરોવર શી રીતે હોય ? માછલીઓ કેમ જીવે ? મચ્છીમારો ક્યાંથી ? એ પ્રશ્ન ઉઠે છે. કદાચ કવિની ધૃત્યના જ હોય.

પાઠાન્તર : રોટી જેવો સાથ, વળાવી વીનણુંદ વળ્યો;
ભુખ્યા ખાંવા ભાત, પાંજર પેટ ભરી.

રોહીને ધાસનુ એક પૂતળુ જનાવી, તેમાં પોતાના મનમાન્યા રવામી વીળજીનો સકલ મૂકી, એની સાથે લગ્નવિધિ કરવી પડી]

તે પછી ત્યાં રોહીના ગાયે ગળવ. લાગે છે વીળજી પુકાર કરતો પહોંચે છે આવીને એ બદ્ધની સુધારે કિનારે ઉભો રહે છે રોહીને બહાર નીકળવા વિનવે છે રોહી ઉત્તર આપે છે

હાડા હેમાળે, ગળિયા ને યૂડા રલગે,
વીળજી ! વળે, ઘણમૂલા જાને ઘરે ! ૧૯

[હે મહામૂલા વીળજી ! તું હવે પાછો વળીને ઘરે આપ્યો જ કેમકે મારા હાડકા તો દિમાલયમાં છેક પગના ધુણ્ણ સુધી ગળી ગયા છે હું અપંગ બની ગઈ છું હવે આવીને શું કરું ?]

હવે ઉભવો વીળજી કહે છે

ગળીયું અરધું માત્ર, અરધામાં અરધું રીયું,
હવે મસળતા હાથ, વીનલુદ પાછા વળો ! ૨૨

[હે વીનલુદ ! મારું અરધું અંગ ગળી ગયું. એમાંથી પણ અરધું જ રહ્યું. માટે હવે તો હાથ ધસતા, પસ્તાતા તમે પાછા વળો. રોણી હવે નહિ મળે.]

✓ વીનલુદ જંતર વગાડ ! હિમાળો હલકું કિયે;
મેઘા માછલમાર, માછલીયું ટાળે મળે. ૨૩

[હડી હડી હિમ-કંદરામાંથી રોણી ઉતર આવે છે : વીનલુદ, હવે તો તારું બીન બલ્બલી છે. (ઉલ્લી વાર હું એ સાંભળી સાંભળી સંતોષથી મરું) વીનલુદ બીન બલ્બલા લાગ્યો. હિમાલય પહાડ પડ્યા છે છે. દૂર દૂરનાં સરોવરમાં ભળ નાખતા મચ્છીમારો પણ સંગીતમુગ્ધ બનીને થંભી જાય છે. માછલીઓ પણ એ સંગીત સાંભળવા મટિ પાણીની સપાટી ખજ ટાળે વળે છે *]

✓ જંતર ભંગ્યું, જડ પડી, ઝુલ્યો મોશી ત્રાગ,
વેદાની શેણી હલ ગઈ, જંત્રી ન કાઢે રાગ ! ૨૪

[આચાર્ય વીનલુદના હાથમાંથી બીન પડી જઈને ભાંગી ગયું. એમાં ચીરાડ પડી. વચલો મુખ્ય તાર વડી ગયા બીનકાર(જંત્રી)નો રાગ પણ નીકળતો અટકી ગયો, ને ત્યાં ઉઠાણમાં વેદા ચારણની પુત્રી શેણી પણ સદાને મટિ ચાલી ગઈ.]

ભુખે ખાધાં ભાત, પેટ ભરી પામર છું,
શેણી જેવો સાથ, વીનલુદ મેલો વળ્યો.* ૨૬

* એ બરફમાં પ્રદેશમાં સરોવર થી રીતે હોય કે માછલીઓ કેમ જીવે ? મચ્છીમારો ક્યાંથી ? એ પ્રશ્ન ઉઠે છે. કદાચ કવિની કલ્પના જ હશે

પાકાન્તર * શેણી જેવો સાથ, વળાવી વીનલુદ વળ્યો;
જુખ્યા ખાવા ભાત, પંજર પેટ ભરી.

[પછી તો વીલણું જે જગતમાં પામરની જેમ પેટ ભર્યા કર્યું. બુખથી પીડાઈને અત્ર ખાધું. (ખાવાપીવાનો રસ તો રહ્યો નહોતો). અરેરે ! શેણી સરખા સંગ્રામને વિદાય દઈને વીલણું પાછો વળ્યો !]

શેણી-વીલણુંની કથા મારવાડમાં પણ પ્રચલિત થયેલી જણાય છે. તેની એંધાણી રૂપે નીચેના બે દોહા મળેલ છે : શેણી પોતાના હાથને કહે છે :

કંકુબરણ કળાઈયાં, ચૂડી રત્નડિયાંક,
ખીંઝા ગળાંબિલગી નહિ, (ધાને) બાણું બાંહાડયાંક ! ૨૭

[હે મારા બાહુઓ (બાંહડિયાં) ! તમારી કંકુબરણી તો કળાઈએ (ફાણીથી નીચવા લાગ) છે. તમારી ચૂડીઓ રાત્રીયાળ છે. પરંતુ તમે વીલ(વીલણું)ને મળે ન વળગ્યા-ન લપેટાયો-ન આલિંગન કર્યું, એટલે બળને તમે ! મિઠકાર છે તમને !]

સીંધડીરાં સોદાગરાં, શેણીરાં શેણાંક,
ખીંઝા આંગળ બાંચને, બિધ રૂડી બેણાંક. ૨૮

[હે સીંધ દેશના સોદામરો ! શેણીના સ્વજન વીલની પાસે આ મારાં વેણ રૂડી રીતે વાંચને !]

લોકમાંથી શેણી સંબંધે બે કથાઓ મળે છે.

૧ : દિમાલયમાં જતાં રસ્તે વડીઆરમાં 'કુંવર' નામના માથે 'ધોળ ગમારો' નામના ભરવાડને ઘેર શેણી રાત રહેલી. ત્યાં શેણીએ 'મીઠી ભળ' નામના ઝાડનું દાંતણ કરી રાખ્યું હતું તેનું ઝાડ ઉપર કહેવાય છે.

૨ : અંત સમયે ન્યારે વીલણું આવી નીકળ્યો ત્યારે શેણીએ એને કહ્યું કે "ભ, ભર ભડકાવતો રહેજે." એ મુજબ વીલણું ભર- (ભરવાડ)નો માગણ થયો. આને પણ ભરવાડોમાં મડિલો થાય ત્યારે માલેકસ્થંભ ઉપર વીલણુંનું ચિત્ર કેરવામાં આવે છે. ભરવાડો અજ સુધી 'ભાંચીઆ'ને (વીલણુંની શાખાના ચારભોને) કન્યાકોરી આવે છે.

રાણો-કુંવર

રાણો રમારા કામનો હતો, મહુવા પાસે વાંગર ગામનો રહેવાસી હતો. અને કુંવર ચબાડ શાખાના આહિરની પુત્રી હતી. બન્નેના માલધારી કુટુંબોના નેસડાં ક્યાંઈક હુગરામાં એકબીજાનાં નજીક પડ્યાં હશે, ત્યાં બેસો ચારતાં ચારતાં, યુવાન વયનાં એ બન્ને જણાને ખોટા ધાએલી હશે. પરંતુ આહિર જાતિ રમારી કરતાં ઉચેરી હોવાથી બન્નેની વચ્ચે વિવાહનો સબબ નહોતો. એક દિવસ રાણો જોતો રહ્યો અને કોઈ આહિરની સાથે ખરણાવી દેવામાં આવેલી અખોલ કુંવર સાસરિયે ચાલી ન કળી. તે પછી રાણો વતનમાં ન રહી શક્યો. કુંવરના સમાચાર મેળવાં એને પગલે પગલે ભમવા લાગ્યો. સસારની ચરબાદને કારણે પોતે કુંવરને પ્રત્યક્ષ મળવા તો ન જઈ શક્યો. પણ કુંવરનાં સાસરિયાં એક પછી એક જે જે રહેઠાણ ખાલી કરતાં કરતાં ચાલ્યા જતાં હતાં, તે તે રહેઠાણ પર જઈને રાણો એ સનાં ખોરડામાં કુંવરની સ્મૃતિઓ અનુભવતો હતો. આખરે કુંવરનાં સાસરિયાં ગિરકાંઠે આવેલા સાણા હુગર થી નીકળી ગિરના ઉચામાં ઉંચા વિકટ હુંગર નાંદીવેલા પર જઈ રહ્યા અને રાણો આવીને સાણામાં રોકાયો. કદાચ કુંવરનું કુટુંબ ધુવાસને ધડે (એ નામના હુંગર પર) ગયું હોય તેમ સમજી ત્યાં પણ આટો મારીને શુન્ય હૃદયે રાણો પાછો સાણા હુગર પર આવ્યો. નાંદીવેલા અને સાણા હુંગર-સાતેક ગાઉને અંતરે સામસામા હતા છે. કુંવર નાંદીવેલે ખુરે છે

ને રાણે સાણે કુંવરે રહે છે. કુરતી કુંવરનું શરીર સુકાવા લાગ્યું એટલે એના પતિએ માન્યું કે સ્ત્રીને ગિરતું પાણી લાગવાથી પેટમાં સારણુમાંક થઈ છે. તેથી એણે કુંવરને પેટે દવા તરીકે ડામ દેવરાવ્યા. બીજી બાજુ રાણાને સાચેસાચ ગિરતું પાણી લાગ્યું ને એનું પેટ વધી ગયું. એના પગનું જોર શોષાઈ ગયું. ઝાઝુ જીવવાની કે ફરીવાર પરસ્પર મળવાની હવે આશા નથી. તે વખતે આચાર્યશ્રીએ એક દિવસ રાત્રિએ કુંવર આવી પહોંચે છે, અને એ બંને પ્રેમીઓનાં હાડપીંજર બની ગયેલાં બદ્ધસ્થિત શરીરો એક જ આલિંગનની ભીંસમાં બાંધી જઈ એકસાથે શ્વાસ લેતો છે.

દુહાઓમાંથી તો ફક્ત આટલી જ કથા તારવી શકાય છે. પરંતુ મહુવા પંથકના અનેક માવધારીઓમાં એવી વાત પ્રચલિત છે, કે સાણે રાણે સૂતેયો તેમાં કુંવર આવી. રાણાના શરીર પર ઓટેનું વસ્ત્ર કુંવર ચુપચાપ ખેંચવા લાગી. કદાચ પોતાની બેસ લૂગડું આવતી ખેંચતી હશે એમ સમજી રાણાએ બેંસને આવે શબ્દે ડચકારી : “હે-હે, માવડી ?” પછી તો કુંવર ‘પ્રગટ થઈ. પરંતુ રાણાએ એને અગલે અગલે “માવડી” કહી દીધેલી તેથી ત્યાર પછી રાણાએ કુંવરને જીવનભર મા બહેન કરીને જ રાખી હતી.

[વંદુ વિગતો માટે જીઓ-રસધાર ભાગ ૫]

§

૧ : કુંવરનું સૌંદર્ય

જંગલમાં ટોર ચારતો ચારતો રાણે પોતાની પ્રેમિકાને વિશે આવા કાલાપેલા ઉદગારો ગાવા કરે છે :

કુંવર કાળી નાગણી, સંકેલી નખમાં સમાય,
(અંત) કરડયું ડગ નો ચાતરે, કુંવર ચાલાડય કેંવાય. ૧

[કાળી નાગણી એટલું એના રૂપનું હોય છે. એને એના પ્રેમરૂપી દાંત વડે એ કરડે, તે એક ડગલું પણ ભરી શકે નહિ. એને વસ થઈ જાય. એવી કુંવર, સાચે ચાલાડી [ચલાડ આદિની પુત્રી] કહેવાય છે.

ખાળે ખીજની હાલ્ય, હલખલતાં ડગલાં ભરે,
હંસલા જેવી હાલ્ય હોય કોટાળી કુંવરની ૨

[ખીજ સ્ત્રીઓની ચાલ્ય તો ટંગ વગરનાં ડગલાં ભરતી હોય છે.
પણ મારી કોટાળી કુંવર તો હંસગતિએ ચાલે છે.]

ખાળે ખીજના વાળ, ઓડયેથી - ઉંચા રિયા,
ચોટો ચોસરિયાળ, કડ્યથી હેઠો કુંવરને. ૩

[આગ હકને ખીજ સ્ત્રીઓનાં માથામાં, જેના વાળ ગરબન સુધી પણ
ન પહોંચે એવા જીવરકા (નાના) હોય છે અને મારી કુંવરના માથા
પર તો જુઓ! ચા. સેર્ચ પાડીને શુથેલો એનો ચોટલો છેક કમ્મરથી
પછ નીચે દળકતો ચોલે છે.]

ખાળે ખીજની આંખ્ય, ચુંચીયું ને ખુંચીયું,
મૃગના જેવી આંખ્ય, હોય કોટાળી કુંવરણી. ૪

✓ખાળે ખીજનાં ઉર, હાલે ને હથબથે,
અણીઆળાં એ ઉર, હોય કોટાળી કુંવરનાં ૫

[બાળને ખીજ સ્ત્રીઓના સ્તન, કે જે દીવા પોચાં પડીને હથબથે
છે. મારી કુંવરનાં સ્તન તો તંદુરસ્તીને લીધે કઠણ અને અણીદાર
રહ્યા છે]

બહુ બોલે ને બહુ બકે, લવ લવ કાઢે વેણ,
કરડને એને કાળોતરો, (મર) હોય આપણું શેણ! ૬

[કાલ બહુ બોવનારી, બહુ બકનારી, લવારી કરનારી, બલે એ
પોતાની સજની હોય, તો યે એને કાળો નામ કરડેને!]

ચોડું બોલે ને થરહર, મરડીને કાઢે વેણ,
(એન) કે'દિ કાટો મ વાગળે, (મર) હોય પારકાં શેણ! ૭

[બોખબોલી, આંચકો ખાનારી અને ચોડું મલકાવીને જ શબ્દો
લખ્યદારી સ્ત્રી બલે ને અન્ય કોઈની ધરનારી હોય, તો યે એને
કાટો પણ ન વાગળે, જેવી હું ફવા દઉં છું.]

ઠાળમુખાં ને રીસાળવાં, નીચાં ઢાળે નેણ,
(એને) કાળી નાગણ કરડાને, (મર) હોય આપણાં ચેણ ! ૮

[ગુસ્સાથી ઠાળું મ્હોં ધરાવી, રીસાળ, નીચાં નજર ઢાળનારી,
એવી સ્ત્રી બધે આપણી પોતાની સગની હોય, તો પણ એને કાળી
નાગણીના દંડ થને !]

હસમુખાં ને હેતાળવાં, અમૃત વરસે નેણ,
(એને) કટો કે'દિ મ વાગાને, (મર) હોય પારકાં ચેણ. ૯

[ને સ્ત્રી હસમુખી, હેતાળ, નેત્રોમાંથી અમૃત વરસાવતી હોય, તે,
બધે અન્યની સ્ત્રી હોય, તો પણ એને કટો સુંઘાં ન વાગાને !]

રાણા ! રાતે કુલડે ખાખર નોંધણિયાં,
સાજણુ ઘેરે સામટે આણાત ઉધણિયાં. ૧૦

[જંગમમાં ફાગળ મદિને ખાખરનાં ઝાડ રાતાંચોળ કેશડાંનાં
કુણે ફોળ્યાં હેય, તેવી ચોખીટી રાતી સુંદરીએ એટીને ચાલતી નર્તન-
ગીતોનાં દંડ વચ્ચે વીંટળાઈને આમાડી કુંવર આણું વળી સાસરે
ચાલી નય છે !]

૨ : રાણાનું પરિક્ષમણુ

મેલ્યું વાંગર ને માટીયું, મેલી મહુવાની બલર,
ડગલાં દિ' ને રાત (મારે) ભરવાં પડે ભેરાઈનાં. ૧૧

[મેં તો સદાને માટે મારા ગામ વાંગર ને માટીયું ત્વજ દીધાં.
મહુવાની બલરે હટાણું કરવાનું હુંવાસ હુંગરથી છેડું થઈ પડ્યું.
હવે તો મારે દિવસરાત ભેરાઈ ગામના ગાંઠા ખાવા પડે છે.]

રાણે કે' રહીયું નહિ તનડું ટેક ધરી,
કપરા જોગ કરી હાલીતલ હળવું પડ્યું. ૧૨

[રાણે કહે કે મારું સરીર કુંવરને વિસરવાનો નિશ્ચય કરીને
પાછળથી ન રહી રાણું. અને આવા વસમા સજ્જોગે લગ્ન કરીને
ચાલી નીકળનાર એ સરીર પોતાની બધે જ હલકું પડ્યું.]

છવ ઢઢાળે કુંપડાં, જુને નેખમ જાય,
ખોરડ ખાવા ધાય, (તાય) મન તારું કરે નહિ. ૧૩

[મારો પ્રાણ કુંવરનાં જુનાં રહેઠાણોમાં જઈ જઈને સૂતાં કુંપડાં તપાસી રહ્યો છે. પરંતુ એ બધાં ખાલી ખોરડાં તો ગને ખાવા ધાય છે. છતાં હૃદય એ કુંવરના નિવાસોમાં ભટકવું રોકાવું નથી.]

કાગા જમત હે આંગણે, ખનખન પથારા,
સાણા ! સાજણ કયાં ગયાં, મેલીને ઉતારા ? ૧૪

[એ ઊંચ ભિન્ન ઘડી ગયેલાં કુંપડાંને આંગણે કામડા ચણી રહ્યા છે. ઉતારાઓ અસ્તબ્યસ્ત પડ્યા છે. રાણી સાણા કુંગારને પૂછે છે કે “હે કાઈ, આ ઉતારા છાડીને મારાં સ્વજનો કયાં ચાલ્યાં ગયાં ?”]

ચોક્કર જેનો ચોટલો, નાક ભાતીલાં નેણ,
રાણો પૂછે રાવણને, કેઈ દીકાં મુંઝાંસેણ ! ૧૫

[હે રાવણ નહીં ! જેનો ચાર સર્થે મુચ્છેલ ચોટલો છે, અને જેનાં નાક કાન તથા નેણ ધાતીલાં છે, એવી મારી સજનીને તે કવયિ જોઈ ?]

૩ : કુંવરની મનેદશા

સાણે વીજીં સાટકે, નાંદે અમારા નેસ,
કુંવર બચ્ચું કુંજલું, બેડી બાળે વેશ. ૧૬

[સાણા કુંવર ઉપર વિજળી અમકારા કરે છે, અને અમારાં નેસડાં હવે તો નાંદીવેલા ઉપર છે. કુંજલીના બચ્ચા જેવી કુંવર બાળુડે વેશે નાંદીવેલ બેડી છે.]

આલે ધારાળા કાઢીઆ, વાદળ ચમકી વીજ,
રૂઢાને રાણો સાંભર્યો, આવી આપાદી બીજ. ૧૭

[આસમાનમાંથી મેઘની ધારાઓ નીજી. વાદળમાં વિજળી ઝમકી. કુંવરના હૃદયને રાણો સાંભર્યો કેમકે આપાદ મહિનાની બીજ આવી.]

૧. ‘બાળેવેશ’ ‘બાળુડે વેશ’ એ પ્રયોગ રૂપાળી સ્ત્રીની પ્રસસ્તિ માટે થાય છે.

કાંટે મોર કણ્ઠકીઆ, વાદળ ઝળુકી વીજ,
રહાને રાણે સાંભર્યો, આવી આપાઢી બીજ. ૧૮

[ગામડાંના ઝડ કાંટ ઉપર અને કુંવરની ટોચ ઉપર મોરલા ટકુટ્યા. આપાઢી બીજ આસમાં દેખાણી. હૃદયને રાણે યાદ આણ્યો.]

રામરામીયું રાણા ! (મને) પરદેશની પોગે નહિ,
છેટાની સેલાણા ! વસમી વાંગરના ધણી ! ૧૯

[હે વાંગર ગામના વાસી રાણા ! જટમાર્ગોની સાથે મોકલેલા તારા રામરામ મને આપેથી પહેચિતા નથી. છેટાની વાટો બહુ વસમી છે. આપણે ધણાં દૂર પડ્યાં બીએ.]

રાખડીયું રાણા ! બળેવની બાંધી રહી,
છાંડને સેલણા ! કાંડેથી કુંવર તણે. ૨૦

[એ રાણા ! ગઈ બળેવ તે આવીને સીમમાં પીપળાને બધે મારે કાંડે રાખડી બાંધી હતી, તે એમની એમ રહી છે. હવે તો તું આવીને તારી રાખડી છાંડી બ]

ખાતું ખાતું વિભોગે મુરતી કુંવરનું સરીર શોષાવા લાગ્યું. ત્યારે એના પરજીવા પતિને બંધેમ આણ્યો કે કુંવરના પેટમાં સારણુગાંઠોના રાગ હરો તેથી એ કુંવરના પેટ પર ડામ દેવા લાગ્યો. મુખેથી ચુપચાપ રહી સહી લેતી કુંવર મનમાં મનમાં શું કહે છે :

સારણુગાંઠયું સગા ! કાળજની કળાય ને,
(એના) એસડ અલગેલા રાણાની આગળ રીયાં. ૨૧

[હે નાદાન સગા, એ સારણુગાંઠો તો કાળજની અંદર ઉપડી છે. તને એ નહિ દેખાય, અને એની દવા પણ બીજ કોઈની પાસે નથી. એ એસડ તો રાણાની પાસે જ રહ્યું.]

૧. આવણ વધી એકમના દિવસને બળેવ કહેવાય છે. તે દિવસે બહેનો બાઈએને કાંડે રક્ષા-બંધન (રક્ષણની આશિષોવાળો દોરો) બધે છે. આંહી રાણાએ કુંવરને રાખડી બાંધ્યાનું શી રીતે કહેવાયું છે તે સમજવું નથી

૪ : સાણા હુંગરમાં રાણાની અંતર-વેદના

સાણે મન સૂતું નહિ, ધુંવાસને ધડે,
આંખું આટો લે, રોતું મન રાણો ભણે. ૨૨

[રાણો બોલ્યા કરે છે કે મારું મન સાણામાં શાંતિથી સૂઈ ન શક્યું. કદાચ કુંવર ધુંવાસના ધડા નામના નજીકના હુંગર પર હરો એમ સમજી હું ત્યાં ગયો. ત્યાંથી આટો મારીને મારું રડતું મન પાછું આવીને પડ્યું છે.]

કુંવર ઉછળે ભલ ઉછળે, (૮) શીદ ઉછળ સાણા!
કાલ્ય કુંવર મનાવશું, (૯) પડ્યો રુંને પાણા ! ૨૩

કુંવર નેસ લઈને હાક્ષી નીકળી ત્યારે એને સાણો ઉછળતો દાગે છે.

[હે સાણા હુંગર ! હે પત્યર ! કુંવર મારાથી રીસાઈને આમ તેમ કુદકા મારતી નારો છે, એને તો કાલે જ મનાવી લેશું. પણ એમાં તું શીદ ઉછાળા મારે છે !]

એક કામડાને બેઠ પોતે પૂછે છે :

કયાંથી આંખો કાગ, વનરાવન વીધે કરે !
કહેને ઠેડાક પાર, કિયે આરે કુંવર ઉતરી ? ૨૪

[ઓ કામડા ! તું આ વન વીધીને કયાંથી આવે છે ? તે કુંવરને ક્યારે દોડી ? કય નદીને આરે જઈને કુંવર ઉતરી છે ?]

પાતળ પેટી, પીળરંગાં, પસવને પારે,
કુંવર કુંપો કાયનો, ઉતર્યાં કયે આરે ! ૨૫

[પાતળા પેટવાળી છે, રંગ ચંપકવસ્ત્રો-પીળો છે, 'પસવ' (હરણની બતના પ્રાણી) જેવી સુંવાળી તો એની કાયા છે: કુંવર કાયના સીસા સરખા નાજુક છે, એવી કુંવર કયે કાઠે ઉતરી છે હે બાઈ કાયા !]

અને હું સાધ ! કુંવરને એટલો સહેલો દેલે કે

ગર લાગી ગૂડા ગળ્યા, પેટે વધ્યો પીયો,
કાગા ભણુજો કુંવરને, રાણો સાણે રીયો. ૨૬

૧ પીયો : જોવાદરનો રોગ.

[રાણાને તો જિયું પાણી લાગ્યું છે. એના હાથ પગ મળી મયા છે. એનું પેટ વધી મર્યું છે, અને હવે તો રાણો સદાને સાને કુંવરે જ રહી જાયે, હવે મેળાપ નહિ થઈ શકે.]

આખી રાત ઢળજરા કરતો કરતો રાણો વિચારે છે .

રાણા જોને રાત, પૃથ્વીને ચોરો ધિયો,
ન સુવે નીંદરમાંય, હૈયું કાંકણહારનું. ૨૭

[હે રાણા ! રાત્રિ તો પૃથ્વી આખીને વિશ્રામ લેવાને સમય છે તમામ છવ જન્મ ને માનવી પોલી ભય છે, નથી સ્વપ્ન એક કાંકણહાર નામનું પક્ષી જોને જોકને અંધ નથી એની માફ આ મારા હૃદયને પણ ઢળજરા કરવા સરભયા છે]

આછર પાણી આંખડે, ચરવા કંઠોળેલ કાસ,
મેયુંને નો મેલાવીયે' ડોળેસરનો વાસ. ૨૮

[આંખડા કુવાનાં આંખાં તેલ જેવાં પાણી અને ચરવા માટે મીઠું ધાસ જેવો ડોળીઆ ગામનો વસવાટ મારી લેસોને મે' શીદ છાંડાવ્યા !]

૫ : કુંવરનું ગુપ્ત આગમન, હેલું મિલન, મે મૃત્યુ -

(વારી) દેહડી ઉપર કામ, ચાલાડી, કેલે ચોડિયા !
કિયા વેરીનાં કામ, કાયા બગાડી કુંવરની ! ૨૯

[વારા દેહ ઉપર, એ ચલાડ આહિરની દીકરી ! આ કામ કેલે દીધા ? એવો કથો વેરી વેલ મળ્યો કે જેલે વારી કાયા બગાડી દીધી !]
કુંવર કહે છે .

રાણા ! આજની રાત, જીંસી બય જરીએ નહિ,
હૈઠાં કેરાં હાડ, કુંવરનાં કચરાઈ ગીયાં. ૩૦

[હે રાણા ! આજની રાત્રિ જોર કરીને બય ન જરીએ તો ઠીક. પરંતુ બન્નેએ જાદ આહિજન લયું. તેની જીંસયી કુંવરનાં હાડકાં કચરાઈ ગયાં.]

કમો-વીકોઈ

આ હિર જાતિનું આ જોડણું ક્યાંતું રહેવાસી હતું તે દોહાઓમાંથી નીકળતું નથી. કયા માત્ર આટલી જ પ્રચલિત છે. કમો બહારગામ ગએલો પાછળથી એનો પરગામનાસો મિત્ર કાળો જાલ મહેમાન બનીને આવ્યો. કમાની વાટ જોઈ એક બે દિવસ રોકાયો. પછી આવ્યો ગયો. કમો ઘેર આવે છે. વિકોઈ એને મિત્ર આની ગયાના સમાચાર આપે છે. નિર્દોષ ભાવે એ સ્ત્રી પતિની પાસે પતિના મિત્રનાં વખાણ કરે છે. રાત પડી. દપતિ સૂતા. આર્થીતા કમો જાગી ગયો. એને અદ્દશા પડ્યો કે સતેવી સ્ત્રી નીંદરમાં પણ ‘વાહ કાળો જા !’ વાહ કાળો જાલ !’ એવું ઝખી રહી છે સોના શિયળ પર પોતે બેઠાથો. જગાડી. કહ્યું કે “આલી જ કાળા જાલ પાસે. તું તો એને જ ઝખી રહી છે.”

વીકોઈનું અત કરણ પવિત્ર હતું. એણે શુદ્ધ ભાવે કાળા જાવને વખાણ્યો. કાળો તો એને મન બાઈ સમાન હતો. ઘણીના મનનો મેવ ધોવા એણે ઘણા કાલાવાલા ત્ર્યાં-ધણ રડી. પણ કમાનો સશય ટપ્યો જ નહિ એણે વીકોઈને જોરાવરીથી ઘર બહાર કાઢી રમળતી મૂકી દીધી. વીકોઈ કાળા જાવને ઘેર મૂક. પોતાના પીતકો વહુવ્યાં. કાળાએ એને ધર્મની બહેન મણી આશરો

આપ્યો. કાળાને આચા હતી કે કમો પસ્તાઈને કોઈક દિવસ તેડવા આવશે.

દોહાઓ માત્ર આટલા જ છે. બીજા ક્ષેપક હશે ખત. પણ સાંગોપાંગ સાચો વાત ઉતારી આપે એવા સપૂર્ણ દોહાની મકયના જડતી નથી. (દોહાનંતર દોહાનિધિ ગુરુમ્)

§

૧ : નિર્દોષ વીકોઈના કાલાવાલા

કીધી હોત કમા ! (તા) ધોખો મન ધરત નહિ,
રવપનામાય સગા ! કંખી હઈશ કાળા આલ સું. ૧

[હે કમા ! મારે ને કાળા ઝાલને છવનમા તો કસો સબધ છે જ નહિ, પણ હું સ્વપ્ને થ જો એને કંખી હોત ને તું કાઢી મૂકતો હોત, તો મને માફ ન લાગત]

એવા કાલાવાલા કરતી વીકોઈ ધરના આગણામા હાપરાની વળી જાલીને ખસિયાણી પગ મનેથી હથી રહે છે

વીકોઈ ! વળા મ છાન્ધ, વળે વાસીંગલું નહિ,
જઈ કાળો ભુવાયં ! કમા મન કોઈયું નહિ. ૨

[કમો એનો દાધ વળા પછી ખસેડીને કહે છે - હે વીકોઈ ! ધરના વળા ન પકડ વળા પકડીને તું આલી વાસ નહિ કરી શકે દલે તો તું જઈને જળા ઝાલને મારા ભુવાર કહેજે. કમાનું મન દલે તારા વરડ નથી આકર્ષાતું નથી ખીલતું]

સારું સારડીએ પાંજર મારું પીંગલાં
ફરતું પુઢડીએ ન બઈ કાળા આલસું. ૩

[તું કહે તો હું રાસડી વડી મારા હલ્લ-પીંજરને ફરતા ઉઠ પાડી નાખું. પણ હું કાળા ઝાલને ઘેર એની સી બનીને તો નહિ જાઉં.]

‘કમા ! કાઢી મ મેલ્ય, કાઢ્યે કાઢેડું કેવાઈ,
પાલી અમણું પેટ, અધવાલીએ ઉકેલશું. ૪

[વીકાઈ વિનવે છે હે કમા, હું મને કાઢી ન મૂક. કાઢી મૂકવાથી હું ‘કાઢેડું ગણાઈશ. એ કરતા તો હું મને તારી દાસી થઈને આહી રહેવા દે મારૂં પેટ એક પાની જેટલું અનાજ માગે છે, પણ હું અરધી પાલી આપીશ તો તેટલેથી હું પેટજીનરો કરીશ.]

સગા ! લેને સાચ, કરામા તેલ ઉના કરી,
પંજ્યમા હુગે ને પાપ, ઝાણું અંગડે લાગશે. ૫

[હે સવજન ! હું કડાઈમા તેલ ગરમ કરીને મારૂં સત્ય લઈ લે. એ ઉના તેનમા હું બેસું. ને મારા દેહમા પાપ હશે તો અંગે જ્વાળાઓ લાગશે, નહિ તો મને અં તેલનો શીતળ સ્પર્શ થશે.]

પાલરને પછુગે નવખંડ નીલો થાય,
વીકાઈની વિનતિએ કમા મન કોળસું નહિ. ૬

[વરસાદના થોડા ઊંટા વરસે તો તેથી નવે ખંડ પૃથ્વી લીલી થઈ જાય—આખી પૃથ્વી પર વનસ્પતિ જગી જાય, પરંતુ કમાનું મન તો એ પૃથ્વીથી થે કઠોર, એટલે વીકાઈની આટલી બધી અપ્રત્યક્ષ વરસવા છતાં થે લગારે લીલું ન થયું.]

સગતજિયુ સગા ! (કે તો) ઇંડરગદથી આણીએ,
(બીયો) કૂણેરિયુ કમા ! (કે તો) કાળજથી કઢાવીએ. ૭

[હે સગા ! હું કહે તો હું તારા પગના જોગની સમ્પત્તીઓ ઉપર ઇંડરગદથી મગાવી લઉં, ને એથી પણ વધુ સુમંગળ જોગની હોય તો મારા કલેજમાથી આમણી કાઢીને તારા પગની સમ્પત્તીઓ બનાવી આપું.]

પાઠાન્તર

૧ કમા ! અમુ મ કાઢ્ય, ધરમાંથી ધારા કરી,
હરચદવાળા હાટ, કમા ! તે, હાથે કર્યા

૨ કમા ! કાઢી મ મેલ્ય, હાથથી મને આટકી,
જપાદી હેય હેલ્ય કયે વનજાઈ વરતશું.

૨ : પરતાએવા કમાનો વીકોઈની પાછળ રત્નપાદ

વીકોઈ વડે ઉતાવળી, નદીએ યોળા નીર,
ચાળો લગાડ્યો છીપરે, વીકોઈ ધોઈ ગઈ ચીર. ૮

[કમો મિત્રને ગામ નદીકિનારે આવી. એણે તો વીકોઈ દોટાદોટ ગામ તરફ ચાલી જતી હતી. નદીમાં બરપૂર નીર વહેતા હતા. જે છીપરે ઉપર વીકોઈ કપડાં ધોઈ ગઈ, તે છીપરે ઉપર જઈને કમો કમો રહ્યો એણે દિલ છીપરે (શિવા) પર લાગી ગયું કેમકે વીકોઈએ એના ઉપર લગાડા ધોએલા]

નહિ સાણુનો સંઘરો ! નહિ નીર તમારે નેસ,
કમા ! મેલે લૂગડે વળો નીકળ્યો વહેશ ! ૯

[પાદરની પનીઆરીએ કુવાકાઠે હણી દમી મગફરી કરવા લાગી કે તારે ઘેર સાણુ નથી ને ગામડે પાણી નથી ? એટલે જ એ કમા ! તું મને કપડે વિદેશે ચાલી નીકળ્યો જણાય છે.]

સાણુનો સંઘરો ધણો, નીર ઘણા અમ નેસ,
રત્નપાદ કેને દેખાડીએ (ભારી) વીકોઈ ગઈ વહેશ. ૧૦

[કમો જવાળ આપે છે સાણુ તો મારે ઘેર ધણો છે મારે ગામડે પાણી પણ બહેણું છે પરંતુ હું મારા કપડાં ધોવા કરીને કેને બતાવું ? મારી વીકોઈ તો વિદેશે ચાલી ગઈ છે એના વિના મને સારા વસ્ત્રો કેમ મળે !]

વીકોઈ વગે રાય મે કળિયુ' મેલે કરે
કમા જેહટો ઠાય (હવે) સગો સાપડશે નહિ ૧૧

[હે વીકોઈ ! હવે તું હર્મોએ છુટી મૂકીને રોઈ જા કેમકે હવે કમા જેવો સગો તને કોઈ નહિ સાપડે]

૧ પાદાન્તર નહિ સાણુનો સંઘરો, નહિ નહિયુ મા નીર
કમો મેલે લૂગડે, બહુ અમતો ફીર.

૨. પાદાન્તર—એટલી પેરી કેને દેખાડીએ.

રતન ગયું રોળ

સો રહેના ગિરકાંઠાનાં વાસી કોઇ ચારણ-ચારણી મુખ-
કમાં દુઃખાળ પડવાથી પોતાની બેંસો હાંકી પરમુક્ત
ગએલાં. ચોમાસું બેસતે, દેશમાં સારો વરસાદ પડવાના
સમાચાર સાંભળી બન્ને જણાં હર્ષાનૂર હૃદયે બેંસો હાકાને મુક્તમાં
ઉતર્યાં. વચ્ચે કોઇ એક પોરસાવાળા નામે રાજપૂતનું ગામડું આમું-
પોરસાવાળાનો આશરો મળે તો એજ ગામમાં રહેલાચ્છ કરવાની
બન્નેની ઇચ્છા હોવાથી ચારણ પોતાની સ્ત્રીને 'બેંસો સાથે નદીમાં
ઉભી રહેવાનું' કહી ગામમાં ગયો. ત્યાં રોકાણ થઇ ગયું. પાછળથી
નદીમાં પૂર આવ્યું. ચારણી બન્ને પશુ તળાઇ ગયાં. એ દિવાની
અવસ્થામાં એણે સ્ત્રીના વિયોગની વેદના દોહા વાટે માયા કરી,
કહેવાય છે કે એની માનસિક ઘેલછા મટાડવા માટે પોરસાવાળાએ
એ જ મૃત ચારણની શુધાન બહેનને લાવી, એવા જ પોશક
પહેરાવો, વળતા વર્ષની એ ઋતુમાં, એવો જ સમય શોધો, નદી
વચ્ચે ઉભી રાખી, ને પછી 'પૂર આવ્યું' 'પૂર આવ્યું !' એવો
એવી ખૂમો પડાવી. ઘેલા ચારણને નદીતીરે લાગ્યા. નદી 'વચ્ચે
ઉભેલી તે પોતાની જ ચારણી છે એવા નવા શ્રમને લાધે ચાર-
ણની જૂની ઘેલછા છુટી ગઇ.

૨ : પ-તાએડા કમાનો વીકેાઈની પાછળ રતજપાદ

વીકેાઈ વડે હતાવળી, નદીએ જોળા નીર;
ચાજો લગાડ્યો છીપરે, વીકેાઈ ધોઈગઈ ચીર. ૮

[કમેલ મિત્રને ગમ નદીગિરિ રે આવ્યો જોયું તે વીકેાઈ દોડાદોડ
પામતા, ચાવી જડી દડી. નદીમાં ભરપૂર નીર વહેતા દર્શાવે છે છીપર
ઉપર વીકેાઈ કપડા ધોઈ ગઈ, તે છીપર ઉપર જઈને કમેલ કમેલ રસો
એવું દિવ છીપર (ચિંતા) પર લાગી ગયું. 'મહે વીકેાઈ એ એના ઉપર
દુઝડા ધોએડા]

નહિ સાજુનો સંઘરો ! નહિ નીર તમારે નેસ,
કમા ! મેલે લૂગડે વળો નીકળ્યો વહેશ ! ૯

[પાછળની પનીઅરીએ કુવાડાડે હસી હસી મરહરી કરવા લાગી
કે શું વારે ઘેર સાજુ નથી ને આમડે પાછી નથી ? એટલે જ એ કમા !
શું મહે કપડે વિદેસી ચાલી નીકળ્યો જણાય છે.]

સાજુનો સંઘરો ધણો, નીર ધણા અમ નેસ,
રતજળા કેને દેખાડીએ (ખરી) વીકેાઈ ગઈ વહેશ. ૧૦

રતન ગયું રોળ

સો રઠના ગિરકાઠાના વાસી કોઇ ચારણ-ચારણો મુઠ-
કમાં દુધાળ પડવાથી પોતાની બેસો લાકી પરમુખ
ગએવા, ચોમાસું બેમતે, દેશમાં સારો વરસાદ પડ્યાના
સમાચાર સાંભળી બન્ને જણાં હર્ષાદર હાથે બેસો કાકીને મુલકમાં
ઉતર્યા. વચ્ચે કોઇ એક પોરસાવાળા નામે રાજપૂતનું ગામકુ બ્યાનું
પોરસાવાળાનો આશરો મળે તો એજ ગામમાં રહેલાય ૫
બન્નેની ઇચ્છા હોવાથી ચારણ પોતાની જાન પારસા ! ૮
હમી રહેવાનું કહી ૧૦ રાજારીથી નાસીને નાસેલ, 'આસમયું' સમજા
નદીમાં પડ નાની રી' બખોલ કરીને તેની અદર શિકારીઓથી યુક્ત
પડ્યુ રહે, તેમ હુ પછુ મારી ચારણીરૂપી ગરીબ બખોલમાં જાનો
માનો વિસામો લેતો હતો એમ કાળરૂપી શિકારીની કાળ પડી, માફ
વિસામનું પ્રાપ્ત છટી ચલુ, ને હુ હવે એ કાળની મોખરે, શિકારીની
આચળ નિરાધાર સસલો દોડે તેમ દોડી રહ્યો છુ.]

દલને ડામણુ દે, ઉલલ ઉંટ વારે,
રીયું રાડયું લે પાદર વારે પોરસા ! ૯

[મારા દિલો નાણે કે હવે ડામણુ (બેડી) પડી છે. ૫મે ડામણુ
દલને ટોળાથી વખૂરા પાડેલા ઉટની માફક એ એકાકી ઘસેલ છે. અને

હે પોરસા ! એવા વિખૂટા પડેલાં ઉંટની 'માફક મારું' બંદીવાન અંતઃ-
કરણ તારે પાદર એકલ દયામાં, ઉશું ઉશું પોકાર કરે છે. વિચારી
દિવને ઉંટની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે, કે મનુષ્ય કરતાં પશુને,
અને તેમાં પણ ઉંટનો Herd-Instinct સમૂહ-રેનેદ એટલો બધો
પ્રબળ છે કે ઉંટના આખા ટોળામાંથી એક ઉંટને વિખૂટું પાડીને
બ્યારે માવધારીઓ એને પને બંધ બાંધી રાખી લે છે, ત્યારે એ
એકાકી ઉંટ ઉશું ઉશું, સમજનાર સર્વે કોઈનું દૃઢ્ય ભેદાય તેડું
આકંઠ કરે છે, અને એની અંખિમાં તે વેળા આધાર આંસુ આવતાં
હોય છે. બહુકાર માવધારીઓએ કહેલી આ કથા છે.]

કુવાને કઠિ, હલ માફં ડોકાય;
(પશુ) ભેયે તરસ્યું ન જાય, પીધા વિણની પોરસા ! ૧૦

[તરસ્યો માનવી કુવાને કઠિ ઉભો રહીને પાણીમાં ડોઢિયાં કરે,
તેથી એની તરસ કઠિ જીપતી નથી. તેથી રીતે હે પોરસાવાળા, માફં
દૃઢ્ય તરસે વલ્લવલ્લુ, એ પ્રિયાના સ્મરણ રૂપી કુવામાં ડોઢિયાં કરે છે.
પરંતુ એનાં રૂપગુણનાં નીરને પીવાનો વખત તો હવે આલ્સ્યા થયો.]

બાવળ ને ઝાંડ જ બીઆં વાધે નીર વન્યા,
(પશુ) પશુ કેળ્યું કેળે ના પાણી વણની પોરસા ! ૧૧

[હે પોરસા વાળા ! બાવળ જેવાં બળવાન અને કઠોર ઝાંડ તો
પાણી વિના ઉગરે. પણ કેળ જેવી કોમળ વનસ્પતિને તો અતિશય
પાણીનું સંયન ભેઠએ. તેથી રીતે અનેક નેશાવર દૃઢ્યના
માનવી પ્રેમજન સિવાય છવી થકે, પણ હું કેળ જેવો કોમળ દૃઢ્યએ
જીવ મારી સ્ત્રી વગર શી રીતે જીવું !]

વવારીએ વાળ, તળીએ ટાલક ભેય,
(પશુ) કેળ્યું કેળે ના, (કલા) પાણી વણની પોરસા ! ૧૨

[હે પોરસા જગનાર ! તું કહે છે કે હું ફરીવાર પશુ. મારા રનેદરથી
અંતરે તું કોઈ ટાલું પાણીવાનું તળ ભેઠને—એટલે કે કોઈ રનેદસર્યું
વાત ભેઠને રોપવા માગે છે, પણ હે બાપ ! મારો રનેદ તો કેળના
રોપ સરીખો કોમળ છે. એને ઉપરથી પાણી પાયા વિના કોળાવી નહિ
સકાય. એને તો મરનાર ચારણીનું જ કુપજળ પીવા ભેઠએ.]

તરસ્યાં જાય તળાવ (ત્યાં તો) સરોવર સૂકે ગયાં;
અગ્નિ છીં ઓલાય ખીધા વિણની પોરમા ! ૧૩

[હે પોરસા વાળા ! તરસ્યા થઈને અમે સરોવર તીરે ગયા, ત્યાં તો છનોઠલ ભરેલું સરોવર અમાગી આખો સામે પલકવારમા સૂકાઈ ગયું. હવે પાણી ખીધા વગર મારા અતરની ખ્યાસની જ્વાલા શી રીતે ઓલવાય ?]

હેયું દિયાડે; સાચવતા સોનાં છું
રોળાણી રાખોડે, પાદર તારે પોરસા ! ૧૪

[દિવસો દિવસ અમે જે પ્રિય દેહને મોનાની માફક સાચવતા હતા તે આજ તારે પાદર રાખમા રોળાઈ ગઈ, એ પોરસારાળા !]

સુધડ હેતાળી સુંદરી, સુખની છાકમછોળ
(હવે) ધોખા ને ધમરોળ, પાદર તારે પોરસા ! ૧૫

[એવી ચતુર અને રમેદાળ સુંદરીના સાથમા મારે સુખની છોળે છલકી, પણ હવે સ્ત્રી મરતા તો હે પોરસાવાળા ! તારા પાદરમા મારે છવતરસરના કનેરા અને કદના ધમપછાડા જ રહ્યા]

તરિયા ગઈ, તૃષણા રહી હૈયું હાલકડોલ
રતન ગીયું રોળ પાદર તારે 'પોરસા ! ૧૬

[હવે તો હે પોરમાવાળા ! છવતરમાથી જન્મ-સગાથી સ્ત્રી ચાલી બધ, મનમા સંસાર-સુખની વાછના હતી તે અણૂપરી રહી ગઈ, અત કશું આ જાવસાગરમા તૂટેલી નૌકા સરીખ ડામાડોળ સ્થિતિમા પડી ગયું, કેમકે તારા પાદરમા મારે અમુલ્ય રતન રોળાઈ ગયું.]

સૂતલ સખ કરે, કણકણતું કુંળું છું
માયું મધરાતે પાદર તારે પોરસા ! ૧૭

[હે પોરસા વાળા ! કુળડ પક્ષીઓની રીત છે કે રાતે કપાઈક આખું રૂદ ઓય સોધીને આરામ કરે અને ગાર કુળડા વારા ફરતી ઓઝી રાખે સૂતા મૂતા કુળડા હોરથી ઝીણ ઝીણ કણકણ કરે. આવી હોરથી મારે દૈન્ય-પક્ષી પણ પોદ્યું હતું. ત્યાં તો બરાબર મધરાતની બરનિદ્રામા સિંકારીએ એને તીરે માયું.]

વાછરડું વાળા ! ભાંભરતું ભળાય
(પણ) થર આતમ નો થાય, પરસ્થા વણુનો પોરસા ! ૧૮

[હે પોરસા વાળા ! મારૂ પોતાના વાઝગને પોતાની સુન્મુખ
જ બારેણુ જોડી હોય, છતાં પણ એને પોતાની જામથી સ્પર્શ કર્યા
વગર એ માત્ર નો જીવ કરતો નથી, તેમ માત્ર દૃઢ્યને પણ મારી
પ્રિયાના સમરણુ માત્રથી જ સતિ નથી વળતી.]

ઉડી મન આંખર થડે ચક્રવાં છ' સદાય,
(ત્યાં તો) કફરી રાત કળાય પોહ ન ફાટે પોરસા ! ૧૯

[સુધ્યાકાળથી જ વિખૂટા પડેને નદીના સામસામ કિનારા પરથી
જોડેલા ચક્રવાક પક્ષીના નર માદા જોમ રાતમા વારવાર ઉડી ઉડીને
આંખર (આકાશ) પર ચક્રી જોવા કરે કે સૂરજ ઉગ્યો છે ? પડે
ફાગી છે ? જે રીતે મારૂ દૃઢ્ય-ચંપુ પણ વારે વારે નબર કરે કે આ
વિધાન-રાત્રિનો અતઃ જ અંગ ! પણ માટે તો મિટનતુ પ્રજાત પડતુ જ
નથી. (ચક્રવાક પક્ષી અને ચક્રવાકી આખો દિવસ સંભારે રહે, પણ
સુધ્યાકાળે કુદરતી રીતે જ એને વિખૂટા પડી આખી રાત જગાશયની
સામસામી પાળે પગપગ ચીસો પાડવા પાડવાં જુબરવી પડે, એવી
માન્યતા પ્રચલિત છે)]

અમારા ઉડે ગીયા અદ્ધર ઉથાળા,
(હવે) વીમમણું વાળા, પેલા ભવમા પોરસા ! ૨૦

[હે પોરસા વાળા ! મારા ઉથાળા (સર સામાન) અદ્ધરથી ઉડી
ગયા. હવે તો આવતા જન્મમા જ વિશ્રામ પામશું.]

રાણુક—રા' એંગાર

કે ઇ ગાળને ઘેર કુંવરી જન્મી. રાજાએ જોય જોવરાબા. જોરોએએ લાખુ'કે આ કન્યા અવભેગમાં અવતરી છે, એથી કાં એનાં માતાપિતાનો અથવા એના પતિનો એ નાથ કરાવશે. રાજાએ કન્યાને ચુંદડીમાં વીંટાળી ગામની બહાર ખાડામાં નાખી દેવરાવી. દેવયોગે કાંઈ કુંભાર ત્યાં માટી ખોદવા આવતાં જીવતું બાગક દીકું. માન્યું'કે પ્રભુએજ મારું વાંઝીઆપણું ભાંગવા આ બાગક મોકલ્યું હશે. ઘેર લઈ ગયો, પાળી મોટી કરી. રાણુકદેવડી નામ પાડ્યું. રાણુક જીવાન બની છે, ભારી રૂપવતી છે, તે વખતે જીનાગઢ ઉપર રા' એંગાર રાજ કરે છે, ને ગુર્જર પાટણ ઉપર સિદ્ધરાજ જયમિંદ. રાણુક અને એનાં કુંભાર માતાપિતા જીનાગઢની પાસે મજેવડી ગામમાં રહેતાં હોવાનું કહેવાય છે.

એક દિવસ પાટણમાં સિદ્ધરાજને ઘેર ભાટ આવ્યા. તેઓએ જમનાં જમતાં નિસાસો નાખી કણું'કે “ રા'જ. તારા ઘરમાં પંચિની સ્ત્રી નથી.” રાજાના મોકલ્યા એ ભાટો સૈન્યમાં ઉતરી, ચુંદરી રાણુકનાં વખાણુ સાંભળતા સાંભળતા મજેવડી જઈ રાણુકને તપાસે છે, પંચિનીનાં મૂરાં લક્ષણો દેખે છે, રાણુકના જન્મની ખરી વાત નક્કી કરે છે. સિદ્ધરાજનું વેવીશાળ રાણુક વેરે ઠરાવી પાછા પાટણુ સીધાવે છે.

આ વાનની ખજર વિનાનો જેઞાર એક દિવસ ઘોડેસ્વારીમાં એકનો ભમતો એકલી રાણકને કાપ કુવા કાઢે મને છે બન્ને વચ્ચે પ્રીત બધાવ છે, પગળાને પોતાને મહેલે તેડી ભય છે

સિદ્ધરાજ અને જેઞાર વચ્ચે આ મનાવે મોટું વેર જગામ્યુ. ગુર્જરપતિએ જુનાગઢને ઘેરો ઘાલ્યો. જુનાગઢનો કિ.વો તો અજ્ઞેય હતો, પણ જેઞારની એક મોગી બૂલ થઇ પોતાને ઘેર આશ્રિત થઇને ગરેલા પોતાના દેશજદેવ ને વીરાજદેવ નામના બે ભાણેભેભાથી એક દિવસ વીસજદેવો જેઞારે એક ઉચી જાનનો મદિગા ગણકને આપી આવવા મટે એકલો અત પુરમા મોકલ્યો. વીસજદેવ એક તો મદિરા પીને ગયેનો, તેમાં વળી રાણકે અને પોતે રાણીવામમા પરસ્પર મદિરા-પાન કરામ્યુ. બન્ને યુવાન હતા. ચક્રચૂર બન્યા અને બેમાન દાનતમા એક જ હોડિયા પર ઢળી પડ્યા

જેઞારે આવીને આ દસ્ય ભેયું, બ્યારેલા રોષને સમાવી રાખી, બન્નેની ઉપર પોતાની પાજરી આઢાડી, અને સામેના સ્થભ પર પોતાનો કગાર ફુલાવી એ ચાલ્યો ગયો નરો છૂટતા જાગી ઉઠેલા મામીભાણેજ પોતાની બૂલ અને જેઞારની નિયાનીઓ દીડી વીસજદેવ જેઞાર પાસે કગમરો જેઞારે એને રાજ બહાર કાઢી મૂક્યો. કિનાબોર વીસજદેવે ચત્રુને મળી જઈ, દમ લગાજીથી દરવાજા ઉઘડાવી, ચત્રુમેન્યને જુનાગઢમા દાખલ કરી દીધું. જેઞારને માર્યો, જુનાગઢને રોળી નાખ્યુ, રાણકને ઉઠાવી સિદ્ધરાજ પાટણુ બણી ચાલ્યો. સતી રાણકે સિદ્ધરાજ સાથે પર-જીવાની ના કહી પોતાના બે દીકરાને ચત્રુએ એની આખો સામે કાપી નાખ્યા તેડી પણ રાણક ન કહી, ને આખરે એ વઢવાણુ સહેરની, તંગાવો નદીના પટમાં જેઞારના માયા સાથે ચિતા પર ચડી બળી મરી. કહે છે કે રાણકને સતી થવા માટે કાપએ એક જંઞાર નેટતો પણ અગ્નિ ન આપવો એવી દુહાઈ દેગવી હોવાથી રાણક પોતાના સતીત્વના પ્રતાપે વેકુરીમાથી સ્વયંબૂ અગ્નિ પ્રગટાવી શકી હતી.

આ દતિહાસ ઇ સ. ૧૧૦૦ની આસપાસ બન્યો બોલાય છે. રાણકે મૂળ સિધના કેરકોટ નગરના રાજા રોરને ઘેર જન્મી હોવાનું મનાય છે.

§

૧ વેવીરાજ

શિવરાજનું વેવીરાજ ન્યારે બારોટો કુબાર ધરની પાલિત કન્યા રાણકેવડીની સાથે કરીને પાટણુ આળ્યા ત્યારે શિવરાજ કોપાળે હતો. તેને રોષ રામાવવા બારોટાએ આ રીતે સાચી કથા કહી .

આંગણુ આંબો રાપિયો, શાખ પડી ઘરબાર,
દેવે ઉપાઈ દેવડી, કે'મ લણે કુંભર ! ૧

[આખાને લાગ્યો હોમ આપણા આગણુમા, પણ એની બહાર ઠગતી ડાળી પરથી કોઇ પાડેલ દેરી આગણુની બહાર રરતા પર પડી જઈ હોમ, તેવી જ રીતે રાણકેવડીને પણ દેવે (ઈશ્વરે) તેા હૃદય રજપૂત કુળમા જ ઉત્પન્ન કરી હતી, પણ એ સન્નિભવસાત રાજકુળની બહાર કુસારને હાય જઈ પડી. તેથી એ પણ રેલી દેરીની માફક જ હૃદય મડી નથી જતી. માટે એને કોઇ કુબાર ન કહેલે.]

ચોરી રચિયલ ચાર, ગોખે જે ગરવા તણે;
કાઠે લઈ કંસાર જેંગારે ખવરાવિયો. ૨

[ગિરનારને (ઉપરકોટને) ગોખે લખની ચોરી રચાઈ. (બંને ખરેખરા). જે ગારે તેા લખ મડપની બહાર રાણકને પોતાના હાથથી કંસાર ખવરાવવાની વિધિ પણ કરી નાખી. પૂરેપૂરે પશુ-ચંદણ કરી લીધુ.]

સોપારી શ્રીકર, પાન કોડીનારનાં,
બીકું બીજવાર જેંગારે ખવરાવિયું. ૩

[પણ તેા જે ગારે રાણકને કોડીનાર મામની નાગર-વેલનુ પાન તથા સુંદર સોપારીવાળુ તાણુલનુ બીકું પણ ખવરાળ્યું. (બીકું ખવરાવવાની વિધિ પણ રજપૂતના લખમા થતી હતી.)]

પરણીને જેગાર રાણકદેવીને મળેવડીથી જુનાગઢમાં તેણી લાગ્યા.
પરંતુ નગરમાં પેસતા જ અપશુકન થયું:

૨. જેગાર સાથે લગ્ન

પ્રથમ પરાણે પેસનાં, થીયો ઠકવો ને ઠેશ,
(કા) સૂનો સોરઠ દેશ ! (કા) રંડપો રાણકદેવીને ! ૪

[મઠની પરાણ(દરવાજા)માં પેસતા જ રાણકને પગે ઠોકર આવી.
જેમ પડ્યો કે કા તો સૌરાષ્ટ્ર દેશ ઉત્તર યયો, કા મારો પતિ
મૃત્યુ પામશે. હું વિધવા થઈશ.]

પોતાની વિચારિત કન્યાને જેગાર પરણી જવાથી શુભવપતિ
સિદ્ધરાજ નેસજ કાપાયે.

નેસંગદેવે જાય, ધારાનગર 'ઢંઢાળિયો
કપરો તે કે'વાય, જેગારસું જેધો મ કર ! ૫

[જ્યસિદ્ધ સિદ્ધરાજે જાને ધારાનગરીના રાજાને ઉરકર્યો. પણ
એણે કહ્યું કે જુનાગઢ પર ચડવું એ કડિન કામ છે હું જ્યસિદ્ધ ! જેગાર
સાથે વૈર ન કરજો.]

બાવન હજાર ગંધિયા, ઘોડા ગઢ ગિરનાર
કેમ હો સોરઠ-ધણી જેહણુ-દળ જેગાર ? ૬

[મઠ ગિરનાર (જુનાગઢ)ના રાજાને ઘેર તો બાવન હજાર ઘોડો
સવારોની સેના રહે ■ એવો સૌરાષ્ટ્રવાસી, એવો મહાન દળવાળો
જેગાર કેમ હોશે ?]

૩ જેગાર પામેથી મદિરાની ભેટ લઈ દેમજનું અંત પુરે
જનું મતિ મૂલેતી દેવડીનું નશામાં ચકચુર થવું મામી-
લાણેજનું બેદોરા હાલતમાં એક જ હાડિણે દળી પડવું. સ્થંભ
પર કટાર મારીને જેગારનું ચાલ્યા જનું : દેવડીનું જાગવું.

થંભ કટારો ચરકર્યો, વરમંઠ પૂગી વરાળ,
ઉઠને બાણેજ દેશળા ! કાપ્યો રા' જેગાર. ૭

[રાણક દેશજને જગાડે છે : એ બાજેન દેશજ । તું લક. ને આ સ્થાન પર કટાર ખૂતેલ છે. ખેગાર કાપ્યા લાગે છે. એના દિલની વરાળ છેક મસ્તકને તાળવે (અથવા બ્યોમમા) પહોંચી લાગે છે.]

ખેગાર દેશજને ફિટકાર દઈ ચાલ્યા જવા કહ્યું. દેશજ કરગરે છે :

નથી મેં ઘોડા ગૂડિયા, નથી ભાર્યા ભંડાર
નથી મેં માણી દેવડી, એળખા મ દે ખેગાર । ૮

[દે ખેગાર । મેં નથી તારા ઘોડા માર્યા. નથી તારા ખનના છુપાવ્યા. રાણકદેવી પર મેં કુદરિ નથી કરી. તું મને લપાઈલ (કપકા) ન આપ.]

ખેગાર ન માન્યા. દેશજને દેશવટો લીધા,

૪. સિદ્ધરાજની સેના જુનાગઢને ઘેરા લાલે છે. રાજમાતા મીલ્લલદેવીના તંત્ર ઉપરકોટની બહાર ખેચાયા છે. કવિ મીલ્લલ અને રાણક વચ્ચે વિવાદ થયાની કલ્પના કરે છે.

કવણ ખટકવે કમાડ ! મેડી રાણકદેવની;
જાણ્યો રા' ખેગાર, (તો) ત્રાટકે કાનજ ત્રોડશે. ૯

[રાણક પૂછે છે : આછી મારા આવાસના કમાડ કોણ ખખડાવે છે ? ને ખેગાર જાણ્યો તો ખખડાવનારના કાન તોડી નાખશે.]

મારો મેઢો લાડકો, આયો ગઢ ગરનાર,
મારી રા ખેગાર, ઉતારવી રાણકદેવને. ૧૦

[મીલ્લલદેવી કહે ॥ : મારો લાડકવણિ પુત્ર ચડીને ગઢ ગિરનાર પર આઘ્યા છે. રા' ખેગારને મારીને અમારે રાણકને ઉતારવી છે.]

જામારા ગઢ હેઠં, ઢેલે તંબુ તાણિયા !

૧ સધરો મોટો ચેઠ, બીજા બાધા વાણિયા ! ૧૧

[રાણક પૂછે છે : અમારા ગઢ નીચે ઢેલે તંબુ તાણ્યા છે ? શું એક સિદ્ધર જ જ મોટો ચેઠીનો છે, ને બાકીના સર્વેને જગતમા પામર વાણીઆ સમજે છે ?]

વાણીઆના વેપાર બતે હા'ઠે બણ્યો !

મારથું રા'બેંગાર, ઉતારથું રાણકઢેવીને ! ૧૨

[મીલક જવાબ આપે છે : હા હા, રાણક ! તું અમને વેપારીઆ વાણીઆ કહે છે, અમારો વેપાર કેવી તરેહનો છે તે તો તું થોડા દિવસ પછી જાણીશ. રા' બેંગારને આરીને વને અમે ઉપરકોઠ પશ્ચી ઉતારીશ.]

બાંપો બાંગ્યો, બઠ પડી, લેલ્યો ગઢ ગિરનાર,
ફૂદો હમીર બે મારિયા, સોરઠના ચણુગાર. ૧૩

[જુનાગઢનો ફરવાલે બાબી ગયો એમા નીરાડ પડી ગઢ ગિરનાર ઉપર ચણુ-સેના ફરી વળી. ફૂદો અને હમીર નામના બંને દ્વાર-પાળો, કે જે સોરઠના ના ચણુગાર ૩૫ થોડાનો હતા, તેને આરી પાડ્યા.]

આ દોહાની પ્રાચીનતા પુરવાર કરતો બંદી મૂળરાત્રી ભાષાનો દોહો 'ત્રિવિગ્રહચરિતા પ્રગથ અન્તામણિ'માંથી જડે છે .

રાણા સન્ને વાણિયા, નેસડુ બહુત ચેઠિ,
કાફીં વણિજડુ આજનીવઈ, અમ્મીણા ગઢ હેઠિ.

આ પ્રગથ અન્તામણિ ગ્રંથ સ. ૧૩૬૧માં રચાયેલો છે . [નૈન ગુર્જર કવિઓ - પાનુ ૨૫૬] તેની અદ્વર દેશવ તરીકે યકેલા આ દોહા એથી પણ જૂના તો હોવાનું લેખકે. સ.

૫. રાણકનો વિલાપ અને સિદ્ધરાજ સાથે બળાટકારી પ્રવાસ

રાણકદેવીની સમક્ષ 'જેંગારનું' રાજ લાવવામાં આવે છે. તેને નિદાળીને રાણક આનંદ અને ગર્વથી ઉત્તરારે છે :

૧વાયે ફરકે મૂછડી, રચણ ઝંખૂકે દંત,
જુઓ ૧પટોળાં વાજિયું ! રલોબડિયાળીનો કંથ. ૧૪

[મારા સ્વામીની મૂઠાના વાજ વાગરાની લટકમાં ફરફરી રહેલ છે, અને એના દંત રત્ન જેવા રળકે છે. કેમ ભણે હજી એ વીર છવતો હોય ! અરે આ સિદ્ધરાજ નયસંગના નગર પાટણની ઝીણી પટોળાં પહેરનારી સ્ત્રીઓ ! આ ભડી ઉનની કામળી એકદનાર સૈરા-
દિયાણીના સ્વામીને જોઈ હપ્ત ! અને સરખાવો કે બેમથી કેના ધણી સાચા વીર હોય છે !

પતિના રાજને સંબોધી રાણક ૩-માત્રમાં આવી નહ કહે : કેમ ભણે પોઢેલા પતિને હજે મોકલવા નવાડતી હોય !

સ્વામી ! ઉઠો સેન લૈ, ખડગ ધરો જેંગાર,
છત્રપતિએ છાઈયો, ગઠ જૂનો ગિરનાર. ૧૫

[હે સ્વામી ! સૈન્ય લઈને ઉઠો હે જેંગાર ! તરવાર ધારણ કરો. આપણા ગઠ ગિરનાર પર ગુજરાતના છત્રપતિ નયસિંગે છાપો મારેલ છે.]

સિદ્ધરાજ રાણકને જોગવરીથી જુનાગઢ ઉડાવી ગુજરાત તરફ છપાડી લય છે, ત્યારે પોતાની બુનિર્મા પશુપક્ષી, જાડ પાન, પદ્મક વગેરે પ્રિય સંજ્ઞાઓને સંબોધી રાણક મેણી મારે છે. જેંગારના ઘોડાને કપડો આપે ■

૧ પટોળાવાળી પાટણની સ્ત્રીઓ ('ખેંગારી' નામની સુંદર ઝીણી સાડી પહેરનાર) ૨ લોબડિયાળી લોબડી (ઉનની કામળી) પહેરનાર સૈરા-
દિયાણી. સૈરાદિયાણીમાં મોટી લાંબી માવધારીઓ ન રહેતા હોય, એની સ્ત્રીઓ, ઘેટની ઉનની કામળીઓ પહેરતી. 'લોબડી' રાબડ અસલ સંસ્કૃત 'શિમપટી' પરથી આવ્યો નજીવ છે.

તરવરિયા તોખાર ! હૈયું ન ફાટ્યું ^૧હ સલા,
મરતાં રા' ખેંગાર, ગામતરાં ગૂજરાતનાં. ૧૬

[હે વેગીલા યોડા ! તારો અમારી ખેંગાર મરતા આજે મારે
(અથવા તારે) ગુજરાતમા જતું પટે ૭ જે જોળને તારે દૃષ્ય ફાટી
કેમ નથી પડતું ?]

જપરકોટના ગોખ પર ચડીને ટોકા કરના મોરને કહે છે.

કા ટોકે ગરજ છ મોર ! ગોખે રંગરવાને ચડી,
કાપી કાળજ-કોર, ઘર્ષોજર દાઝયો પાણીએ. ૧૭

[હે મોર ! જપરકોટના ગોખમા ચડીને તું ટૂંકામાં કેમ મલવી
રહ્યો છે ? જે ટોકા મોકા છતા આજે તો મારા કાળજની કોર કાપી
નાખે છે, જાણે કે પાગી થઈ મારું દેડ-પીંજર દાઝી નવ્ય છે]

પાદરના વડલાને કહે છે.

વડ વાવડી તણા ! (ઈ) નીધણીઆ, નીલો રિયો !
મરતો રા' ખેંગાર, સૂકી સાલ ન થયો ! ૧૮

[હે વાવ જપર કુત્રોને વડલા ! તું ખણી વગરનો બની ગયો
છતા હજી લીલો ને લીલો કેમ રહ્યો ? ખેંગારના યોડમા હ સૂકાઈને
લાકડું કા ન બની ગયો ?]

૧ હંસડો દોડો

૨ 'મરતો, મૂળ 'ગીરનાર ને માટે વપરાય છે, પણ આછી રાણ
કનો રાજમહેલ જપરકોટ સમજાએ

૩ 'દાઝયો પાણીએ' એ શબ્દો સ્વભાવ-પત્રોડે જતાવીને વેદનાનો
ખયાલ આપે છે પાણીનો સ્વભાવ કારવાનો છે, દબાડવાનો નહિ.
મોરના ટોકાનો સ્વભાવ સુષ્ણ કરવાનો છે, દિલને કાપવાનો નહિ છતા
આજે રા' ખેંગાર જર્ણ પ્રકૃતિનું પારવર્તન મેડ વળી 'દાઝયો પાણીએ'
એવા પાક પછુ લે છે.

વનરાધર્મા ઉલ્લેખા સાબરને કહે છે :

રે સાબર ! શીંગાળ, (એક દિ') અમેય ૧ શીંગાળા હતાં;
મરતે રા' જેંગાર (આજ) ભવનાં ૨ લીલાં થઇ રિયાં. ૧૬

[હે હયા શીંગવાળા સાબર ! તારી માફક હું પણ એક દિવસ શીંગવાળા (જેંગાર સરખા સ્વામીના પ્રતાપે અને રક્ષણે જીવવન્ટી) હતી. પણ આજે જેંગાર મરતાં, મારાં જંઘાં શીંગ-મારાં જોરવ નીચે ઢળી પડ્યાં છે.]

ચંપાકુલના ઊડને કહે છે :

ચંપા ! તું કાં મોરિયો ? થડ મેહું આંગાર;
(વારો) માણીતલ માર્યો ગિયો, ખાંતીલો જેંગાર. ૨૦

[હે ચંપાના ઊડ ! તારાં કુલોની સુવાસ માણનાર રક્ષીયો જેંગાર તો માર્યો ગયો, છતાં તું કેમ ફાટ્યો છે ? તારા થડમાં અગ્નિ મૂકીને હું તને બરખ કરી નાખું, એવી ઘાઝ મારા દિલમાં થાય છે.]

અતિ વિદાય થતી થતી ગિરનારને કપોડા આપે છે :

ઉંચો ગઠ ગરનાર, વાઢળસું વાતું કરે;
મરતાં રા' જેંગાર, રંઠાપો રાણકહેવીને. ૨૧

[ગિરનાર પહાડ તો આઘરા સાથે વાતો કરતો હોય તેટલો ઉંચો હશે છે; એને શું ? રા' જેંગાર મરતાં વેધવ્ય તો રાણકહેવીને આપ્યું.]

* જોગારા ગરનાર ! વળામણુ વેરીને કિયો !
મરતાં રા' જેંગાર ખરેડી ખાંગો નવ ધિયો ! ૨૨

૧. શીંગાળા : જોરવવાળાં, શીંગડાને જોરવણું બિન્દુ ગણેલ છે.

૨. લીલાં : એ પ્રાણીનાં શીંગડાં નીચે વળેલાં હોય છે, તે 'લીલાં' કહેવાય. જેમકે 'જાલીઓ બળદ.'

* અસલ દોહો પ્રાચીન ભાષામાંથી આવેા નીકળે છે.

ત'ઇ ગહૂઆ ગિરનાર ! કાહું મણિ મત્સર ઘરિઉ !
મારીતાં પંગાર, એક સિદર ન લાલિઉ !

[હે હત્યારા ગિરનાર ! આજે હું ઈશી નજરે ઉભો. હંમેશાં શત્રુ સિદ્ધરાજને વિદાય દઈ રહ્યો છે ! તારો, સ્વામી ખેંગાર મરતાં રોક અને લગ્નલેખને બારે હું હલખાવી જઈને ખંડિત કાં નથી થઈ જતો ?]

એ વખતે રાણુકના મર્મપ્રહારોથી ગિરનારનાં સિખરો જાણે વટી પડતાં હોય અને રાણુક એને મા-કાર કરતી હોય એમ કહે છે :

મ પડ મારા આધાર િ ચોસલ કોણ ચડાવશે ?

ગયા ચડાવણુહાર; જીવતાં જીવર આવશે. ૨૩

[હે મારા આધાર સ્વરૂપ ! હું ન પડ. હું પડ્યા તો તારા પંથરે કોણ ચડાવશે ? ચડાવનાર વીર ખેંગાર તો ગયો. હવે તો જીવતાં હશે તેજ તારી યાત્રાએ આવશે.]

ઉતર્યાં ગઢ ગિરનાર, તનડું આંખું તળેટીએ;

વંજતાં ખીજ વાર, હામેકુંડ નથી દેખવો. ૨૪

[ગિરનારનો ગઢ ઉતરીને મારું શરીર તળેટીમાં આવી પહોંચ્યું. હવે ખીજ વાર તો મારે આ સ્થળે વળવાનું કે હામેકુંડ જોવાનું નિર્માયું નથી.]

સિદ્ધરાજ ન્યારે રાણુકને પોતાના પાટનગર પાટણમાં લઈ જઈ પટરાણી કરવાની લાલચ આપે છે, ત્યારે રાણુક પોતાના પ્રિય સોરઠ દેશ અને સૂકા પાટણ પ્રદેશ વચ્ચે સરખામણી કરે છે :

ખાણું પાટણ દેશ, જીસે પટોળાં નીપજે;

સરવો સોરઠ દેશ, લાખેણી મળે લોખડી. ૨૫

[ન્યાં પટોળાંના સાગ્રોએ જને છે તે તારા પાટણ સદેરને છે. આજ લાગે ! સુંદર તો મારો સોરઠ દેશ છે, કે ન્યાં રૂપાળી ઉનની હામણીનું ઝોટણું વણાય છે.]

✓મારું પાટણ દેશ, (ન્યાં) પાણી વિણ પોરા મરે !

સરવો સોરઠ દેશ, (ન્યાં) સાવજડાં સેજળ પીવે. ૨૬

[નારા ચલે એ પાટણ પ્રદેશનો, કે ન્યાં ઝીણા ચોરા છવતા રહે એટલું જ પાણી નથી ટકતું. એથી તો ભલો છે મારો સોરઠ દેશ, કે ન્યાંની અખંડ વહેતી નદીઓમાં સિદ્ધ ન્યાં જળદસ્ત પડ્યા પછી ભરપૂર પાણીની અંદર ઉભા રહી શકે છે.]

પોતાનું રાણીપદ લેવા કોઈ પણ રીતે કબૂલ ન થતી રાણક ઉપર નયસિંહ લુલ્લમ આંદરે છે એના બે નાના દીકરાઓને પાણી વિના ટળવળાવે છે - રાણક કલ્પાત કહે છે :

(ગાઇ) પપ્પલી પાણી પાય, એને ઘડે ધી ધુંટાવીએ;
(મારા) કુ પળડાં કરમાય, રોપા રાણકદેવના. ૨૭

[મારા કુમળા રોપા ન્યાં બાળકો આજ પાણી વિના મરી રહ્યા છે. અત્યારે જો કોઈ એને એક બોલો ભરીને પાણી પીવરાવે, તો તેને બપોરે ભવિષ્યમાં હું જો બોલો પાણી દેનારને ધડા ભરી ભરી ધીના ધુંટડા ભરાવીશ]

એથી જ આગળ વધીને સિદ્ધરાજ ન્યાંરે બહાત્કારથી હા પડાવવા રાણકના દીકરાઓની હાત્યા કરવાનું કરાવે છે, અને માણેશ નામે દીકરો મૃત્યુની પડીએ 'મા ! મા !' પોકારી રહે છે, ત્યારે રાણક દીકરાને શીખામણ આપે ■

માણેશ, મ રોય ! મ કર આખ્યુ સતીયુ !
લાગે કુળમા ખોય, મરતા મા ન સંભારીએ. ૨૮

[હે માણેશ ! ન રોવાય આજો રાત્રી પણ ન કરાય મરતી વેળા માને સંભારીને કાયર બની રહીએ તો આપણા કુળને જોડ (કલક) લાગે]

૧ પપ્પલી અસલ 'પેલ્લ' પડી 'પલ્લ' ને પછી રૂપાન્તર, 'પલ્લ' - જેમકે 'એ માણસ પેલ્લ આસુડે રોયો' અર્થાત 'જોએ આસુડે' - લગ્નમાં પલ્લ ભરાવવાની વિધિ થાય છે.

આવરદા આવી રહી, 'બુના સામું' ભેય !
માણેરા! મરવા વણી, જેંગારના! રખમત્યું નોય. ૨૯

[હે માણેરા ! આપણું આયુષ્ય જૂટી ગયું સમજ, અને અત્યારે તો આપણા બૂનામઠની લાજ આજરું સામે ભેડું થયે. હે જેંગારના બાળ ! તારે તે વળી મરવામાં વિલગ હોય કદિ !]

પાંપણુને પણુએ, લણ્ય તો કુવા લરાવીએ;
માણેરા મરતે, શરીરમાં સરણ્યું વહે. ૩૦

[હે સિદ્ધરાજ ! મારા માણેરાનું મોત થવાથી મારા ! શરીરમાં અંતિમોની ભેટલી તો મોટી સરણીઓ (નદીઓ) વહી રહી છે, કે વ કહેતો હોય તો હું મારી પાંપણામાંથી અંતિમો ટપકાવીને કુવા લરાવી દઉં.]

આટલા વીરોઃ વીત્યા છતાંય હઠ ન ઉડતી સતીને સિદ્ધરાજ રાખથી પાકું મારે છે. રાણક કહે છે :

પાકું પડખા માંય, જેંગારનીય આધલ નહિ;
મોજડિયુંના માર, સધરાને ચોસે નહિ. ૩૧

[હે સિદ્ધરાજ ! મારા સ્વામી જેંગારના પતની લાલ, પણ મે મારા શરીર પર નથી ખાતી. હું તો વારી પાકું સાંખી લઉં છું, પણ સિદ્ધરાજ હઠીને એક પરવસ અળગાને ભેડાના માર મારે, એ સિદ્ધરાજને ચોસવું નથી.]

પશવડી કરે પોકાર, ગરમાં ગળતી રાતની
સાવઝડે નૈ સાન, ૩૨

[મોટી રાત્રિયે ત્રિરિઓનાં જંગલમાં દરણી પોકાર કરતી હોય, પણ એનો જાણ કરનાર સિંહને પારકા કુખની સાન નથી દેતી, એવી હાલત રાણકની થઈ રહી છે.]

૧. 'સામું ભેય' : કોઈ પણ કૃત્ય કરતી વખતે પોતાની કુલ-મતિલા અથવા ખાનદાનીનું સ્મરણ રાખવું, એને બહો બેસે તેડુ આવરણ ન કરવું; એ અર્થમાં વપરાય છે. બૂનો : બૂનામઠ

૨. ખમત્ય : ('ક્ષમતિ' પરથી) ખમણું.

૧. રાણકનું સતી થવું

વઢવાણ શહેરની ભોગાવો નદીમાં રાણક સતી થઈ. એને પોતાની એક સજાવવાનો દેવતા દેવાની સિદ્ધરાજે સાકોને મનાઈ કરી હતી, અને કહેવાય છે કે રાણકના સતને પ્રતાપે આધિઆપ અગ્નિ મન-દેસો હતો.

વાયો વા સવા, વાયે વેણુ પરજળી,
ઉભો ત્યાં સધરા, સત ભેવા સોરઠીઆણીનું. ૩૭

[સરખી દિયાનો વાયુ વાયો. વાયરા વડે નદીની રેલી સળખી હતી. એ સમયે સિદ્ધરાજ એ સોરાષ્ટ્રનું સત ભેવા ત્યાં ઉભો હતો.]

બળતી દેવડી ઉભો સાપ આપે છે.

જવાડું શેર વઢવાણ, ભાગોળે ભોગાવો વહે;
ભોગવતો જંગાર, (હવે) ભોગવ ભોગાવા-ધણી! ૩૮

[આ સુંદર શહેર વઢવાણ, કે જેની ભાગોળે ભોગાવો નદી વહે છે, (તેને પાસે હું સળખી મારું છું.) હે ભોગાવાના ધણી! મારું આ શરીર કે જેને જંગાર ભોગવતો હતો, તેને હવે તું ભોગવી લેજે, તારામાં સામર્થ્ય હોય તે. તારે તે ધણી લાલસા હતી આ શરીરને ભોગવવાની. તેં જી શરીરને તારું કરવા ઉપદ્રુ સુધી મથી ભેળું. અને અગ્નિ પણ ન મળવા દીધો. હવે ભોગવી લેજે.]

* અસલ ગ્રામીન ગુજરાતી દોહો : ('જેન ગુર્જર કવિઓ' પૃ. ૨૫૭)

વાટી તો વઢવાણ ! વીસારતાં ન વીસરઈ,
સોના સમા પરાણ, ભોગાવહ પઈ ભોગવીઈ.

(હે વઢવાણ : તું શત્રુઓથી વટાઈ છે, તે પણ વિસારતાં તું વિસરતું નથી. હે ભોગાવાના પતિ સિદ્ધરાજ ! હવે તું મારા આ સોના સમા ગ્રાણ ભોગવી લેજે !)

‘ભોગાવો’ : એ ગૂણ ‘ભોગાવતું’ થયેથી ‘ભોગાવહ’ થયું; તે પછી ‘ભોગાવો’.

પીઠાત-વેજલ

ક મળીઆ શાખના આદિરોનો બ્યાં વસવાટ છે, તે પ્રદેશને કામળીઆવાડ કહે છે. એ રસાગ કામળીઆવાડના હિજળ નામે ગામડામાં બોલે નામે બહાર કામળીઆ આદિર રહે; અને જૂનામદ નજીકના સોરઠ પ્રદેશમાં માળીઆ (હાટીના) નામે ગામમાં પીઠાત નામનો એક હાટી કામનો જોરાવર નર રહે. બોલે અને પીઠાત જન્મે ગરાસદાર : નામાંકિત : જાતે જુદા જાતે વીરનાએ કરી એક જીજ્ઞાસા દિલોજન લાઈજાયો : દૂર રહેતા તેથી મળવાનો અવસર બહુ આવતો નહિ.

એક દિવસ બોલે ઘેરે નહિ. તે તેના ગામને પાદર ઘણું પીઠાત હાટી મુસાફરીમાં નીકળ્યો છે. પીઠાતે ખજર પૂછાવ્યા, પણ લાઈજાયો ઘેર ન હોવાથી રોકાયા વગર ચાલી નીકળ્યો. બોલે કામળીઆની સ્ત્રી વેજલે આ સમાચાર સાંભળતા જ પીઠાત હાટીની પાછળ ઘોડાં દોડાવ્યાં, દહાવ્યું કે “મારો આદિર ઘેર નથી, પણ ભરવારનો લાઈજાયો રાત્રી આધા વિના કેમ જઈ શકે ?” પાછો વાળીને પીઠાતને રાત રોક્યો. મીઠી મહેમાની કરી. વળતે દિવસ પીઠાત વિદાય થયો.

બોલે કામળીઆ મુસાફરીથી ઘેર આવ્યો ત્યારે વેજલે

હું તો તને મામે પગલે મળવા આવ્યો છું. કાઠ તલવાર. પહેલો ધા તારો.” “ના ભોળભાઈ, પહેલો અપરાધીનો ન હોય. માટે તમે તમારે હુંકું કરો. પણ ભોળભાઈ, એક માગણી કરું છું. ઘેર માના કારજનું વાળુ કર્યા વિના મહેમાનો મારી વાટ જોઈને ભૂખ્યા બેઠા રહેશે, તમે જો રજા આવો, તો હું પાછો જમ સૌને જમાડી, પોઠાડી, શાંતિથી પાછો આવું.”

ભાણેજ અવિશ્વાસુ છે. ના પાડે છે. પણ ભોળે પીઠાતને ઝાળખે છે. કાલ દુધને ગએલો પીઠાત, મોતથી ડરીને પડ્યો રહે નહિ. બસે જમ આવે નીકર મહેમાનોના વાળુ રઝળે, પીઠાતની માનું કારજ બગડે, જનેતાના જીવની અસહ્યગતિ થાય. બસે પીઠાત જમ આવ. અમે વાટ જોશું.”

પીઠાત ઘેર ગયો. ધીરજથી, ગુપ્તતાનથી, જાણે કાંઈ જ બન્યું નથી તેવો તોર રાખી તમામ વાત પતાવી દીધી. ફક્ત વેણએ જ પીઠાતના મુખમંડળ ઉપર આકૃતની વાદળી પારખી હતી સહુ ઝંપી ગયા પછી જ્યારે પીઠાત એકલો પાંદર તરફ આવ્યો, ત્યારે પાછળ પાછળ વેણ પણ છેડી છેડી રહીને ચાલી નીકળી.

વાટ જોઈ બેઠેલા મામાભાણેજે પીઠાતને દીઠો. ભોળનું દિલ ટુલાયુઃ “જો ભાણેજ, મારો વિશ્વાસ સાચો પડ્યો. શુરવીર કાલ મમાણે પાછો આવે છે. મરવા સાદું”

ભાણેજ કહે “બૂલો છો મામા, નિરખીને જુઓ. એક નહિ, બે જથ્થા આવે છે. શુજનો બળિયો હાડી એ ખીજ જથ્થાની મદદથી આપણને જ રાત રાખશે. મામા ! વિશ્વાસે બહાણુ ખૂઝા.”

ત્યાં તો પીઠાત લગોલગ આવી ગયો. ભોળએ મેણું માર્યું. “પીઠાત, દગો કે ? એકના બે બનીને આવ્યા કે ?”

પીઠાતે પણ ચોક્કસ પછગાડે જોયું. એણે અધારામાં ખીજે આદમી દીઠી. આદમી નજીક યાતા પરખાયો એ તો વેણ !

વેણ બોલી, “કામળીઆ ! તમે આવ્યાની તો મને જણ નહોતી, પણ પીઠાત ઉપર કાંઈક આકૃત બણીને હું આવી છું.”

હવે હું સમજી ગઈ છું. મને કાંઈ ઝોરતો નથી. તમે ખુશીથી તમારી લેણુંદેણું ચુકાવો. પણ પીઠાત ! તને મારીને પછી આ બે જણા પાળા કેટલેક પહોંચી શકશે ? તું ખરો વીર હો, તો એને લાગવા માટે બે ઘોડાં તો દેવાં જોઈએ ને !”

આ રીતે ભોળની, પીઠાતની ને વેજની - ખાનદાની દીપી ઉડી. ભોળનો કાળ નીતરી ગયો. સહુનાં મન નિર્મળ થયાં. વેજ ને પીઠાત ભોળને ગામમાં લઈ ગયા. મહેમાન કરી ઝાઝા દિવસ રોક્યો ત્યારથી બેઉ જણા પાકા ભાઈબંધ થઈ પડ્યા. વેજ તો પીઠાતને જ ગદી. ભોળને અંતરે હવે એ વાતનું ઝેર છટા પણ નથી રહ્યું.

એક દિવસ પીઠા અને ભોળે પોતપોતાના કુટુંબોને લઈ એક સાથે દારિકાની જગાએ નીકળ્યાં છે. રસ્તામાં એક વાર પીઠાતની ઘોડી પરસેવે ભીંજાઈ ગઈ છે. પાસે ભોળે ઉભો છે. પીઠાત ઉપર ભોળને એટલી બધી માયા ઉપજે છે, કે પોતે પોતાની બેટ પર બાંધેલી પછેડીના છેડા વડે પીઠાતની ઘોડીનો પરસેવો લૂછવા લાગ્યો. વેલડીના પડદામાંથી જોઈ રહેલી વેજએ આ દેખાવ દેખીને પોતાના વેરની પૂરી તૃપ્તિ અનુભવી. પીઠાતની વીરતાના તાપથી ભોળ જેવા ભાગ્યવીરો પણ કેવા રાંક બની ગયા છે ! એવું એને લાગ્યું. એનાથી ન રહેવાયું, એણે મેલું માયું કે

‘કરમ તાહરાં કોય, પીઠીઆ ! પાગલુ ફાટે’

[આ પીઠાત ! કેવા મદાન પરાક્રમ છે તારાં, કે પત્થરો પણ ફાટી નય છે.]

ભોળના દિલમાં આ વચનનું તીર ભોંકાઈ ગયું એણે પીઠાતને કહ્યું “પીઠાત, ભોળે પીઠાતની ઘોડીનો પરસેવો પોતાને લૂમડે લૂછે, એ પીઠાતના ડરથી ખરું ને ?” પીઠાત કહે ‘ના ના, ભોળ ભાઈ, સીના બોલ સામે જોશો મા. તમે મારી આંખ માથા ઉપર છે. વેજની મતિ ઝોળી, કે આવું બોલી.”

“ના પીઠાત હવે તો નથી સહેવાતું. ઊંઠ, હવે તો તવવાર લે.”
ખન્ને જણા વેદના ભરેને હૈયે ત્યાં દંડ યુદ્ધ લડીને માર્યા ગયા.

§

નવના પીઠાતનું રમરમ

ઓ પળ ફરી આવે નહિ, ફૂડી જલમરી રાત,
હવે પાડો, હાટીઓ ! પાછું નામ પીઠાત. ૧

[હાટી કામમાં કાઢ નવા અવતરેલા બાળકનું નામ ‘પીઠાત’ એણે પાડવામાં આવ્યું, ત્યારે ચારણ મર્મ કરીને કહે છે કે “ઓ હાટીઓ ! ભલેને તમે તમારા બાળકોનું પીઠાત એણું નવેસર નામ પડો, પણ એ પુરાતન શૂરવીર પીઠાત હાટીની પ્રતાપી જન્મ-રાત્રિ, અને એ પુરુષના જન્મની સુદર પળ કંઈ હવે પાછી નથી આવવાની. નામ ફરીને પાડશો, પણ શુભકર્મ ક્યાંથી લાવશો ? ”]

પીઠાતને વેળતું ટાંકવું

હાટી હાલ્યો જાય, પાદર અમારે પીઠીયો,
પીઠો અમણો પ્રાણ, સગો નાડયું રસાસની. ૨

[વેળ પાતાના માણસોને કહે છે કે આજ મારા ગામના પાદર-માંથી પીઠાત હાટી એવો મહેમાન મહેમાની વિના ચાલ્યો જાય છે. પીઠાત તો અમારા પ્રાણ દૃશ્ય છે, અમારા સરીરની નાડી સમાન સજાઈ છે. માટે એને રોકો]

હેલ્ય લઇને વેળતું પીઠાત-ધર જતું

ઉજળમાંથી આવતી, વાટે ન કરી વેલ્ય,
હાટી ઉતાર હેલ્ય, (નીકર) પગથી નીસર પીઠીયા ! ૩

[હે પીઠાત । હું છેક દળળ ગામથી પગપાળી ચાલી આવું છું. મેં રસ્તામાં ક્યું વાહન નહોતું રાખ્યું. આટલી વેદના વેડીને આવું છું કેમકે મારે વારી સી જનણ છે. માટે દે દાદી । કાં તો મારું ભેડું હવરાવીને મને સ્વીકારી લે, નહિ તો તું બાર, નામકું ॥ એવું કબુલ કરીને મારા પગ નીચેથી નીકળી જા ।]

ગર બાધી ગોવી કરી, (મિ) સીંધી સીસોદરા !
તોંથી ત્રોવર ઝોરા, પરા ન બાળ્યા પીઠીયા ! ૪

[હે સિસોદીઆ ક્ષત્રિય । હું આખી ગીરમાં ચોધી વળી પણ તારાથી વધુ નજીક જીતું એક પણ તરવર-ભાયાનુ સ્થાન-મેં દીકું નહિ]

કામળીઆ હાટી કહાં, તવીએં બેને તડા,
મસાણથી મહાં, પાછાં નો જાય પીઠીઆ ! ૫

[હે પીઠાત । હું તો કામળીઆને અને હાટીને, જન્મને સરખાનું મઈ ને ખાનદાન કુળ સમજું છું. એટલે લોભની સી મટી વારી થવામાં મને હીણપ નથી ને હવે શું હું વારી સમજાવી પાછી વળીશ ? ના ના, મસાણામાં આવેલા મુઠકાં પાછાં ન જાય, તેમ તારો સકલ્પ કરીને આવેલી વેળા પણ વને તણને પાછી નહિ જાય.]

કાંકરીઆળા કોટ, પીઠા । તેં કૈક પાલટયા,
ગડગડીઆળા ગડ, વસમા છે વેળ તણા. ૬

[ને હે પીઠાત । મને સંધરવામાં તારા ઉપર મદાન યત્ન હોયો યાય છે તે પણ સમજ લેજે તેં સુરવીરે અત્યાર સુધી કેટલાએ યત્ન-ઝોને હવલાન્યા પણ તે બધા તો નાની કાકરીઓના ચણેલા કોટ જેવાઃ ન્યારે આ લોભે કામળીઓ તો મોટા ગડગડીઆ પરચોના કિલ્લા જેવા બચાવે છે]

૧. 'ધાપરીઆળો ધિર વસમો છે વેળ તણો' એવો છે પાઠ લેવાય છે, તે કદાચ કાળાન્તરે લોકગણિમાં હીનતા આવતાં થોભતો ક્ષેત્ર દેવાનો સંભવ છે. સં.

શિવાલયમાં : શત્રુઓ ઘેરી વળે છે ત્યારે :

મરણ મેવાડા ! પીઠીઆ પાની ખુંદતું,
(એની) લાંપે લાળાણા ! મરણ મોરીસક-ધણી ! ૭

[વેળે હે છે : હે પીઠા : મૃત્યુ તો દરેક માનવીનાં પગલાં પાછળ ચાલ્યું જ આવે છે. એટલે હે મોરીસક ગામના ધણી ! એની હાથે મરણ તો નિમાયું જ છે.]

દારકાને રસ્તે વેળસનો મર્મ-મંદાર

વાટે દળ વેરી તણા, જતા ને વળતાં જોય,
કરમ તાહળાં કાચ, પાણા ફાટે પીઠીયા ! ૮

[હે પીઠા ! તું તો વેરીઓનાં જીવને વાટનાર જહાડુર છે. તારા પરાક્રમ એવા છે, કે એના તાપથી પત્થરો પણ ચીરાઈ જાય છે બ્યંબ્યાર્થ એ છે, કે જોના કામળીઆ સરીજો કાળમીઠ નર પણ તારી પેઢીને પરસેવો લૂછવા પોતાની પછેડી વાપરી રહ્યો છે]

અંતતું કંદયુદ્ધ

તેં અચળો ઉઠાડિયો, કામળીઆ ! કટકે,
ધી નામીયું ઘડે, લડકા માણું લોજલા ! ૯

[હે કામળીઆ ! તેં તો અનયળી કરી. વેર રૂપી લડકો વેળસે સળસાળ્યા હતા તેમાં તેં તારા શીર્ષક ધી ધડા બરીબરીને ઠલવી રીધું]

સૂરનો હેમીઓ

સાચી વાર્તા લોક-સ્મૃતિની અંદરથી લુપ્ત થઈ જાય છે, પણ ઘટનાના અંકોડા મળતા નથી. કોઈ માનારાઓ કહે છે કે હેમીઓ નામનો આદિર કુળનો જીવાન પોતાની સાચી પ્રિયતમાને ત્યજી એના મામાપની આસા મુજબ ખીજે પરણી ગયો તેથી ઉપજેતું આ પ્રિયતમાનું આકંઠ છે કોઈ કહે છે કે હેમીઓ સાતમાલોળ નામે ગામના આદિર સર ભેડાનો દીકરો હતો. એતું સગપણ પોતાની સુમદેનામની પુખ્તી દીકરી કલાની વેર થયેલું, પણ એનો પ્રેમ તડભોંગરોડ નામે ગામના આદિર દેવાત પોપટની પુત્રી સોમલ ઉપર ઢેલેલો હતો હેમીઓ પુષ્પની દીકરી સાથે પરણ્યાની ના પાડી બેઠો હતો. તેથી ઉવટે પુષ્પએ પ્રથ્વિને વશ બની લગ્નીબને જમવા બોલાવી ઝેર દીધું હતું. અને મરતાં મરતાં હેમીઓએ પોતાની પ્રિયતમા સોમલને જોવાની ઝંખના કરી તેથી સોમલને તેડવા માટે દૂત ગયો હતો, પણ સોમલ પહોંચે તે પહેલાં હેમીઓ મરણ પામ્યો હતો : એવી વાતને આધાર આપતા બે ત્રણ દોઢા આમ બોલાય છે : દૂત જઈને દરવાનને કહે ॥ :

દરવાણી દર બોલે ! દરવાજા કાં દઈ વળ્યો
સૂતી સોમલને જગાડ ! હાલકેલોજે હેમીઓ.

સાત ગાલોળેથી સાખદો, પંડયો આંધો પરદેશ,
સામે મળ્યો સવારમાં, વીરા વધામણી દેરા.

અબૂધ ને અબાણ, પાડોશીને પૂછ્યું નહિ
કુળે દીકું ફરાળ, હાલકલોળે હેમીઓ,

સોમલ કે' સંસારમાં, ફેરા નવ ફરી
કલેને ધા કરી, હાલુ થી ગ્યો હેમીઓ.

આના ત્રણ ચાર દોહાઓ મળે છે. પણ તે કથાની કે કવિ-
તાની દૃષ્ટિએ નિર્વર્થક છે

કોઈ કહે છે કે પ્રેમિકા જાતની કલુનણુ હતી માટે સંબંધ
વૃદ્ધો, કોઈ કહે છે કે એ જાતે બાલણી હતી ને નામ
લખમાટે હતું.

આવી સંગ્રહેવા દોહાઓ ફક્ત આટલું જ સચવે : કોઈ
પણ કારણે ત્યાગ કરી જતા પિયુને પ્રેમિકા લખ માટે વિનવે
છે પોતે ઝખી ઝખીને બિમાગ પડે છે છતાં લોક લાજનો
માથો પ્રેમી પાસે આવતો નથી. છેવટે પ્રેમી ચાહે લોકાપનાદના
કે ચાહે પિતા માતાના હયાલુને વશ બની બીજે લગ્ન કરી
એસે છ રઝળી પડેલી પ્રેમિકા એકવ જીવન સ્વીકારી લઈ
હયામા તો હેમીઆને જ પધરાવે છે. દુહાઓ તો મન્ને વચ્ચે
વિયોગ પડ્યા ખજીનો જ પ્રસંગ ગાવાનું સર કરે છે.

§

૧ : વિરહ અને ચિંતા થઈ પ્રેમિકાની બિમારી

ઘર પાછળ ઘમકાર, પગ વાગે પ્રીતાળનો,
ઉફકડીને ઉલી થાય, હૈયે વાગ્યો હેમીઓ. ૧

[બિમાર પ્રેમીને પહે પહે સંજ પડે છે આ ધરની પગવાડે
રસ્તા પર જાતે પિયુના પગદાં સંજનાય છે. પયારીમાંથી વારે વારે

ફાળ ખાધને હમી થાય છે કેમકે દેવામાં હેમીઆની અખના વેદના કરી રહી છે,]

આબ્યો હરો. પણ પાદરથી જ ખબર પુછાવીને પાછો વળી ગયા હરો

ઉંબર લગ આવે, દઃખનો પૂછેલ દેઈનાં,
કાંઈ નગણુ સગે, હેતમમાં જ્યાં હેમીઆ ! ૨

[હે હેમીઆ ! તું મારા ધરના ઉંબર સુધી આવી ગયા, છતાં મારા દેઈનાં દુખની ખબર પૂછવા પણ તું ન આબ્યો ? આવા નગણા સ્વજન પર હું ત્યાં માટે પ્રીતિ ધરાવી રહી છું !]

લોકુની લાજે, આંધાં લગ આવેલ નૈ;
પરસું પૂછાવેલ દુખ અમારી દેઈનાં ૩

[હે હેમીઆ ! તું આ ગામમાં આબ્યો, છતાં કેવળ લોકોની લજાની ડરીને મારી સન્મુખ ન આબ્યો, ને પરાઈ લોકોની મારફત જ મારા સરીરના સમાચાર પુછાવી આબ્યો ગયા !]

૨ : પ્રેમીજન આવતો અટક્યો તે કદાચ બીજાના દુખા-
ણથી, શીખવણીથી, પ્રેમિકાની પરજાતિને કારણે, અથવા
કોઈએ એને વિષે ઉભા કરેલ કશા બંદેશને લીધે હરો. આમ
માનીને સંદેશ કહાવે છે : પ્રેમનું તત્ત્વ અર્થે છે.

ભારે ઝીલે ભાર, હજવાં વાગેથી હલે,
દોખી બોલે દાવ, સાંભળીએ નૈ સૂરના ! ૪

[હે સૂર બેડા આદિરના દીકરા ! જે ગાડ (આખા જેવા) પોતે જ ભારવાળાને તોલદાર હોય છે, તે જ બીજાનો બોલો સહન કરી શકે છે, ને જે ગાડ પોતે જ હલકાં હોય છે તે તો વેડા પવનના અપાટથી પણ હલી જાય છે, એટલે કે વળીર અને સમર્થ મનુષ્યો જ નિન્દા તિરસ્કારના બોલ કહાવી શકે છે. માટે હે સમર્થ પુરુષ ! આપણા દુરમનો આફતી બદનામી કરે છે તેને તું કાન દેતો નહિ.]

ઘેરા મળે ઘણા, રામડા ! રોઝાંના;
(પણ) મરગાંસુ મેળા, સરળ્યા લાધે, સૂરના ! ૫

[હે સૂરના પુત્ર ! કમઅકલ રોઝડા પશુઓનાં તો ટોળેટોળાં જન્મવર્મા મળે છે, પણ સાચાં મૃગવનિ મેળાપ તો લાગ્યર્મા સર્વથી હોય તો જ થઈ શકે છે. તારા સરીખા શુણ્ડીયલ માનવીની પ્રાપ્તિ પણ એવી વિરલ છે.]

કડય લગ પેરી કાછ, મેરામણુ જોયો મથી,
લાધે સંખલા લાખ, છીપે રિયો ટું સૂરના ! ૬

[હે સૂરના પુત્ર ! કડય સુધીને કછોટો વાગીને ટું સંસાર રૂપી સમુદ્રની અદર શોધી વળી, મારા હાથમાં લાખો માનવ-સંખલા આવ્યા, પણ ટુંજ સમ સાચુ માનવ મેળી તો છીપમાં સંતાઈ રહ્યું. એ છીપ મારા હાથમાં આવી નહિ]

ખાડે ને ખાખોચીએ, પોકાર્યો પીવે ને,
વેચને લઈ ધૂને, સેંજળ પીવે, સૂરના ! ૭

[હે સૂરના ! તારો ભવવંદ આતમ-ચોડલો, ટું એને ખાડે તેટલો પોકારીશ, 'ખાપો ! ખાપો ! કરીશ, તો પણ એ ખાડા ખાખોચીઓના છીછરા નીર નહિ પીવે એને તો હડા પાણીના ધૂનામાં લઈ જઈને જોશે શખોશ તો જ એ કલોછલ પીશે, તુમિ પામશે ભાવ એ જ ખાડા ખાખોચીઆ સર્મા છીછરા ને મલિન પ્રેમપાત્રોમાં નહિ, પણ ધૂના જેવાં હડા મંલિર માનવીની પ્રીતિમા જ આત્માની તરસ છીપી શકે.]

રહીસાંનાં રહાગેલ, ડલાલજ જાજે ભાવે નહિ
વેચને લઈ ધૂને, સેંજળ પીયે, સૂરના ! ૮

[હે સૂરના ! એ સોજે અદર પડીને ડાળી નાખેલ અને પોતાનાં મળમૂતથી ફિક્ક કરી નાખેલ પાણી મારા પ્રેમ-ચોડલાને ભાવતું

૧ યોડાને પાણી પાવા જગાસય પર લઈ જવો તે ક્રિયાને "ચોડો ઘેરવો" કહે છે ૨ રહીસાં=એસો ૩ ડાળી નાખેલ ૪ ખારાશવાળુ

નથી. માટે તું જો હંડા પાણીના જળાશયમાં પીવડાવ, તો સતિપથી
છટોછટ પી શકાય. જાણ એ છે કે કોઈ દલગા પુરુષનો સ્નેહ મારે
નથી ભેગતો.]

કાંઈ કુધર કરાં, કુધરે મન ઢોળે નહિ;
એથી તો ઉધરાં, (અમે)સોના સરખાં, સૂરનાં ! ૯

[આ માટે હું કુડા માણસની સાથે ધર કરું ? સસાર ભેડું ?
આ માટે પરણવાને ખાતર જ ગમે ત્યાં પરણી લઉં ? મારે દિવ મારા
ખરા ભોળાદાર વિના ખીણવું નથી એ કરતા તો પરસંસાર વિનાયું
જીવન જ મારે મન સોના સરખું છે.]

ઉંચું આલ ચડી, કરલાય મન કુંજાં જેમ,
ભોં મંડળ લમી, હંસ ન ભાણું હેમીઓ ! ૧૦

મદ્યું મન કુંજ પક્ષીની માફક આઝાયે ચડીને આકાંઈ કરે છે.
આખા ભુમિ-મંડળ પર મારી આંખ લમી વળે. પણ મારે હેમીઓ
રૂપી હંસ નથી દેખાતો.]

૩ : વિવાહ સદાને માટે ગુરુયાની બાજુ
થયા પછીની હતાશા

કેસરીઆ કરેલ, વાઘા વેત્રાવેલ રિયા,
પીઠીઆળે પંડયે, હાથુથી ગીયો હેમીઓ ૧૧

[હવેને માટે સીવડાવીને કેસરી રંગમાં રંગાવેલા પોશાક પણ
પડયા રહ્યા. કેમકે એ પહેરીને પરણવાનો હતો તે હેમીઓ તો પીળા
પીઠી-લેપ વડે મહેલે શરીરે જ છટપી ગયો, એટલે કે બગાળર વિવા-
હની ધડીએ જ ચડ્યો ગયો.]

ગર પાકી ગુદીએ, રવનફળ વેડયાં નૈ,
આટકતે આંગે, સાધાણુ રિયાં, સૂરના ! ૧૨

[ગીર-જંગલની વનરાઈ લાલ લાલ ગુંદા વડે લુંબખુંબી રહી, પશુ-પાકલ ફળ ઉતારીને ઉપભોગ ન કરા સમયા પડી કેરીઓની અગિયારી રહ્યા હતા, પશુ હે સૂરના ! હું તો લાલચમાં ને લાલચમાં રહી રહી ફળો ખવાયા નહિ, આંહી પોતાના અણુમાર્યા યોવનને ખાવ]

તોંમું આધી ખાંડ, હેમીયા હૈયામાં રહી,
કે'કિ વજૂટશે વાણુ, ખારે હડ ખોડાણુમલ ! ૧૩

[હે હેમીયા ! તારી સાથેના વિવાહ નિમિત્તેની જે મનલિપ્ત ખાંડ મેં આધી, તે તો છાતીમાં જ થોડી રહી. પૂરી પેટમાં ન ઉતરી. હેમકે તે સંબંધ ત્રેણી નાખ્યા હવે આ ખારા સમુદ્રમાં ખૂટી મએલ મારું છવન-નાવ કયે દિવસ પ્રદું યશે !]

હીરાગળ ફાણું હોય, (એને) તાણો લઈને તૂંણીએ,
(પણ) કાળજ ફાણું હોય, (એનો) સાંધો ન મળે સૂરના ! ૧૪

[હીરાગળ નામનું કપડું ફાણું જણું હોય, તો તો એને દારા વતી વંનીને (સીવીને) એડું છિદ્ર પૂરી દઈ સમય, પણ ક્યેલમાં પડેલી ચીરાકને તો સાંધી સમાવી જ નથી, હે સૂરના પુત્ર !]

ભાણું ભાંચું હોય, (એને) રણ દઈને રાખીએ,
(પણ) કરમ કુટુંબું હોય, એનો સાંધો ન મળે સૂરના ! ૧૫

[એજ રીતે ધાણુડા નાચણ લાગી જાય તો રેવણ કરીને એને સમારી શકાય છે પણ કિસ્મત કુજ તો તેને મટિ કોઈ રેવણ કામનો કલાજ નથી હે સૂરના પુત્ર !]

લાગી હત જો લા, (તો) આડા ફરી ઓલવત,
(પણ) દલડે લાગેલ લા, ફુંગર હડેડયો હેમીયા ! ૧૬

[હે હેમીયા ! જો બહારના જંગમમાં આજ લાગી હોત તો આડા પકીને છુટાવી સમય પરત આ તો અત કરણની અદરને દંગા રજી હશે છે.]

રાતુંને રૂંઝે, ભમતી હું કુવા ભરું,
નેણુંને નીરે, ચાયર છલિયા સૂરના ! ૧૭

[હે સૂરના પુત્ર ! રાત્રિયે રડી રડીને હું અધિના કુવા ભરી રહી છું. મારાં નયનોનાં નીર વજી હવે તો ચાયર છલકાય છે. અતિથય રૂઝનો ભાવ બ્યક્ત થયા છે.]

૪ : આત્મ-સમર્પણ

ભગવા જેરને લેખ, દુનિયાને કાંઈ દેખાડીયેં,
આતમ અમણુ એક, સંન્યાસી થયું સૂરના ! ૧૮

[હવે ભગવાં કપડાં પહેરીને હું દુનિયાને છું દેખાડું. અદરનો મારો આત્મા પોતે જ સંન્યાસી થઈ ચૂક્યો છે. મેં તારી આજ્ઞા ત્યજી છે]

રૂપાની રેણે, માદળડી મહાવીએં;
મેના સાંકળીએ, 'હાથે બાંધું' હેમીઓ ! ૧૯

[હવે હેમીઓ સદેહે તો મને મળવો દુર્લભ છે એટલે હું રૂપાની એક માદળડી (લાવીજ) કરાવી તેની અદર મારા હેમીઆની કપના-મૂર્તિને પધરાવી, તે અદરથી નીકળવા ન પામે મટિ ઉપર રેણુ મમ કરાવી, એક સોનાની સાંકળીમાં પસેવી મારા હાથ સાથે બાંધી રાખીશ. એ રીતે હેમીઓ મારો સદાનો કેદી બની રહેશે]

ના, ના, એ રીતે તો કદાચ મારો હેમીઓ ફરીને પાછો બેવાઈ બધ માદળડી ક્યાંય પડી બધ મટિ,

ગર બાંધી જોતે કરેં, બોળાવશુ બીયાં,
(બિની) ત્રોફાવું ત્રાજવડાં, (મારા) હૈયા વચાળે હેમીઓ. ૨૦

[આપણો સચોજ તો હવે આ રીતે દુર્લભ છે, હું વને સદેહે તો નદિ પ્રાપ્ત કરી શકું, છતાં હું ગીરના જંગલમાં ચોપ કરીને ત્રાજવાં (કુદરૂ) પડાવવાના રત્ન મારેલું ઝાડ ચોધીશ, એને પલાળીને લીરો

રંજ તૈયાર કરીશ, અને જરાજર મારી છાતીના મધ્ય ભાગ ઉપર દેખીઆની આકૃતિ ચિતરીને એનું છુંદણું પડાવીશ. પછી એ મારા પ્રિયતમના ચિત્રને કોઈ જુઠું નહિ શકે. એ પ્રતિમા તો મારા શરીર ઉપર આમડી હશે ત્યાં સુધી છપાએલી જ રહેશે.*]

* જાનવાં ત્રોફાવર્વા=છુંદણું પડાવવાં : Tattooing : લોકદેવ-માં આ છુંદણું છપાવવાની પ્રથા મટિ અતિ પ્રજ્ઞ ભાવ સર્થે હતો. દેવજ શરીર રાજુગારવાને માટે કુવ, પદ્મિઓ, કે પક્ષી-આકારો, છુંદાવવા પૂરતો જ એ રોખ નહોતો; પણ ઈશ્વર અથવા ઇશ્વરદેવ-દેવીનાં નામો તેમજ આકૃતિઓ (જેવાં કે રાધાકૃષ્ણના મઠોરાં) છુંદાવવા સુધીનો ધર્મભાવ પણ સેવાતો હતો. અહીં આ ત્યજએલી પ્રિયતમા પોતાને ત્યજ જનાર પ્રિયજનનું ચિત્ર-છુંદણું, શરીરના અન્ય કોઈ અવયવ પર નહિ પણ 'હેયા વચાજે' છુંદાવવા માગે છે. પ્રિય આકૃતિનું કાયમીપણું તેમ જ વર્ણુમાં વધુ સામ્ય, એ એ જીવોનો મિલ આ ઉદ્યોગમાં સમાયો છે.

લોહણ-ખીમરો

જ મનગર રાજને તાબે રાવલ નામનું એક ગામ છે. રાવલ ગામથી થોડે દુરે સાની નામે નદી છે, અને એની નજીકમાં 'લોહી તળાવ' નામે તળાવડી છે. ત્યાં બે ખાંભીઓ (પાવળિયા) ઉભેલ છે. રાવલ ગામના આહિરો એ બંને ખાંભીઓને જત્રા જવારે છે અને સંજીવ અશવે છે. એ બે ખાંભીઓ ખીમરા અને લોહણની ખાંભીઓ તરીકે ઓળખાઈ છે.

જૂના કાળમાં—કેટલા જૂના તે ચોક્કસ નથી—આ રાવલ ગામે રાવલોઆ આહિરોનું જૂથ રહેતું ને તેમના મુખીને ઘેર ખીમરો નામે જુવાન દીકરો હતો. દારકાની યાત્રાએ જતાં તીર્થ-યાત્રીઓનો માર્ગ જરાબર આ રાવલ ગામને પાદર થઈને નીકળતો. યાત્રાળુઓ એ ગામને મોટું જોઈ રાત પથ રોકાતાં. ધણા ધણા સધે ત્યાં થઈને આવતા જતા.

એક દિવસ ઠંઠ ખંભાતથી ઉતરેલો એક સધ દારિકા જતાં રાવલને પાદર રોકાયો છે, સાની નદીને સામે કાંઈ સંધના ડેરા તંબુ બેસાયા છે. કાંઈ કહે છે કે એ સધ વાણીઆઓનો હતો, ખીજા બોલે છે કે આહિરોનો. રાવલ ગામના ગામેતી આહિરોએ એ આબરૂદાર અને આધે આધેથી આવેલા સધની સરબરા કરી.

ગામની આદિરાણીઓએ સાંભળ્યું કે આ સંધની સાથે સંધપતિની એક લોડણ અથવા લોડી નામે પુત્રી છે કન્યા જીવાન અવસ્થાની છતાં બકિત અને વૈરાગ્યમાં તત્લીન છે, ભારી રૂપવતી છતાં પુરુષગત પ્રતિ અણુગમો ધરાવે છે, અને જીવનભર ન પરણવાનાં એણે વ્રત લીધાં છે. લલલલા પુરુષો પણ એનું અંતઃકરણ પીગળાવી શક્યા નથી.

ભરપૂર જોખનમાં વૈરાગ્યે ગળી પડેલી આ ખંભાતણુ કેવી હશે ! આદિર ગામેતીની વહુવારોએ સંધના પડાવમાં જઈ જોવાનું કૌતુક થયું. એવું જ મન થયું એ જાણીઓના નાના દિયરને. દિયર જોગ્યછઓનો લાડકવાયો હતો. હડીનો હતો. કહે કે સાથે આવું ને આવું ! પણ લોડી ખંભાતણુ તો પુરુષને મળતી નથી. શી રીતે લઈ જવો ? દિયર હજુ ૧૮-૨૦ વર્ષની ઉમરનો છે : કિશોરી મુખમુદ્રા છે : મૂછોનો દોરો હજુ કુટ્યો નથી. ટીખળા જાભીઓ કહે કે “અમારા પોણાક પહેરીને, નથુંદ ખનીને આવવું છે ?” જોળા નિર્દોષ દિયરે હા કહી. ઓના વેશ સન્યા. બહુ રૂડી રીતે એને ઓવેશ શોભી ઉઠ્યા. કાંઈ કળી ન શકે. ઘેરો વળીને આહિરજો યાત્રાળુઓ પાસે ચાલી.

નદીને સામે કાઠે કન્યા લોડણ પોતાના અલાપદા તંજુમાં બેઠી બેઠી આ મળતા આવનારી આદિરજોના જૂથને નદીપટ ઉતરવું જોઈ રહી છે. જોતાં જોતાં એને કૌતુક થાય છે, કે બીજી બધી સ્ત્રીઓ તો લૂગડાં ઉંચે લઈને પાણી વચ્ચે ધીરા પગ દેતી ચાલે છે, ત્યારે એ બધામાંથી એક તરણી પાણીમાં પગ પલાળવાને બદલે જલંગો મારી મારીને આખો પાણી-પટ ઝાં કુદી રહી છે ? જલંગ પણ કેવી મદાંત્રભરી ! જોતાની વારે જ લોડણનું વૈરાગ્યમય શરીર, પગથી જાતી સુધી, કાંઈ નવીન ઉર્મિનો ચક્રાર પામી રહે છે !

આહિરજો તંજુમાં આવી. જૂના સોરડી રીવાજ મુજબ મહેમાન કન્યા સર્વે જહેનોની સાથે ‘સાંઈ માઈ’ કરીને, એટલે કે બાય ભરી ભરીને ગળી. સહુને બેટીને છેવટે નથુંદવેશધારી

દિવર ખીમરાની સાથે બયોબય લીધી. પણ એ છેલ્લી બેટા-
બેટનો સુખાનુભવ કંઈક જુદોજ થયો. વૈરાગ્યને રથાને ચરીરના
રોમેરોમમાં વિકલતા જન્મી. પ્રીતિની લદ્દર વાધ રહી. અગાઉ
કદિ નહિ એવા ચનગનાટ એના અંગેઅંગમાં ઉપડવા લાગ્યા.
આદિરાણીઓ બેડી ત્યાં લગી આખો ય વખત લોડણુ તો એ
નાનકડી નથુંદ ઉપર જ હેતના ઓધ ઢોળની રહી.

આદિરાણીઓનું જૂથ પાછું ગામ ભણી વળ્યું. નદીનો પટ
ઉતરવા લાગ્યું. લોડણુ એના ડેરામાંથી મીટ માંડીને ભેંક રહી
છે. પણ આ વખતે તો પેલી બોળખઓની નથુંદ ફાળ ભરીને
નદી કાં ટપતી નથી? એનાં તોફાન ક્યાં ગળી ગયાં? સહુના ભેળ
એ પણ પાણીમાં પગ બોળીને જ ચાલી જાય છે. અરે એટલું
જ નહિ, એના તો પગ પણ પૂરા ઠરતા નથી. શેવાળવાળી શિલા
ઉપર એ બે પગ લથડિયાં લઈ રહેલ છે. લોડણુ બેઠ પારખ્યોઃ
એ સ્ત્રી નહિ: નક્કી કાઠ પુરુષ : એણે મારાં વત ખોટાં પાડ્યાં.
મારું હૃયું એ પી ગયો.

બોળખઓએ ત્રીણી નજરે ભેયું કે આ તો હસવામાંથી
ખસવું થઈ પડ્યું. દિવરની દશા તો અવળી થઈ. આજ લગી
એને સંસારનો વા વાયો નહોતો, પણ હવે તો એને હૈયે કળજીમ
પેસી ગયો. ખીમરો ખૂરવા લાગ્યો. એનો જીવ સાની નદીની
સામી ભેખડ ઉપર ભમવા મંડ્યો. એને, પહાડોના અને સિંહ-
દિપડાના એ સહવાસી આહિર જીવાનને આજ પહેલી જ વાર
ખબર પડી કે ચરીરની એકેએક કણી ઓગળીને ઠસવાઈ જવા
કંખે એવું ખીજું એક માનવી જગત પર જીવે છે, ને જડ્યું છે.

રાત પડી. સંસારી લાજભરજાદ ઉપર અધાર-પડદા ઉતર્યા.
ખીમરાથી ન રહેવાયું. સામે કાંઠે વ્યડ્યો. આખો પડાવ પોઢી
ગયો છે. એક જ ડેરામાં ઉતરેલ માનવી-લોડણુ જાગે છે. કાળી
રાતે બે ધોળાં, નિખાપ પુલો પાંખડીએ પાંખડી લોડીને મળે
છે. ન્યાતભેદના, બહેરખાનગીના, જુદેરી જાતિના, તમામ ભેદો
એકજ અભેદમાં ઓસરી જાય છે.

વળતી રાતે તો સધે પડાવ ઉપાડ્યો. સહુ જ્યારે પોતપોતાની તૈયારીમાં પડ્યાં છે ત્યારે નદીની આઘી બેખડની ઓથે રકાઝક થઈ રહી છે. ખીમગને ખબર નહોતી કે પ્રીતિના અમૃતમાં વિયોગનું વિષ પણ પડેલું છે. એ જ્ઞાનશૂંભે જીવન “તું જ માં : તું જ મા !” કહી ચોધાર રડે છે લોડણ એને મનાવે છે કે “હું” ઝટ પાછી આવીશ, આજ જ દિવસે વળી આવીશ. મને જના દે આ મધન! ઉચાળા ઉપડ્યા કાઈ જાણશે તો આપણો નાશ થશે”

વેદના તો બેડેને સરખી હશે, પણ સ્ત્રીજાતમાં ધીરજનું અંગ અદેકે મનાવી ફાસલાવીને ખ માનણ દારકાને તીરે જવા આવી નીકળ્યા. “ખીમગ ! તારા માદ્રય હું ગોમતીજીમાંથી બે ફૂંપા તીરે જળ લેતી આવીશ ! એમ કહી ખીમરાની પાસેથી બે ખાલી સીસા લીધા. પણ આદિર જીવન તો દુષ્કર્મ ઝાડવું : પ્રીતિનો પ્રથમ ઉગમ : સસારની વાટ કદિ સમજેલ નહિ : વેદના કાંઈને વંચાવી શકે તેવું નથી : વિદેશણ વદાડ પાળશે કે નહિ પણ એની શી ખાત્રી ? ખીમરા ફૂરી ફૂરીને ગળવા લાગ્યો. આઠ દિવસમાં તો એની આવરદા ખસાસ થઈ.

વદાડ પ્રમાણે દોટમદોટ લોડણ પાછી આવી. ગામની નજીક આવતાં જ મમાણને કાઠે નવો પાવળિયો દીઠો કોણ મુલું ? આદિરનો જીવન બેટો ખીમરા : સાથી ? કોણ જાણે, કાંઈક કાંઈકના વળગાડથી.

એ ખાલી ઉપર ખંભાતણ લોડણે ગોમતી-જળના સીસા ફાલવ્યા, ને પછી પોતાના લોડીના સીંદર ચડાવ્યા.

કું

આવી ઉભે દેશ, ગાંજી કાંઈ ગમિયો નહિ;
(પણ) ફૂંકે રાવલ દેશ, ખૂલ્યો ઘટમાં ખીમરા ! ૧

[હું આજો સોરાષ્ટ્ર દેશ ભેટી ચાલી આવું છું : ખીમરા ક્યયિ મને કાંઈ પુરુષ પસંદ પડ્યો નહિ પણ આ રાવલ ગામના પ્રદેશમાં ખીમરા મારા દિલની અંદર ખૂંચી ગયા]

શી રીતે એ અંત કસ્યમાં પેસી ગયા ?

‘આવતઠો આહિર, લોગાયું લેજો મળી;
વરત અમારાં વીર ! ખોટા ઠરાવ્યા ખીમરા ! ૨

[આહિર જીવાન એની સાથાએની સજાએ સ્ત્રીવેશે બળી જઈને આવતો હતો પુરુષભવને ન મળવાનું, એકલ જીવન ગાળવાનું મારું મત, એ ખીમરા ! તેજ નહું પાડયું]

આરો ઉતરતે, પગ પરખાણો પુરુષનો,
થકથો યાનોલે, ખંભા સુધી ખીમરા. ૩

[લોકશૂન્યે તો, એ આહિરાણીએ નહીને આરો ઉતરતી હતી ત્યારે જ તેમાં એક પુરુષનો પગ ઝાળખાઈ ગયો હતો સ્ત્રીવેશ-ધારી ખીમરાની હલનચલન નહોતી રહી જીંદગી બધી સ્ત્રીઓ પાણીમાં ધોતીને આરો ઉતરતી હતી ત્યારે ખીમરા જ નહીના પ્રવાહની ઉપર ચઢીને ટપતો હતો નદી-પટ પરની એની ફાગ જોતા જ જલે કે મારા સ્તન ભાગમાં-છાતીમાં-છેક ખલા સુધી એ ખીમરાનું સ્વરૂપ ચઢી રહ્યું હતું (અથવા-એ હલનચલન મારતી વેળા ખીમરાનું કાશપુક શરીર છેક ખમાં અને છાતી પર્શવે ચડકાર અનુભવી રહ્યું હતું એવું માંસલ, લોહી છલકવું, મુઠાલ શરીર એ હલગાની મસ્તીથી એટલું રીંગી હતું કે લોકશૂન્યે મોઢું પ્રમટ થયો)

૧ ‘આવતઠો’ એ ‘આવતો’નું લોકવાયકું રૂપ ॥

આટી જેમ સ્ત્રીવેશમાંથી પુરુષ પારખવાનું વસ્તુ ॥ તેમ પુરુષ-વેશમાંથી સ્ત્રીને પિછાનવાની એધાલીએ પણ લોક-સાહિત્યમાં નોંધાયેલ છે ॥ ૨

‘ચાલો મારા સાથી ! આપણું દરિયું નહાવા જઈએ રે,
“અજીવરી હશે તો એ કઠિ બેસી નહારો રે,
“પુરુષ હશે તો એ દરિયા ડોળી નહારો રે”

[તેજમલ ઠાકોર રઢીયાળી સત ભા ૩]

પણ મિલન વેળા વધુ પારખ્યા :

તું મળતે મળિયાં, રાજ રાજને લેખાં કરે;
નારી ને નરાં, ખરાં નીવેડયાં ખીમરા ! ૪

[હે ખીમરા ! તને તો જન્મે જુલ્મો લેખી કરીને, એટલે કે
આપ લરીને હું મળી, તે વખતે મને ખરી ખાત્રી થઈ કે તું નારી
નહિ પણ નર હતો]

પણ તારો કદ પ્રિય લાખ્યા :

મર વાંસળિયું વાય, મવરે મન માને નહિ,
સરવો તારો સાદ, ખાંડથી વાલો ખીમરા ! ૫

[હે ખીમરા ! લોકો છાને વાંસળી જાલવે, એના સૂરથી મારું
મન રાજ થઈ નથી પણ તારો સાદ તો મીઠો-ખાંડ કરતાં એ વધુ
લાલો લાગે તેવો સુદર છે]

બધા પાછાં વળે છે નહીને આરો ઉતરે છે લોડણુ એક રહી છે:
જ્યોતે બાલે તો ખીમરો લથડિયાં ખાઈ રહેલ છે: એનીમસ્તી ઉતરી
થા || લોડણુ એને લપસતો દેખીને કહે છે:

પાછું પગ ફાંચે નહિ, સેવાળેલ સગા !
લડથડ [મા લાડા ! ખમા તુને ખીમરા ! ૬

[એ મારા સ્વજન ! ખમા તને ! ધર્મની રક્ષા હોત તને ! તું
લથડિયાં ન લે, એ લાડીલા ! તું સલાખને પગમાં માડ સેવાળ
ખાડેલ પત્થર પર છે પગ ન દેતો રાજે તું પડી જઈશ]

૨ : વિહાયની રાત્રિયે

સંઘડો સડેડયો બાય, ખમાડયો જ ખમે નહિ;
રે મા સવલિયા !, ઝોટી મ કર ખીમરા ! ૭

૧ જુલ્મ ૨ 'જન્મે'નું ચારણી ૩ ખ ખોટી કરવું. રાકાણુ કરવું

[ચોધાર રડતા અને રોકવા મથતા ખીમરાને લોહજી સમજાવે છે
ઓ ખીમરા ! આમ જો, આ અમારો જીવનસંસ્કાર તારા પાસે
જય છે એ હવે રોકાયો રોકાતો નથી. હવે રડ ના, દે રાવલિયા
આદિર ! હવે મને વિશ્વળ કરાવ ના, મને રાજ્ય મળે રત્ન દે]

અરે લોહજી ! ■ તારી નહિ આવે ! આવી ખારી જમિયા તને
નહિ આવવું મને તો ?

ખીમરા ! ખારો દેશ, મીઠાબોલા માનવી,
વળતા વિદ્યાભો લેશ, ખેટી મ કર ખીમરા ! ૮

[હે ખીમરા ! આ બધો પ્રદેશ તો સ્વાસ્થ્યનો છે, ૫૦ એકા
તારા જેવા મીઠાબોલા માનવી વસે છે માટે જ હું જાણી શકું
આવીરા, પાછા ફરતી વેળા હું આવી વિશ્રામ લઉં, માટે અત્યારે
મને રોકી રાખ નહિ]

તોયે ખીમરા કલ્યાણ ઇચ્છતો નથી લોહજી ફાટવાવે છે

વીસે કિ'નો વઢાડ, આઠે દા'ડે આવશું,
રો આ રાવલિયા, ખારે આસુડે ખીમરા ! ૯

[૮ રડ નહિ. ખારા આસુ પાડ નહિ એ તને વીસ દિવસ
પાછી આવી પહોંચાડવાનો કોઈ ઈધો છે, તેને બદલે હવે તો હું
આજ જ દિવસમાં પાછી આવીશ.]

૩ : કારકાને રસ્તે

રસ્તામાં લોહજીનો સા. બહેનના હાથમાં સીસા દેખે છે, પૂછે છે :

કૂખા કાચ તણા, મારગમાં ક્યાંથી મળ્યા,
મૂડી દે મોજણ ! ખટક બેડી ખીમર. ૧૦

[હે બહેન ! તને રસ્તામાં આ કાચના સીસા ક્યાંથી મળ્યા
તે ઇચ્છે છે એને તને ખીમરાની લવ લાગી છે એ કીક નથી.]

ફૂંપા કાચ તણા, મિતરું પાસેથી મળ્યા,
રાવલિયો રહામાં, ખાંતે નવરાત્રું ખીમરો. ૧૧

[બહેન કહે છે : જો લાઈ ! આ કાચના સીસા તો મારા બહાવા
મિત્ર પાસેથી મળ્યા છે. મારા હૃદયમાં રાવલિયો આદિર ખીમરો
બેઠો છે, તેને ફૂં આ સીસા ભરી ભરી રંગીને નવરાત્રીય.]

શનિયે રસ્તામાં લોડણ અમંગળ રાકુન રેખે છે :

હાખી ભેરવ ઠળકજે, જમણું ભંગળ થાય,
લોડી ખંભાતણુ ઈં લણે, (અ) સંઘ દ્વારકા ન જાય. ૧૨

[આપણા સંઘની હાખી બાળુએ ભેરવ (ચીજરી) નામનું પક્ષી
ખોસો પાડે છે; અને હરણું જમણી બાળુ ઉતારે છે. લોડી ખંભા-
તણુ જેમ કહે છે કે આખાં અપરાધીને લીધે આ સંઘ દ્વારકા નહિ
પહોંચે એવું કહે છે.]

આજુની અધરાત, જે જે પંખી બોલિયાં,
વાલ્યમાં તમણી વાત જોટી હોને ખીમરાં ૧૩

[અપરાધી પક્ષી અપરાધીન યદ્ય રહેલ છે : આજની અધરાતે જે
સૂતી હતી ત્યાં મિં જે પક્ષીઓની એક સામઘી અમંગળ વાચા સાંભળી.
જેવી વાણી પોતાના પ્રિયજન ઉપરની આશ્વ સૂચવે છે. એવું કહ
હોય, તો હે બહાવા ખીમરાં ! તારા વિષે જે જોટું ન પડે !
કોઈ ખીમ સગા બહાવા ઉપર ન એ અમંગલ ઉતરે.]

દારિકા પહેંચી, તો ત્યાં પણ રાતે એજ અમંગલ લણુકારા !

દાગ્ધાને મંદિર, (મને)અવળું સપનું આવિયું;
સાયું (હો) સગે વીરાં (પણ)જોટું તમણું ખીમરાં ૧૪

[દારિકાના દેવળમાં સૂતી છું, ત્યાં પણ મને લાયક મારું સ્વપ્ન
આવ્યું. નહિ કોઈ આત્મજનનું મોત થયું હે પ્રભુ ! જે સ્વપ્ન
સાયું ન પડવાનું હોય, તો મારા સગા લાઈને વિષે સુખેથી સાયું
પડે, પણ મારા પ્રિયતમ ખીમરાના સંબંધમાં તો જોટું ન નીવડે !
લાઈ લાઈ મરે, પણ ચિયું ન મરે !]

૪ : દારકાથી લોહણ પાછી વળે છે : રાવણ માને આવે
 છે : રમયાનમાં ખીમરાનો મૃત્યુ-સ્થળ (પાવળિયો)
 નિહાળે છે. ત્યાં વિદાય કરી કરી પ્રાણ ત્યજે છે.

મારગ-કાઠે મસાણુ, ઉજળડાં આયર તણાં,
 પોટેલ અમણા પ્રાણુ, રાવલિયો રીસાત્રી ગયો. ૧૫

[આ રસ્તાના કાઠા ઉપર ઉજળા આદિર લોહણું રમયાન છે.
 ત્યાં અમારો પ્રાણ પોદી ગયો છે. રાવલિયો આદિર ખીમરા મારાથી
 રીસાઈને સૂઈ ગયો છે.]

મારગ કાઠે મસાણુ, ઝોળખ્યા નૈ આયર તણા,
 ઉતારી આરસપાણુ, ખાંભી ઠેરાણું, ખીમરા / ૧૬

[હું આવતી હતી ત્યારે મેં આ આદિર પિયુટું રમયાન મેં
 ઝોળખેલું નહિ દે ખીમરા । હવે તો હું આરસપત્થર ઠેરાવીને
 તારી ખાંભી બનાવરાવીશ]

બતાં ભેયો જીવાન, વળતાં ભાણું પાળીઓ,
 ઉતરાણું આરસ પાણુ, ખાંભી કંઠાઈ ખીમરા. ૧૭

[બતી વેળા ભેને મેં છવતો જીવાન ભેયડો, તેને હું અત્યારે
 પાળી આવતી વેળા પત્થરનો પ્રાણહીન પાવળિયો બનો ગએલ ભેઈ
 છું. હવે તો આરસ પત્થર ધડાવીને હું તેમાં મારા ખીમરાની મૂર્તિ
 ઠેરાવવાશ.]

ઘોડાળા, બાવ ઘર-વાટ, (અમે) પાળા પળતાં પૂગથું,
 મૃતી મારે રાત, (ભરી) ખાંભી માથે ખીમરા / ૧૮

[પોતાની સાથેના ઘોડેસવારોને, સઘના લોકોને લોહણ કહે છે :
 કે તમે હવે ધરની વાટ આશતા થાઓ । કેમકે મારે તો આ ખીમરાની
 ખાંભી ઉપર રાતવાસો રહેવું પડશે હું પાછળ પાછળ ધીરે ધીરે પડે
 ચાલીને પહોંચી જશશ]

સહુને વિદાય કરી, પોતે એકાકીની, અધારી રાતે, એ રમયાનમાં,
ખીમરાની ખાંભી ઉપર રૂદન કરે છે

રાવલિયા ! મું રાત, વગડની વેરણ થઈ,
સગા ! દેને સાદ, ખાંલીમાંથી ખીમરા ! ૧૯

[હે રાવલવારી પિયુ ! અ. જંગલની રાત મને ત્રાસ આપી રહી છે. એકલતા મારાથી સહી નથી નથી. હે રવજન, તારી ખાંલીના પાથરમાંથી મને એક અવાજ તો દે !]

તડકો ને આ ટાલ્ય, વગડો ય વેઠેલ ને,
દેવી મારે રાત્ય, (તારી) ખાંલી માથે ખીમરા ! ૨૦

[હે ખીમરા ! આ જંગલનો વાસ, આ તડકો ને ઠંડી કહિ જ નથી અનુભવ્યાં. છતાં આજે મારે તારી ખાંલી ઉપર રાત રહેડું છે]

મોતી માણગળ તણું, (નવયુ) પેરાવણું પાંજરને,
(ત્યાં) દૂદયું મધદારિયે, ખોલું રવજન ખીમરા ! ૨૧

[હે ખીમરા ! મેં તો એમ માનેલ કે મને સમુદ્રનું ખાણું સાથું મોતી મળ્યું છે તે હું મારા કંઠને પહેરાવીલ. આ તો એ ખીમરા રૂપી રત્ન મધદારિયે પકીને રૂપી ગયું.]

રેત હું રાવલમાં, ચડત મન ચાંખડીએ;
(ત્યાં તો) રોળ્યાં રાવલીએ, ખડવડું કપાં ખીમરે. ૨૨

[મનમાં તો ઉમેદ હતી કે હું રાવલ મામમાં જ રોકાઈને રહેઠાણ કરત; લગ્નની ચાખડી પર ચડત ત્યાં તો રાવલીઆએ મને રવજન-વીને પાસ વાઢનારી (બખારણ) કરી મૂકી.]

ચોરી આંટા ચાર, પાટે પરણ્યાં ને,
વાલ્યમ તમારી માળ ખંતની ન નાખી ખીમરા ! ૨૩

[લગ્ન-ચોરીમાં વિવાહના ચાર આંટા ફરીને જાનઠે બેઠાં નહિ. હે વહાલા ! તારી વરમાળ કંઠમાં ન પહેરી સકાઈ.]

સાની તડય સગા! પગ લવણ્યો પાસા છું,
ઉંઠે જળ આણી, ખસતાં કીધાં ખીમરા ! ૨૪

[આ સારી નદીનાં કાંઠરમાં મારો પત્ર, સુવાળો પાસો લપટ તેમ
લપટી પડ્યો બસે કે તે મને લડા જળમાં બેસી જઈને પછી ધક્કો
દીધો]

કુંપા કાચ તણા, રાખ્યા રિયા નૈ,
ભાંગી બૂધ યિયા, (વારી)ખાલી માથે ખીમરા! ૨૫

[આ કાચના સીસામાં કું જોખની-જળ લરીને લાવી, તે આજ
વારી ખાલી ઉપર પછડાડને છૂટી ગયા]

સારડિયું સગા ! પંડ્યમા જઈ પૂગિયું,
વલાસ્થું વલહા ! (યને)બળુ ખવ સાબરે ખીમરા! ૨૬

[હે સ્વજન ! વેદનાની સારડી છેક મારા હૃદય સુધી પહોંચી ગઈ,
હે વલહા ! વારી સાચના વિશ્વાસ મને કણેકણ સાબરે છે]

મયું લાગિયું ગૂઢાજ, યગિર ઓલાય નૈ,
મરતે મારૂં રાણુ, બોડસ ધખિયા ખીમરા ! ૨૭

[આ તો બીરુદ જ મલ સજની ઉઠ્યું, એના અગાર ઓલાય
નહિ. હું મરતાં મારે તો મોટા લાકડાનો અગ્નિ સજની ઉઠ્યા જેવું
થયું.]

અવળે શકને આવિયાં, ડાબો ગણેશ યિયો,
મેરીપરને માર્ગે, રાવલિયો રણુમા રિયો ૨૮

[હું અમરજ શકનમાં આવી હોમસ, ગણેશ (તેનર) પક્ષી મારી
મોખરે ડાબી બાજુ ઉતર્યું હશે એટલે જ મારો રાવલિયો મેરીપર
મામને માર્ગે મૃત્યુ પામ્યો]

વિગતે કડૂ વિચાર, પાણો પૂખાય નૈ,
સયરો તેડાવી સલાટ, (વારી)ખાલી નખ વું ખીમરા! ૨૯

[હું ખીમરાની ખાક ઉપર સાદા પત્થરની અગ્નિ ખોડેલી
જેક છ. હું વિચારે છું તો એમ લાગે કે એવો પત્થર તો મારાથી

મેરીપર મામ રાવલથી કારિશ જવા આવે છે

પૂનઃ નહિ. નહિ. માટે હે ખીમરા ! હું તો એક પ્રતીક્ષ સલાટને તેડાવીને આંહી તારી પાટદાર ખસી નખાવીશ.]

પછી તો એ ખાંભી જલે સજ્જ હોય એવું ચિંતવતી, ખાંભીમાં મુખાએલા ખીમરાને આર્દ્રાગન બરે છે. પામલ જની જઈને હવે છે:

અણીઆળાં અમ ઉર, સોંસુ તોય લાંગે નહિ,
બળ કરતી હું બીહં, (તારી)ખાંભી માથે ખીમરાં ૩૦

[હું તારી ખાંભીની સાથે બેઠી પડીને મારાં યોવનજરપુર અણી-દાર રતનો દબાવું છું તો પણ એ અમદાતાં નથી. માટે આર્દ્રાગન જરીને છાતી છુંદી નાખું એવું યાચ છે. પરંતુ વધુ બેર કરતાં હું હરું છું. કેમકે રજે ને ઉલટું તારી ખાંભી લાંગી જાય.]

ખીમરા ! એટી ઝોડ, માણસને મરવા લણી,
લાગે લાખ કરોડ, ઇ જેવી એકાદય ને. ૩૧

[એ ખીમરા ! માનવીને બીજા તમામ જોગ આપવાની વાત સહેલ છે, પણ પોતાના પ્રિયજનની પાછળ મરવા જેટલું સર્વાપ્ત જલુ શ્રદ્ધિલ છે. બીજાં લાખો લુકચાન ખમી રાકાય, પણ પ્રાણ દેવાની વાત અસહ્ય છે. તું મારી પાછળ મરી જઈ સક્યો. તારું આત્મ-સમર્પણ એ રીતે મેલ છે. હું પણ એજ કરી બતાવીશ.]

સીંદોર ચડાવે સગાં, દીવો ને નાળીએર હોય,
(જી)લોડણ ચડાવે લોય, (તારી)ખાંભી માથે ખીમરાં ૩૨

[હે ખીમરા ! તારા બીજા સગાં તો આંહી આવીને તારી ખાંભી ઉપર સીંદોર ચડાવે છે, દીવો પ્રગટાવે છે, નાળીએર બરે છે. પણ લોડણ તો સીંદોરને બદલે પોતાનું લોહી 'ડાબીને તારી જના જુવારી રહી છે.]

મારૂં-ઢોલો

એક રણુવાસી અને બીજું પદાડરામી, એના બે પ્રેમીઓની આ વાર્તા છે. માગ્વાડ દેશના જેમવમીર રાજની અને સિંધ દેશની વચ્ચે યગપાકરનું રિસાળ ગાડું પણ પડ્યું પડ્યું સળંગે એ એક દિવસ એ મરૂમૂમિના કાંઈ ગામડાનો કાકાર પેતાની હકગણી માથે મોઝકમા જત્રાએ નીચ્ચો એના ગામનું નામ એક દોદામા પીગગગદ બોલ્યું છે, અને એ દોકારને એક દુહો પીગગગવ કહી બોળાવે છે. જત્રાનું ધામ દુદામા નથી જડતું, પણ દોકવાણી પ્રભામ માટણ લાખે ટે, મરૂમૂમિના એ બે નાસીઓ મોઝકમા આયમણા કિનારાની હરિયાળી ભોમમાં ઉતરે છે, અને બીજા બે જત્રાણુઓ માથે મેગાપ કરે છે. એ પણ પતિપત્ની છે દોદામાં પતિનું નગરાજ એકું નામ અપાયું છે એના મડગામડાનો ઉદ્દેશ નથી મળતો.

ચારે જનારો ભોમનાયના એ તીર્થધામમાં, માગરની પાડો, કાંઈ દરિયાર પારસ-પીપજાને છાપડે ચોપાટ ગમ્યા. લાઈ બધી જામી પડી ચાર ઉપરાત જીજ પણ બે જીવ માતાના પેગમા સૂતા સૂતા એ મિત્રતાની હેડે જામી રહ્યા હતા. બન્ને હકગણીઓના ઉદ્દેશ આધાન હતા.

રણનાં બે વાસીઓ એ લીલૂડી કંઠાળ બોમમાં લાંબો સમય ઠેરેરી ગયાં. દોસ્તીમાં જડાયેલ જીવને વતન જવું ગમતું નહોતું. બન્ને ઠકરાણીઓને પ્રસવ થયે. રણકાંડાની રહેનારીને દીકરી જન્મી; પહાડની વસનારીને પુત્ર આવ્યો. બાળકો પારણે રમતાં હતાં. બેડી બરાબર મળી જતી હતી. બન્નેનાં વેતીશાળ કરી, બોલ બોલી, ગાળ ખાઈ, માવતર વિખટાં પડ્યાં. મરૂબોમનાં વાસીઓ પારકર વટાવીને પોતાને ગદગમડે ઉતરી ગયાં.

પછી તો ઘણાં વર્ષો વીત્યાં. કારભો કાળ વત્યો, સોરઠમાં દીકરાનાં માઆપ મરી ગયાં. મરૂદેશની કન્યાનાં માવતરના પણ દેહ પડ્યા. છેટાંની વાટ, પારણનાં વેતીશાળની કાંઈને પૂરી ખખર પણ નહિ, ટપાલ એમીઆનો અવહાર ન મળે; એટલે જૂનો સંબંધ ધસાઈ જુસાઈને લુપ્ત થઈ ગયો. સોરઠી બોમનો જીવાન એટો દોલો સર્ગાસંબંધીઓના ગોડવેલા લખઈસલામાં પડી ગયો. એની ધણ(ઓ)નું નામ માલવણ; દોલાને એના બાળ-વિવાહ વિષે કાંઈ જાતની ખખર જ નથી.

એજ સમયે મરૂબોમની માવતરવિહોણી કન્યા માફને ધ જોખન બેઠેલ હતું. પણ એને તો પોતાના પારણ-વિવાહની જાણ થઈ સુકી છે. એટલે એ વાટ જોતી બેડી રહી છે આશા છે કે કાંઈક દિવસ પહાડી સ્થામી હાથ ઝાલવા આવી પહોંચશે. ધણો કાળ વીત્યો. તો યે કાંઈ ન આવ્યું. સોરઠથી થળપારકરને કંઈ ઉતરનારાં વટેમાર્ગીઓની જીભેથી એ સાંભળે છે કે દોલો હયાત છે; પરણ્યો છે; પણ જીવતરમાં સખ નથી પામ્યો; સાચા બેડી નથી જડી.

મરૂબોમની બેડી અંધીર જતી મૂઝ. મુઝાફરોની સાથે સદેશા કહાલ્યા. પ્રવાસીઓએ સોરઠના બાળ આળગ જમને મેણાં દીધાં કે આવી આવી રૂપગુણરી માફને તેં કેમ વિસારી ! પહાડનો બાળ આ સહુ વાનો સાંભળીને જાગી ઉઠ્યો. એણે સામા કાંઠાના પુકાર સાંભળ્યા. પવનવેગી ઉંટ દોલાર્યો. મરૂદેશમાં પહોંચાને એ પોતાની હતી તેવું પાણિમહણ કર્યું.

૧ - વિવાહના બોલ કાલ

ચાર જણા ચોપડ રમે, પારસ પીપળ હેઠ;
નળ પીંગળ સંગી હુવા, (૨ દિ') મારૂં ઢોલો પેટ. ૧

[ચારે જણા-નળ અને એની સ્ત્રી તથા પીંગળ અને એની પત્ની-પારસ પીપળના કાંઠ નીચે ચોપાટ રમતાં હતાં તે ટાલે મારૂં અને ઢોલો, બન્ને પોતપોતાની માતાના ગર્ભમાં હતા આવે રહે સમયે નળ અને પીંગળ વચ્ચે બાઇબાઈ જાવાઈ]

પીંગળરાવરી પદમણી, નળરાજરો ઢોલ,
જબહાં પોઢ્યા પારણે, તબહાં મોલા બોવ. ૨

[પદ્મિની મારૂં પીંગળરાજની પત્નીને પેટ જન્મી, અને ઢોલો નળરાજની સ્ત્રીને અવતર્યો એ બન્ને બાળકો પારણે પોઢતાં હતા ત્યારથી જ માબાપાએ બન્નેના વેળીયાળના કાલ આપ્યા હતા]

૨ વિલેખણના સંદેશ

આટલી જન્મ-કથા અને વિવાહના બોલ કાલની વાત પડી,
ધણા વર્ષો સુધી શાં શાં વીતકો વીત્યાં, તે દર્શાવતો એક પશુ
ઢોલો નથી વીસેક વર્ષનો મળો વહી જાય છે ઢોલાનો ધર-
સંસાર તો માલવણની સાથે લીલોસૂઝો ચાલી રહોઢે, ત્યારે ખીજ
ખાજુ દૂર દૂરના મરૂં દેશમાં બરજોમનીયે ઝોલા ખાતી મારૂં
ઢોલાને માટે જ જાહે છે એને તો જાણુ ચક્ર મક્ર કે કે પારણે
પોઢતાં હતાં તે દિવસથી એ ઢોલાને વગી ઢે એને ખીજે પરણુ
વુ નથી કાષ્ટક દિવસ ઢોલો આવશે એવી એને આશા છે
પશુ જોતન તો હવે હોજે ચામુ છે ધીરજ ધણી તવાઈ ગ્દી
છે આદારો વહેતાં પંખીની સાથે, અથવા કદાચ માગેયી નીક-
જી પ્રતાપરોની જોડે મારૂં ઢોલાને સંદેશ મોકલે છે

૧ 'બોલ બોલવા' એ પ્રયોગ હજુ પણ લોકસમૂહમાં પ્રચલિત
છે એનો અર્થ 'વેળીયાળ (વિવાહ) કરવું' એ છે

પંથી ! એક સંદેસડો, ઢાલાને પહુંચાય;
જોખન-કળિયું મોરિયું, ભમર ન જોઠો આવ. ૩

[જો મુસાફર ! મારા ઢાલાને એક સંદેસો પહોંચાડજો : કે જોખન-કળિયું કળી દેતે તો ખીલી છે, છતાં યે હું ભમરો આવીને એના ઉપર કાં નથી બેસતો !]

પંથી ! એક સંદેસડો, ઢાલાને કહી જાવ,
જોખન-હસતી જાગિયો, અંકુશ લઇ ઘર આવ. ૪

[જો પંથી ! ઢાલાને એક સંદેસો કહેજો, કે જોખન રૂપી હાથી મહોન્મત બની ગયો છે, મટિ હે, માવત ! હવે તો હું અંકુશ લઇને ઘેર આવ]

પંથી ! એક સંદેસડો, ઢાલા લગ લે જાવ;
જોખન-ચંપો મોરિયો, કળી ચુંટનકું આવ. ૫

[જો પંથી ! એક સંદેસો ઢાલાની પાસે લઇ જા, કે જોખન રૂપી ચંપો-છાડ મોરો કહ્યો છે. મટિ હું માળી બની કળીએ ચુંટવા આવ.]

પંથી ! એક સંદેસડો, ઢાલાને સમજાવ;
જોખન-આંખો ફાલિયો, શાખ ન આંખે આવ ! ૬

[હે ઢાલા ! જોખનનો આંખો ફાલ્યો છે, છતાં હું એની શાખો આંખવા કાં ન આવે !]

ઢાલા તુંથી દોર લાલ, (૨) ચરે જંગલરો ધાસ;
દન ઉગી દન આવશે, કરે 'ઘરાંરી આશ. ૭

[જો ઢાલા ! તારાથી તો પશુઓ પણ સારા; જંગલમાં જઇને જેઓ ફક્ત પાસ જ ચરે છે, છતાં દિવસ ઉગીને સાંજ પડે, તે વેળા તો એ ધાસ ચરનારાં પશુઓને પણ ઘેર આવવાની-પોતાનાં માછરૂં-પાણીને મળવાની ઉમેદ થાય છે]

પીળી પાંખરા પોપટા ! જઈ દોલાને કેહ;
મારૂં મન ઉંચું કિયું, છાયા કાઠિ ન દેહ ! ૮

[એ પીળી પાંખરા પોપટા ! તું દોલાને જઈ કહેજે, કે તે મારું
મન અધીર કરી મૂક્યું ? તું મને વારી છાયા કાઠિ નથી દેતો ?]

‘મત તું બોલે મોરલા ! ઉડી મ બેસ ખજૂર;
થાને જળથળ દૂકડો, માને વાલ્યમ દૂર. ૯

[ખજૂરીના છાડ પર બેસીને ટૂંકાર કરતા મોરને માર કહે છે
‘મત મોર ! તું ખજૂરી પર બેસીને બોલ નહિ. તું શીટ પુકાર
કરેછે ? વારે તો જળનું તથા નજીક છે, પણ મારે મારા પ્રિયતમ પલ્લે
દૂર છે વારા દે કાર થઈ તું મને એ પ્રિયની યાદ વેનું વેદનાતરી કરી
મૂકે.]

૩ દોલાને મારૂં વિષે બાણ

ચાગ્લ, બાટો, દેં દેં મુસાફરો મારના દેશમાયી દૂરતા
દૂરતા દોનાને ગામ આવે છે મારૂં અને દોલા વચ્ચેના વિસરા-
એના બાળ-વિવાદની બાણ કરાવે છે. મારના સીન, તપ અને
તત્વખાટ કેવા તીવ્ર છે તેનું જાન આપે છે દોલાના અંતરમાં
પ્રીતિનો ઉદ્ભવ થાય છે એ પ્રીતિમાં વધુ ગમ પૂગ્યા માટે પ્રવા-
સીઓ મારના રૂપની સ્તુતિ કરે છે

મારૂં એસો પાતળી, જેસી રાણુ ખજૂર;
થોડાબોલી ઘણુચપી, (તેને) કેમ વિસારી દૂર ! ૧૦

[માર રૂનીરે કેવી પાતળ છે ખજૂરી અને રાણુના છાડ નેવી :
એવી જુડોગ, થોડું બોલનારી અને ઘણું આવનારી (કડો વિચાર
કરનારી) કુટુંબલ સીને તે સા માટે વિસારી છે એ દોલા !]

૧. આવો જ દોડો બીજા એક કથામાં છે

દોલત સરવે સાદડે માઝમ રાત મ છૂર !
તારે આંખા દૂકડા, મારે દેશજ દૂર.

મીત-કથાએ

મારૂં એરી પાતળી, જોનો ધાન ન ખાય;
ઉછાળી આવે ચડે, સકેલી નખમાં સમાય. ૧૧

[મારૂં એરી તો પાતળી છે, કે એ જોના નેટલું પણ અન્ન એને નથી ભરતું. એનું અંત્ર એટલું દગડું છે કે ઉછાળીએ તો આકાશમાં ચડે; અને સકેલીએ તો નખમાં સમાઈ જાય.]

મારૂં એમી પાતળી, જેમી ખાંડારી મારૂં;
આલનતાં પગ લઈયે, (તે) કટકા થાય હો-ચાર. ૧૨

[જેમી પાતળી તથાવારની ધાર દોષ છે, તેમ પાતળી મારૂં છે. જે પાતળી થાલતાં એનો પગ લઈયેવાથી એ પડી જાય, તો એના શરીરના બેચાર હુકમ થઈ જાય, એમી તો એ નાનું છે.]

ચંદનરી મારૂં ઘડી, (તેનો) છોટો રહિયો પામ;
(તે) છોડારો ચઢિયો, ચોડ્યો લઈ આકાશ ૧૩

[ચંદનદારે પ્રથમ તો મારૂં ચંદનના લાકડામાંથી પડી ઘડી એને ઘડ્યા પછી ચંદનનું જે છોટું (હુકમ) બાજી રહ્યું, તેમાંથી ચંદનદારે ચંદ્રમાં બતાવ્યો, બતાવેને આકાશે ચોડ્યો.]

૪ : મારૂંને મળવા મારેની મુસાફરી

આવી શુભીયત મારૂં : જે આટલાં વળેથી મારી જ વાટ
જોઈ જોઈ, પોતાનાં જોમન સગાવતી બેઠી ગદી છે-તેને મે
કેમ વિસારી! દેનાનું અંતર દહવા લાગ્યું. એ અધીગ બન્યો.
હવે તો આજે ને આજે, દીવે વાટયો ગડે તે પડેલા જ મારૂંને
દેશ પહોંચ્યે ગઈ. વ-એ વિચાળ રણ પડ્યું છે તેને વળોડી નહીં.
મારે આગલે અનેક પવનવેગી સાદીબા આપ્યા છે, તેનું આજ
પારખું થશે.

ઢાલો ચિત્ત વિચારિયો, મારૂં દેશ અલગ;
આપણું જાઈ જોઈએ, #કરલા હુંદો વગ ૧૪

* કરલા+હુંદો (હુંદો=નો) : ઘંટનો

પીળી પાખરા પોપટા ! જઈ દોલાને કેહ,
મારુ મન ઉંચુ કિયુ, છાયા કાઢ ન દેહ ! ૮

[એ પીળી પાખરા પોપટા ! તુ દોલાને જઈ કહેજે, કે તે માણુ
મન અધીર કરી મૂક્યુ છે તુ અને વારી છાયા કાઢ નથી દેતો !]

‘મત તું જોલે મોરલા ! ઉડી મ જોસ ખજૂર;
ધાને જળથળ દૂકડો, માને વાલ્યમ દ્વર. ૯

[ખજૂરીના ઝાડ પર જોસીને ટૂંકાર કરતા મોરને માર કહે છે
‘મો મોર ! તુ ખજૂરી પર જોસીને જોલ નહિ તુ શીદ પુકાર
કરે છે ? વારે તો જળનુ સ્થળ નજીક છે પણ મારે મારા પ્રિયતમ ધણો
દૂર છે તારા દેહાર થશે તુ અને એ પ્રિયની યાદ વેલુ વેદનામરી કરી
મૂકે છે]

—રા, મુજે શિર સાંજે સાજ,
જનારો કેહેનિયો, (ધાને)મારુ મેળા આજ ૧૬

[મારે કંઈ પૂપરા જાયો મારા પર મુદર સાજ સજે હું દોલાનો
હટ, હું તેનો આજે ને આજે માર સાથે મેળાપ થાય, એવી ઝડપે હું
મજલ કાપીશ]

હટ ઉપર સાજ સજવા છે દોલો કયા જવાનો છે તેની કાઠને
જણ નથી પણ એની ઓ માલવણ આ બધો ભેદ પામી ગઈ છે એ
દોલાને શાંતી શાંતી

દોલો હાહુ હાહુ હાહુ કરે, ધણુ હાલણુ નવ દેહ,
ઝળ ઝળ ઝુલે પાગડે, ટપ ટપ નીર ભરેહ ૧૭

[દોલો વારવાર ઉપડવાનું કહે છે, પણ એની ધણીઆણી એને
માલવા દેવી નથી દોલો હટ પર ચડે છે કે તત્ત’ જ દોલોને માલવણ
હટનું પાગડું પકડી ટીંગાઈ રહે છે અને આંખોમાંથી ટપક ટપક
અંસુ પાડે છે]

૧ દેહ (દે), ભરેહ (ભરે) એવા શબ્દોમાં ‘હ પ્રત્યય ફક્ત કાવ્યની
માત્રા મેળવવા પૂરતો જ આવે છે

દોલો અંતરની વાત કહી શકતો નથી. મુંઝાઈને ઉભો રહે છે. ઉભો ઉભો નખ વડે જીત જોતરે છે. માલવણુ અને પંપાણીને પૂછે છે:

દોલો ! કેમ દયામણુ, 'નખમું' જોડો જીત,
અમથી તે કુણુ આગલી, ચડી તમારે ચિત ? ૧૮

[દે દોલો ! આમ દયામણુ મ્હો કરી ઉભા ઉભા નખ વડી દિવાલ સા માટે જોતરી રહ્યા છે ? ડોલું ચિંતન કરે છે ? મારાથી અધિક પ્રિય એવી કોણુ સી તમારા ચિતમાં ચડી છે ?]

દોલો બાંધે ધોતીઆં, માલવણુ ધાન ન ખાય,
જોડો યાને કેહોલિયા ! દોલો ગામ ન જાય. ૧૯

[મુસાફરીએ ઉપડવા મટિ દોલો માયા પર ધોતીયું (પાપડી) ખાધી રહ્યો છે, એ દેખીને માલવણુ અન્ન ખાતી નથી ઉઠતી પાસે જઈને માલવણુ કહે છે કે 'એ બાઈ ઉઠ ! તું પણે લંગડો બની જવાનો ડોળ કરે. તો મારો દોલો મુસાફરીએ ન જાય.]

ઉઠ જલે કે ઉતર આપે છે .

જોડો # થાં તો ફુડાંબ ખાં, બાંધો લુખ મરાં,
જાઉં દોલારે સાસરે, (તો) હરિયાં રમુંડ ચરાં. ૨૦

[ના, ના, હું લંગડો બન્યાનો ડોળ છે, તો તો મારે ડામ ખાવા પડે. અને પછી ચલાય નહિ એટલે ખીલે બંધાયા બંધાયા મારે ભૂખે મરવું પડે. તે કરતાં તો હું જે દોલોને સાસરે-મારને ઘર-જાઉં તો ત્યાં મને લીલી લીલી ખજની શીંગોનો ચારો ચરવા મળશે.]

૧. 'નખમું જીત જોતરવી' એ કેઈ ઉડા વિચારની, મનની મુંઝવણની-કોઈના સ્મરણની નિશાની છે.

• થાં (ચાક), ખાં (ખાઉ), મરા (મર), એ બધાં ચારણી બાપાનાં રૂપ છે.

ફુડાડજતા મરુને એના પગ ઉપર ધનધનતા લોટા વડે ડામ દેવાનો ઉપચાર ચાલે છે

૨. મુંડ : મગ

માથવણુ બલ્લે કે ફાસલાને ૬ :

૧ હાંભુ ઝીલે હાજડે, તાતાં સોચું તેલ,
બાંધું ઉંડે ભોંયરે, નીરું નાગરવેલ. ૨૧

[ઝા. જાલ હટા! તને જો હામ દેવાનું કહેયે, તો હું પાતે જ
જો હામ આપીશ : બહુ જ ઝીણા સળીયા વતી તને હામ દઈશ,
(વધારે ધાન નહિ કરે), પણ એ ઠેકાણે તેલ મરમ કરીને સોંપીશ
(તિથી તને આરામ રહેયે) અને ડાઁ ન દેખી નથ તેમ જડા ભોંય-
રામાં તને બાંધીને હું નાગરવેલનો ચારો ખજાણીશ. મારને ઘેર
તને મને તે કમતાં જે અધિક સુખ વૈભવ હું આપીશ. મારે ઘરમાં
હજારો હું લંગડાપણાનો ડોળ કરીને ઢોલાને માર-પેરે જતો બટકાવ.]

કરલો ન રિયો વારીઓ, હલકુલ લગ્ગી કાય,
ઉના હામ દેવારતાં, હાંભુ તો સર જાય. ૨૨

[પણ 'ઉંડે' તો વાર્યો ન રયો. એની કાયા મુસારીને ચડવા
મટિ લડપી રડી. માથવનું એને જના હામ દેવા ચડ, પણ હામ દેવાના
સળીયા મરી પડ્યા.]

સાંતીઓ જાણે કે અસ્વાસ્થ્ય અંતર ઝાગ્યે છે. વિલેખી જનોને
ભેળા કરવા મટે તનતોડ વેગ કરે છે. પંજુ જેના પગમાં માથવજે હામ
દીપો છે, ત્યાં કાંકરી બરાડ જાહેરે ખડકે છે. ઉંડે મજલ કાપી શકે
વધી. ઘનપારકરના રણની વચ્ચે જ સૂર્ય આગમવા દાને છે. નિરાશ
ઢેલો ઉંડેને કપડો આપે છે.

રહેવ પહોંચ્યો હુંગરે, હરણું પહોંચી હલાર,
ફટય લાખેણા કેહેલિયા! (મને) રાખ્યો રણ મોઝાર. ૨૩

૧ બીજો પાઠ :

બાંધુ વહની છાંયડી, નીરું નાગરવેડ;
હાંભ સમયકું હાથમું, મીચુ તેલ કુલેડ.

૨ બીજો પાઠ : હી બી હરિયા હુંગરે, નીથ નીર જાણે;
કાન્ડ સહિય કેહેલિયા, રેજીય જગ રહે.

[મુયંદેવ તો હુંએ (અસ્તાચળે) પહોંચ્યા, અને દરિણી નક્ષત્ર દ્વાર દેશ ઉપર ઉતરી ગયું. ધિક્ક છે તને એ મારા મૂલ્યવંતા હંટા ! માલે તેં મને રણની અંદર ન રાત રાખી દીધા. મારને આનની થતે ન મળવાની મારી પ્રતિજ્ઞા ન્હી પડશે.]

હંટ ઉતર આપે ■ :

‘લીડી લેને ગાતરી, તાણી લેને તંગ,
કાઠ તું પગની કાંકરી, પોગાહું મારૂ-પલંગ. ૨૪

[એ દોષા ! તું તારી પિઠાડીની મળજૂત લેટ તારી કમર પર બાંધી લે, મારા ઉપર મારેલા છનનો તંગ કસકસારીને ખેંચી લે, અને મારા ડાબા પગમાં ને કાંકરી ખૂંચે છે તેને કાઢી નાખ, પછી ભેડ લે માગે લેગ, હું તને આજે ન રાતે મારના પવન પાસે પહોંચાડી દઉંશ.]

માગેં વરસાદ વટી પડે છે. હંટ અને અસ્વાર અધારી રાતે ધીચડમાં ગોધાં ખાય ■ મનની ધારણા મુજબ પહોંચાયું નહિ :

નહિયું નાળાં જળાં ઝરણુ, પાણી અઢિયાં પૂર,
ઠરલો કાઠવ કળમળે, પંથજ પુંગલ ફર. ૨૫

[નદી નાળાં અને ઝરણાંમાં વરસાદના પાણીનાં પૂર ચડી ગયાં છે. હંટ કાઠવ ખુંદી રહેવ છે. પુંગલગદનો પથ ઢલું લાગે રહ્યો છે.]

રણુ વચ્ચે ટોલાની આ ફસા છે, અને એજ નિરહ-દયા વરસાદે મારની કરી છે :

ઉંડો ગાળે દુર ખિવે, વરસે દેશ વહેશ,
ગોરી ભીંજે ગોખમા, પિયુ ભીંજે પરદેશ. ૨૬

૧ બીજો પાઠ : કાઠ તું પગની કાંકરી, તાણી લીડને તંગ,
દીવા ટાણે ન પોચાહું (તો) કરજે ચાર અળંગ.

[પગની કાંકરી કાઠ, તાણીને મારા તંગ લીડી લે, પછી જો તને દીવા મગટવાની વેળાએ મારને જામ ન પહોંચાહું તો ખુશીથી મારા ચારે પગને કાપી અળગા કરી નાંખજે.]

મારે કોઈ મુસાફર મળે છે, ટોલો એને પૂછે છું : હે બાઈ, કેવાં છે માડના રૂપ ? મુસાફર એને જોટો જવાબ દઈને દીખળ કરે છે :

મારૂંરો ચમકો ગયો, ગિયો બાલપણ વેશ,
નેણારી વાંકપ ગઈ, પંજર હૂવા કેશ. ૨૭

[મારના રૂપનો ચમકારો તો ચાલ્યો ગયો. એનું બાળ જીવન તો ગયું. એના નવનોની બમરોની બંકી છટા પણ ગઈ. એના માથાના કેશ પણ ઘોળા બની ગયા. એવી મારને મળવા તું શું મૂર્ખ બનીને જોઈ રહ્યો છે ?]

સામળાને ટોલો ચંબો રહે છે :

હોતો થળવટ એકલો, એવડ માફ અમન,
મારૂંને મળવા તણું, લાશું પલ પલ મન. ૨૮

[થળ (પારકર)ના રણમા અસ્વાર એકલવાયો હતો થઈ રહે છે. મારૂંને મળવા માટે એનું મન પલેપલ આટલું છે]

બીજો વટેમાર્ગ મળે છે. ટોલો પૂછે ■ : બો બાઈ! માર કેવું જોડી ? મુસાફર કહે છે :

હવે દીંબે અજવાસયો, બણે વીજળિયાંહ;
મારૂં ઘનરી દામની, ગળકી પાંસજિયાંહ. ૨૯

[હંથા ટેકરા ઉપર (એક હંથા મદને ગોજે) મેં અજવાણના બળકારા દીધા. મેં બણું કે એ આકાશની વિજળી દરો, પણ એ વિજળી તો મારૂં હતી. ને એ તો એના અંબની પાંસળીઓ બળકારા કરી રહી હતી.]

સાંભળાને ટોલો જ્યે પડે છે. સાંભળે પહોરે રણને સામે પાર જવરે છે. મારનાં ધામ એની નજીક આવી રહ્યાં છે. તે વખતે રણને પાછલે કઈ શું થઈ રહ્યું છે :

૫ : માણવણુ શોધે ચડે છે

જનાનાના નાસી છટેલા ઢોલાના સગડ નેતી નેતી માણવણુ
પોતાની વેણી હંકારતી પનિનો પિછા લે છે. સૂકા રણમાં, એક
ભગના ઝાડને લીલીજમ જેખીને માણવણુ એને પૂછે છે:

ઉડો યજ જજ વેગજો, તું કિમ લીલી જાજ ।
હાં તો સીંચી સજજણે, (હી) મે વૂઠો અણુગાજ ૩૦

[ઓ ભજ । આ યજનું તજ તો ધણું ઉંડું છે પાણી તો વારાથી
જતિ દૂર મેઃ જતાં હું લીલીજમ ક્યાંથી યજ જજ । હાં તો ડોહ
સજજને તને આહી પોતાની મરાકમીયી પાણી સીંચું હશે, અથવા
તો આહી આર્યીતો વરસાદ વરસ્યો હશે.]

માલવણ પાછી વળે છે ગામ એને વેરાન સમ થાગે ॥

ઢોલો વળાઈ હું વળી, આવી નગર મુઝાર;

માણસરે નગરી હુઈ, મારે મનન ઉભાડ. ૩૪

[ઢોલાને જાણાવીને હું પાછી વળી, નગરની અંદર આવી ધીબં
મનુષ્યને એ ભરવસ્તીનું નગર છે, પણ મારે મન તો એ ઉભાડ
વેરાન થઈ પડ્યું]

[મેં તો તારા અમ્બારને કાઢી રખારી ખેપીઓ અથવા ધારણભાટ માની હતો ને મેં ભણ્યું દોત કે હું દોષાનો કંટ છે, તો તો હું વને મારા ખોખામાં ન પાપી પીવરાવતને !]

માંડવ છાયો મોલીએ, તારે છાઈ જ્ઞાત;
ઢોલો માડૂ પરણિયાં, ધન આજૂરી રાત. ૩૭

[લખનો માંડવો મોલીએ ચણતારાથો, તારણાની વાત આકાશમાં ધરાય મધ. ઢોલો અને માડૂ પરણી હત્યા, આજની રાત ધન્ય બની.]

કેડ્ય કટારા વંકડાં, માથે મચડૂ મોડ.
ઢોલો રાતે લૂગડે, માડૂ નેણાં ચોર. ૩૮

[ઢોલોની કમરે વાંકડી કટારો શોભે છે, માથા પર મચરની પાવડી બાંધી છે. ઢોલો લાલ વસ્ત્રે ઢીપે છે, અને માડૂ પણ નયનોને ચોરે તેની મુંઢ બની છે.]

માડૂ નાહી ગંગજળ, ઉભી વેણ સુકાય,
ચંદન કેરે રૂખડે, (નલે) નાગ ઝપેટા ખાય. ૩૯

[પાછી તો માડૂ ગંગાજળે ન્હાઈને ઉભી ઉભી એના વાળને સુકાવી રહી છે એના નેહ પર રૂપી રહેલો એ ચાટલો, ચંદન-રૂક્ષ પર નાગ લટકતો હોય તેવો દેખાય છે]

માડૂ ચાલી મો'લ પર, હટા મેલી કેશ;
જાંતું છત્રપત હાલિયો, કો'ક નમાવા દેશ ૪૦

[કેશ હટા મૂકીને માડૂ મહેલ પર ચડી રહી છે - નલે કાઢી છત્રપતિ રાત્રી કાઢી બીજા દેશને નમાવા ચાલ્યો હોય એવો મૌરવબરો માડૂનો દેખાવ થયો છે]

માડૂ ચાલી મો'લ પર, દીપક જગાડયે,
જાંતું હનવો હાલિયો, લંકા લગાડયે. ૪૧

[હાથમાં દીવો પ્રગટાવીને માર મહેલ પર ચડે છે. હનુમાન નલ્લે લંકા સળગાવીને ચાલ્યા નવ છે.]

મારૂં સૂતી અંટારીએ, રતડો પલંગ બિછાય;
તારા તરવરિયું કરે, અંદરિયો લલચાય. ૪૨

[અંટારી ઉપર લાલરંગી ઢોરીએ બિઝાવીને માર સૂતી છે. એને દેખીને નલ્લે આક્રોશી તારલા જગ્ગી જગ્ગી એને મળવા માટે વર-વરાટ કરી રહ્યા છે, ચંદ્ર પણ નલ્લે લોભાય છે.]

નવા મો'લ ને ધણુ નવો, નવી જવાની નેહ;
ઠાકર ઘેર પધારીઆ, મોતી વરસ્યા મેહ. ૪૩

[નવા મહેલ, નવી સ્ત્રી, નવી જુવાની ને નવો સ્નેહ - પતિ ઘર પધાર્યા. મોતીના નલ્લે મેહલા વરસ્યા]

ઢોરી ગાગર મદભરી, હેમ કટોરો હાથ;
રાણી ભરે રાજા પીચે, ધન આશ્રુરી રાત. ૪૪

[મદિરાથી ભરેલી નવી ગાગર છે. સ્ત્રીના હાથમાં સોનાનો કટોરો છે ભરી ભરીને સ્ત્રી આપે છે, ને પુરુષ પીવે છે, આનંદી રાત પત્ય છે]

મરભોમની પુત્રીના મુખ સામે નિહાળતો નિહાળતો સોરઠ-બાળ
અચળા પામે છે : પૂછે ૬ :

ખીજડ ઝાડ ને ભુરટ ખડ, ઉંડો નીર અથાહ;
ઢોલો પૂછે મારૂંને, (ચારો) એવડો રૂપ કયાહ. ૪૫

[એ માર ૧] તારી જન્મભોમમા તો જુડાં ખીજડના ઝાડ
૬ : ભુરડાં પાસ ૬ ને અથામ કંડા પાછી છે : જવા તારે અવડ
મેહ ૩૫ કયાથી ૧]

જે મં મયુરામાં મહાલતી, ગોકળની ગલિયાંહ;
જે કુંવળી નેહલ્યાં થાક રતી ધલિયાંહ. ૪૬

જન્મ દોહાએ જતાવે છે ૬ માર જ મરમભિની પુત્રી દરો અને
દોહો ચારે તો સોરઠનો, ચારે કચ્છનો ખજુ વાસી દોહ.

[મારે પરિહાસ કરીને ઉત્તર આપે છે • “હું તો ગોપી હતી. કૃષ્ણવતારમાં હું ગોકળ મધુરાની ગલીએમાં મહાલતી હતી. કૃષ્ણના હાથમાંથી વણીને હું નાસતી હતી, નાસીને દૂર નીકળી ગઈ, પણ તો યાત્રીને આ યજ્ઞની મરૂમુમિમાં રહી ગઈ.]

એ મિલન-સુખની વચ્ચે ટોલો અને મારે પોતાના ખરા ઉપકારક મિત્ર હંટને તો છેક જ ભૂલી ગયાં અને તો પગમાં હામણ નાખીને બાધી જ રાખ્યા છે. જાનબૂલ્યા પ્રેમાનંદને ઉઠ મેણુ આપે છે :

કાળે માથે માનવી, ભગરે માથે ઉઠ;
નગુણા નરને ગુણ ક્રિયા, (તેણે) બાંધી કરિયા ટૂંટ. ૪૭

[હું કંઈ બિચારો જુરા રંગના માથાવાળો, કળા રંગના માથાવાળો (કંઈ) મનુષ્યોની કૃતજ્ઞતા શું સમજી શકું! આવાં નગુણાં માણસ ઉપર મેં ઉપકાર કર્યો, તો એણે તો મારા પગ બાંધીને મને કુટીઓ જ કરી મૂક્યાં.]

અને મારાં તેં તો મને કાંટાનો ચારો નાખ્યા; પણ

કરલો કાંટા નહીં ચરે, ચરે જ દુર્લભ ઉઠંટ;
લલેરો લાઘણ કરે, (જેણે) આખેલ ચંદણ રૂખ. ૪૮

[હું કેહેલિયા નતનો ઉઠંટ • હું કાંટાનો ચારો ન ચરું. એ તો ખીલ હલકા સાંઠીઆ ચરે હું તો ચંદનનાં ઝાડ આખનારો-જે આ ચારે ન મળે તો બૂખ્યા રહું.]

સોરઠી ગીત-કથાઓમાં સુખી અતવાળી આ એકજ છે. એને અત કૃગાર તરફ ટોલે છે અંદરનું કાવ્ય પણ મારવાડી ઢળના દોહા બોલું છે, સોરઠી સોરઠાઓનું નથી. કથાનું વાતાવરણ તદ્દન સોરઠી નથી આખી જ રચના કોઈ એકજ હાથની—ને તે પણ કોઈ રાજ આમિત મારવાડી ચારણની હોવા સંભવ છે. લોકસમૂહના હાર્દમાંથી પ્રગટ થએલ આ કૃતિ નથી સં

નાગ-નાગમદે

ગો દિવવાડમાં ગિરકાંઠાનું રાજૂયા ગામ છે. ત્યાંથી ત્રણ ચાર ગાક ઉપર સરોવરકું નામે નાડું ગામકું છે. અસહના ઠાળમાં ત્યાં એક સરીઆણાનામનું નાડું શહેર હતું; વાળા રજપૂતોના ત્યાં રાજ હતું. ગામરણીનું નામ ધમળવાગો બોલાય છે. એને ઘેર નાગવાગો નામે જીવાન દીકરો હતો. નાગનાં રૂપગ્રંથ અને વીરત્વ વિખ્યાત હતા.

સરીઆણાથી એકાદ ગાક આરે એક કુંગરાની ધાર પડી છે. અત્યારે એ ધારને સરધાર નામે ઓળખે છે, પૂર્વે એને શ્રીધાર કહેતા ત્યાં માવધારીઓના નેમ પડતા. એને શ્રીધારના નેસ કહેતા નેસવાસીઓ રોગને પાણી પાવા માટે સરીઆણા શહેરના મોટા તળાવ ઉપર દાકી જતાં.

એક વખત એ શ્રીધારની તળેનીમાં એકસામટા નવ નેસ પડ્યા. એક નેમ *નેડા ચાખાના આદિરનો હતો. બેડા આદિરને ઘેર નાગમદે નામની બરજીવાન દીકરી હતી. નાગમદે પોતાના બાપના નેસડામાં રોજ પ્રભાતે બેસેનાં મદીનું વનોણું ધુમાવે, નેતરા તાણી તાણી પ્રભાતીઆં ગાય, શ્રીધારથી છેટે સરીઆણા-

*શેડો એનું નામ કાનસુવા બેડા કહે છે એ કચ્છથી આવેલા જુવં બારાણ છે

ની નજીક વડલા હેઠે આવેલી વાવમાંથી પાણીનાં બેડાં ખેંચી લાવે, એ વાવના ચડમાં તળાવ હતું ત્યાં નદાવાધોવા જાય, અને બેત્રણ દિવસે માખણ બેશું ચાપ તેડું ધી ઉતારી, તાવણુ ભરી સવીઆણુ શહેરમાં વેચી આવે. સાટે સાટે ભેંસો સાર કપાસીઆ, ધર સાર દાણા, ગાળ, તેલ કે મસાલા લેતી આવે.

એક દિવસ એ નવ નેસની બીજી ફેટલીક બાઇઓની સાથે આ આદિર-બાળ નાગમદે પણ પોતાની તાવણુ વેચવા સવીઆણુ શહેરમાં આવે છે અને એક વાણીઆને હાટડે સહુ નેસડીઓ એક પછી એક પોતાની તાવણુના તોલ કરાવે છે. કુમારિકા નાગમદેનો વારો આવે છે. વાણીઆનાં જાળવાં માંહેના વાસણુમાં પોતાની તાવણુમાંથી ધાર કરીને પોતે ધી રેડી રહી છે તેજ ધડીએ બજારે અવાજ પડ્યો કે નાગવાળો આવે છે. પવિત્ર રાજપૂત જુવાન નાગ સહુ ગામઠોડોના રામરામ ઝીલતો ઝીલતો બજાર સોંસરો ધોડે ચડીને નીકળે છે, અને એક દુકાને જુવાન વહુદીકરીઓનું જૂથ બેઠેલું જોઇ પસ્તારી સામે ન જોવાય એ આવે એ બાજુએ પોતાના મોં આડે હાલ હાંકી દે છે.

નાગમદેએ કચ્છમાંથી આવતાં આવતાં મારે અનેક ઠેકાણે તેમજ આંહી નેસડાંમાં આ નાગવાળા વિષે મીઠી મીઠી વાતો સાંભળી હતી. જોવાની ઇચ્છા ઝાઝા દિવસની હતી. આજ મીઠ માંડીને નિહાળવા રહી ત્યાં પેલુ પોતે રેડતી હતી તે તાવણુ ધી હાથમાં પકવાને બદલે બોંધ દપર ઢાળાયુ. પલકમા પ્રેમ પ્રગલ્બો.

ફરીવાર તળાવકાંઠે મળ્યા. નાગનું અતર પણ અર્પણ થયુ. માદ ન રહ્યું કે એક રજપૂત છે ને બીજુ આદિર છે : એક ગામ-ધણી છે ને બીજુ ગરીબ માલધારીની દીકરી છે : બેડનાં નોખ-નોખે ઠેકાણે સગપણે ચ ચષ ચુક્યા છે. એમાંથી એકેયનાં માખાપ કળૂચે જ કેમ ? હલહુ આ તો અનર્થ થશે એમ સમજી નાગ મદેના બાપે ત્યાંથી ઉચાળા ઉપાડ્યા. શીધારનો નેસ એક દિવસ પ્રમાતે સત્સાન પડ્યો. નાગ આવીને એ ખડિયરમાં ભટ-કેતો હતો. મળ્યા વગર કે ખજર પણ ટહાવ્યા વગર ને ચાલી ગયું છે તેને સભારનો હતો. એવે ટાણે જમતાં જમતાં ત્યાં એક

પગમાંગણે જોડો પાડો બેઠેલ દીડો. પાડાની ડોકે ચિટ્ટી બાંધી હતી. લખેલુ કે નામ ! હું ફલાણે ' દિવસે આવીને તને સરોવર-પાંથે શંકરના દેવળમાં મળીશ. મારા બાપે તે દિવસે મારાં લગ્ન કરવાનું ' કરાવ્યું છે, પણ હું તો તારી થઈ ચુકી છું.

માવતરે તજેલો શુવાન નાગવાળો રાગસિદ્ધિ અને રજપૂતાણી સાથેના ધરસંસારની લાલચ છોડી નાગમદેની વાટ જોતો દેવળમાં બેઠો. બહુ બેઠો. વદાડ પ્રમાણે પહાડ-કન્યા હાજર થઈ નહિ. હવે એ ક્યાંથી આવે ? નહિ આવે. બાપે પરાણે પરણાવી દીધી હશે. મારે હવે જીવીને ગ્રા સ્વાદ કાઢવો છે ? પોતે પેટમાં કટાર નાખીને દેવળમાં જ આત્મહત્યા કરી. પગથી માથા સુધી ફાળીઈ ઓડી લીધેલું શબ પડ્યું રહ્યું.

માવતરના પંજમાંથી નાસી છૂટતાં નાગમદેને યોડું મોહું થયું. પણ એ વેગ કરતી આવી પહોંચી. રાત હતી. મંદિરનાં બારણાં અંદરથી બંધ હતાં. બંધ કરીને જ નામ મુવો હતો. નાગમદે માને છે કે હજુ નાગ આબ્યો નથી. પછી અંદર નજર કરતાં નાગને પિછોડી ઓઢીને સતેલો દીડો. સમજ કે ઢોંગ કરે છે. કદાચ ફરી બેઠો હશે ! ધણાંધણાં મેણાં ને વિનવણાં કર્યાં. પછી લાખું કે બરનીંદરમાં પડ્યો છે. જગાડ્યો જમતો નથી. પ્રભાતે લોહીનાં પાટોડાં સ્ત્રાયાં. નાગમદે પણ પોતાની આંતર પ્રાણુ છોડનારની મોઝમાં જ સદાને માટે સૂતી.

સરોવરડા મામની નજીક આ સર્વીઆણુ શહેરના, વડલા હોંની વાવના, તળાવના ને શિવાલયના અવશેષો, તેમજ શ્રીધાર (સરધાર)ની ટેકરીઓ મેં જોઈ છે. સ્થાનિક લોકો આ બધાં સ્થળોને વાર્તાનાં સ્થળો તરીકે ધટાવે છે.

૬

સર્વીઆણું સરધાર, નગરાંમાં નેહચળ બહું;
બવળાં હાટ બબર, રજવાડું રધિએ બહું.' ૧

[શ્રીધારના નેસવાણું સવીઆણું શહેર સાચેસાચ સદુ નખરોની અંદર સારું નખર હઈ. એની બનરો બહોળી હતી એવું રાજ પદ્ય રિદ્ધિસિદ્ધિથી બરપૂર હઈ.]

સવીઆણું સરધાર, બેય તરોવડ ટેવીએ,
એકે વણજ વેપાર, બીજે મરમાળાં માનવી. ૨

[સવીઆણું શહેર અને શ્રીધારનો નેસ, એ બન્નેને એકસરખા જ સમજાવે. કેમકે એકમાં જેમ ધીકતાં વાણિજ્ય વેપાર હતાં, તેમ બીજામાં, એ નાણું ગામડું હતાં, મર્માણુ, રસિકતા, હેતાળવાં (નાગમહેસરીખાં) માનવીનો વાસ હતો. એકમાં સ્પૃષ્ઠ દ્રવ્યસંપત્તિ હતી, તો બીજામાં સૌંદર્યની ને સ્નેહની સમૃદ્ધિ હતી.]

જે સવીઆણું શોખ, સરધારે નહિ શોખ તે,
લાઠકવાયાં લોક, પથારીએ કુલ પાયરે. ૩

[સવીઆણું શહેરમાં જે મોજ અને વિલાસ છે, તે સરધારનાં નેસમાં નથી. સવીઆણુંનાં રસિક લોકો તો કુલ પાયરીને કહે છે.]

એવું એક મર્માળ માનવી માયા પર ધીની તાવણુ લઈ એક દિવસ સવીઆણુંની હાટખાનરે વેચવા આવ્યું. જતાં વીરત્વ અને શ્વશીલ સાંભળ્યાં હતા તે નવજીવાન નાગને ઠીકો. આખો ત્યાં ચોંટી રહી એટલે વાણિયાના વાસણમાં ધી ઠલવનારા કંકુવરણા હાથ લટક્ય શૂક્યા : વાણિયા કહે કે “બાઈ, સામું ધ્યાન તો રાખ! તારું ધી દોળાય છે!” મોઢ પમેથી નાગમહે જવાળ વાળે છે :

ધોળ્યાં જાવ રે ધી, આજૂના ઉતારનાં !
ધન્ય વારો ધન્ય હી, નિરખ્યો વાળા નાગને ૪

[મારી, આજના એક દિવસની છાશમાંથી ઉતરેલું ધી પૂજ મળતુ હોય તો બલે મળે એટલું તુકસાત શી વિસાતમાં છે! કેમકે આજ તો મેં નાગને નિરખ્યો. આજનો દિવસ અને આજનો મારો ધી ઉતારવાનો વારો તો ધન્ય બન્યો.]

૧. તરોવડ : સરખાં. ‘ધોળ્યા જાવ ! (જી જાવ !) એ સોરઠી પ્રયોગ અતિશય જોરદાર અને ઉર્મિવાહી છે.

પરનારીએને દેખીને પવિત્ર શીલનો પુરુષ નાગ એ જાણુ પોતાના મ્હોં આડે ઢાલ ઢાકે છે. નાગમહે એથી નાગનુ મ્હોં જોઈ શકતી નથી; એટલે પોતે મનમાં ને મનમાં લેવે છે-

જાધી જોવે જનકર, પ્રીતમ ! તમણી પાધને;
અમણી ઠી અભાગ ! ધમજના ! ઢાલું દિયો ! પ

[હે પ્રિયતમ ! જાધી થે જનકર—તમામ લોગ-તમારી પાધને જોઈ શકે છે; તો પણ મારા શાં દુર્ભાગ્ય, કે એ ધમજવાળાના પુત્ર ! 'તમે માથા આડે ઢાલનો અંતરપટ કરો છે !]

૪ : જળાશય પર મેળાપ

વડલા હેઠળ વાવ, હાલે ને હિલોળા કરે;
નાગમહે નાની બાળ, ભેડાની પાણી ભરે. ૬

[સ્ત્રીઆણાને પાકર વડવાની ઘડમાં વાવ આવેલી છે. વાવનું બરપૂર પાણી દિવસરાત હિલોળે ચડી રહ્યું છે (કારણ કે ત્યાં થોડે-શીઘ્ર પનીઆરીઓ ભેડાં બોળી બોળી પાણી ભરે છે.) એ પનીઆરીઓના મેળામાં શ્રીધાર નેસથી ભેડા આહિરની નાની વય િ પુત્રી નાગમહે પણ હેલ્યાં ભરવા આવે છે]

નાગ ત્યાં ઘડને સંકરને દેવળ જવા નીકળે છે 'નાગમહે નિરખી રહે છે સ્વયંતા સાચવી શકતી નથી. જલે લોકો હીલું ભાળે ! હું છું કશું ! અંતરમાં લેવે છું -

પાગે બેડી પેરીએ, હાથે ઠહકલાં હોય;
(પથ) નાગડા ! નેવળ નોંચ, આંખ્યું કેરે ઓડડે. ૭

[પગને તો બેડી પહેરાવીને રાંધી રાખી સકાય છું : ઢાલ કરું તોફાન કરતા હોય તો તેને પણ હાથકડી જડીને કાણુમાં રખાય. પરંતુ એ નાગ ! આ આંખોને મટિ તો કોઈ બેડી કે કડી ક્યાં છે ! હું શી રીતે મારી દષ્ટિને દગાવી રાણું !]

જાધી : જાધી તમણી : તમારી અમણી : અમારી
ધમજના • ધમજના પુત્ર

નામ તો જાણાય છે પર જામની બદેનરીકરીએનાં નય દોવાથી
નજર ક્યાં રિના જ સીધા ચાલ્યા નય છે; એટલે પ્રેમમાં પાગલ
બનેલી નાગમહે મનમાં ને મનમાં બેસે છે :

આમસામીયું મગા ! મીટું કાં માંડો નહિ ?
વદીએં તો વાળા ! નેણુજલાકે નાગડા ! ૮

[હિ સ્તનન ! સામસામી મીટ કાં નથી માંડતા ? માંડો, તો
નયનેનયનનું પ્રેમ-દંદ રચાએ સમીએ.]

ત્રાંખાવરણું તળાવ, પદમણીયું પાણી બરે;
નજર કહેને નાગ ! ધમળ મરધારાં ધણી ! ૯

[એ ત્રાંખા સરીખા ઉત્તમવળ ને નિર્મળ તળાવની અંદર સુંદ-
રીએ પાણી બરે છે. નાગમહે ન્હાય છે. એ શીધારના ધણી નામ !
નજર તો કહે !]

નાગડા ! નાગરવેલ્ય, થડમાધી લઈ યુન્ગીયેં;
કાંક કાંક કુંપળગેલ્ય, (અને) આશા મરિયા આવિયાં. ૧૦

[હિ નામ ! માળી એમ નાગાવેલ્યને થડની આસપાસ જરા બોલીને
ધરની પોથી બતાવે છે, તેને પરિણામે એ વૃક્ષ સડેનાઇથી પોણલ
રોપીને હાડે છે, તે રીતે ઠુંપણ તારી પ્રોતિ રૂપ વેલ્લડીને પોથી બતાવે !
એમાંથી સ્નેહનાં કુંપળ કુટાવ સખત ને અપ્રકટ ન રહે. કેમકે હું આશા-
ભરી આવી છું.]

નાગ નીસરણી નાખ, કયે એવારે ઉતરીએં !
આમાંથી ઉગાર, (તો) વરીએ વાલા નાગને ! ૧૧

[આ નામ ! હું આ તળાવમાં ન્હાઈ રહી છું. પણ કયે આરેથી
હું બહાર નીકળું ? કુળી મરાય તેટલું ઉડું આ તળાવ છે માટે ઠું
એ અંદરથી નીસરણી નાખ, તો હું નીકળીને તને વરું. (આંહી
મર્મમાં, નયનમાં નાગમહે સમન્વે છે કે જીવનનાં-માખાપ, સર્ગ,
સંસારવ્યવહારનાં-ઉડા નીરમાં હું કુળી રહી છું. તારા પ્રેમની નીસ-
રણી વડે ઠું મને કિનારે ઉતાર.)

નાગ નજર ક્યે, (મારા) પંડ માથે પાલવ નહિ;
અછતનાં અમે, દુબળ ક્યાં જઈ દાખીએ! ૧૨

[હિ નાગ ! નજર તો કર ! મારા દેહ ઉપર વસ્ત્રો નથી હું આ
મારી રંઝ દશા ક્યાં જઈને દેખાઈ ?—આઢી પણ એજ મર્માર્થ
ચાલુ રહે છે.]

આંખ્યાં ઉભે દેશ, ગાંભુ કોઈ ગમિયલ નહિ;
નાગ ! તમારે નેસ, ૧બાધલ મન બચળાં છ'. ૧૩

[આખો પ્રદેશ ભેટી ભેટી હું ચાલી આવું છું. પણ બીજું કોઈ
ગામ મને ગમ્યું નથી પણ જો નાગ ! આંહી તારા નેસમા મારું
મન નાના બચ્યાની જેમ મમતા વડે બંધાય ગયું.]

૩ - વિદાય

બ-નેના રનેદ-સબધની બધુ થયે એટલી જઈને નાગમંદેનો બાપ
પોતાનો પડાવ ઉપાડી ચાલી નીકળે છે. કદાચ સવીઆણના ગામધણી
ધમજવાળાએ પણ ધમકી આપીને ચાલ્યા જવા કહ્યું હશે

જતાનાં જુવાર ! વળતાનાં વોળામણાં;
વાળા ! બીજી વાર, આવશે તો આવશું. ૧૪

[નાગમંદે મળી સહી નથી સહેસો કહાવે છે : જો નાગ વાળા !
ચાલ્યા જનાર પ્રિયજનના મણામ રવીકારજે. બીજી વાર તો હવે
આવશે તો આવીશ]

રાતમાં નેસ ઉપડી ગયો કે પ્રભાતે નાગ નિત્યની પેટે મળવા
આવે છે. શું ભેવે છે -

નહિ વલોણું વાસમાં, નહિ પરભાવી રાગ;
નાગમંદેના નેસમાં, કાળા કળેળે કાગ. ૧૫

[પ્રથમ , નવાસમા વલોણાનો પેરો નાદ નથી સંભળાતો.
પ્રભાતિયાં ગીતોના રાગ પણ કોઈ ચાલુ નથી. નાગમંદેના સુનસાન
નેસડામાં કાળા કાગડા જ બોલી રહેલ છે]

નદી કિનારે નેસ, માળીંગા માડયા રિયા,
વાલા વળ્યાં વિદેશ, ચાળો લગાડી ચિત્તને ૧૬

[નદીકાના આ નેસ(જુપડા)માં, જાંતડા ને માંડછાંડ એમનાં એમ રહી ગયાં છે એટલી બધી ઉતાવળથી, ચોર્ચીતાં અમારા પ્રિય જન, દિલને માયા લગાડીને વિદેશ ચાલ્યાં ગયાં]

નાગમહેને નેસ, (મન) ખૂતલ ખરણુ ૧ વારે
પરદેશી ગ્યા પરદેશ, પોડીલ પલાણુ ૧૭

[એ પરદેશી તો પોડીઆ પલાણીને પરદેશ ચાલ્યાં ગયાં પણ મારે અતર આઢી નાગમહેના નેસમાં લાકડાંની માફક ખૂતી રહેલ છે]

નાગમહેને નેસ, જલાગલ પગ લીંસા તલો,
વાલા ગિયા વિદેશ, અવધે આવાણુ નહિ ૧૮

[આ એક ભાગેવ પગવાગો ભેસો (પાડો) આહી પર્યા છે વહાલા વિદેશી ચાલ્યા ગયા છે અવધિ નહીં કરી હતી તે મુજબ વેળાસર મારાથી અવાણુ નહિ]

વારા સાતે વહતિયું, દિ'માં દસ દસ વાર,
રુઠી કયા વઢનાર, ઘનીંધા ૪નીંધત્રીઆ ગીયુ ? ૧૯

[ધાન ખાંડવાનો એક ખારણીઓ (નીંધા) ત્યાં પડયો છે નાજ એને ખૂંછે છે એ નીંધા । પોતપોતાનું ધાન ખાંડવાના વારા માટે તારા સાથે દિવસમાં દસ દસ વાર લડી પડનારી એ નીંધલેલ-નવજેબન ઉધડેલ આહિરાણીઓ કયાં વહી ગઈ ?]

૧ વારે ૨ માફક ૨ રુઠી વહી ૩ નીંધા ખારણીઓ ૪ નીંધલિયાળી એળતવતી (હું ૧માં દસ ના કણુનેસે ત્યારે હું હથે છે તેને નીંધલવુ કહે છે)

* લોકો કહે છે કે આ લગડા પાકાની ડોકે નાગમહે સંદેશાનો કાગળ બાંધી અઈ હતી, પણ ફાંસાથી એવું કશું નીકળવું નથી

૪ : મહિરમાં મૃત્યુ

માળાપથી તલએડો ને હીણએડો નાગ પરદેસરાસી નાગમહેએ
 'મોઢણેવ સદેશા મુજળ સકરના મહિરમાં વાટ જોવે જ પજુ એ
 શત્રિન' મુકરર સમયે નાગમહે આવી પડોંની નયો. અધીરો નાગ
 આશા હોડીને આત્મપાત કયે છે. નાગમહે મોઢી મોઢી આવી પડોંએ
 છે. દેવાદયનાં બીડાએડાં દાગની ભાગી મોસરલું જોતાં, અંદમાના
 અજવાળામ એ નાગને અંદર સુતેલો દેખે છે :

સૂનો મોઢય કરે, પોઢેરી પડેડીએ;
 બોલાવ્યો ન બોલે, નીંબર કાં થયો નાગડો ! ૨૦

[સફેદ રિહોડીનું પગથી માથા સુધીનું એટલું કરીને પિયુ સુતો
 છે. ધણું ય બોલાવું છું, પણ બોલતો નથી. નીરો નામ આવો નીંબર
 કા બની ગયો છે]

નાન નામધારી એ મુશ્કેલી નામ (સાપ) પ્રાપ્તિનું રાહ આપે છે.
 પોતે ભલે કે વાઢણ (મારણ) બની સ્નેહની મોળી બલવે

નીકળ વાલા નાગ ! રાફડ કાં કંધાઈ રિયો !
 (માથે) મોઢીયુંના માર, (તોથ) નીંબર કાં થયો નાગડો ! ૨૧

[હે વડાશા નાગ ! (ઉચ્ચ ભવના સાપ !) તારા ઉપર હું મારી
 પ્રેમ-મોઢીના મંગીલ-મહારો કરી રહી છું તોયે તું રાફડામાં
 (ભોજમાં) કેમ રોઢાઈ રહ્યો છે ? તું મોરલીને સ્વરે તો મોઢાયા વિના
 કેમ રહી શકે ?]

મનની કીધી મોરલી, તનના કીધા ત્રગ;
 જોવા જનમની જોગણી, નીકળ બારો નાગ ' ૨૨

[હે નાગ ! મે મનની મોરલી જતાવી. સરીરને તારનું વાજાંત
 જનાવું. હું જોગણ બની છું. એવો મારો જોગણેશ જોવા તું
 બહાર તો નીકળ.]

●વાઢી, વાઢણ વગેરે ગાડીઓ સાપને પકડવા માટે સંબોધના
 અનેક વાધો રાખે છે. આઢી નાગમહે નાગને વશ કરવા પોતાનું
 વાઢણ-સ્વરૂપ અનુભવે છે.

વગાડું છત્રીય રાગ, કાંધે જતરડું કરી;
નીકળ બા'રે નાગ ! વેશ જોવા વાદ્ય તણો. ૨૩

[હે નાગ ! ખમા ઉપર જતર (ખીન) ઢઠાપીને હું છત્રીયા રાગ-
ણીએ બાજી રહી છું હું વાદ્યનો વેશ કેવો બજની રહી છું તે
જોવા તો બહાર નીકળ !]

છું હું ગારાથો ફરી જોડો તો જીવવત હોય તે છું બદલે ઠહી

નવ કુળ માયલો નાગ, ફણ્ય માંડી પાછો ફરે;
ભય ભાગ્યો જળસાપ, નોળી વાટે નાગડા ! ૨૪

[ઓ નાગ ! વાદી પકડશે એવા ડરથી વિમુખ થઈને ચાલ્યો
જનારો સાપ જો નવ ઉચી ઓગાદના સાપ માંડેલો કોઈ હોય, તો
તો વાદીની મોરલી વાગતાની વારે જ સંગીત ઉપર આકર્ષાઈ, કુલાઈ,
ફણ્ય ચાલી, પાછો વળશે; સંગીતને ખાતર ભન જોવા પણ તૈયાર
શે. પણ મોરલી સામળનાં છતાં મ જો એ ભાગી ભય તો સમજાડું
કે એ કોઈ કુતિન સાપ નહિ પણ પાણીને વાસી, રેડકાં જોવાં પામર
જળયરો ઉપર જ જીવનારો હલકો સાપ હશે. એ જ રીતે મારો
પ્રેમમોરલી ઉપર હું ન આકર્ષાઈ તે તને થઈ જાય. પ્રેમીજન
નહિ પણ પામર મોહાસકંત મનુષ્ય માની લ્યરા.]

પણ નાગ તો નથી જ ભગતો. નથી જવાળ જેતો એ તો મુઠકું
સુવંતે જી અણુઅણુ નાગમહેવું દિલ દુભાય છે :

નવ કુળનો નૈ નાગ, (મારી) વિનંતિયે થ વળ્યો નહિ,
સેલી નીકળ્યો સાપ, પાણીમાં પાસું દઈ. ૨૫

૧ ખીન પાક :

નવકુળ માયલો નાગ, ખાખવીયો થ ખસે નહિ;
ભય ભાગ્યો જળસાપ, ડેડાં ઉપર ડાંખરો.

અથવા

સરપોલીયાં સદાય, મોરલીએ મંડાય નહિ;
ભયો કોઈ ન ભય, નોળી વાદીને નાગડા !

[ના, ના, આ હંચ હુને નતવંત નાગ ન્હાય; મારી આજીય પર પડુ પાછો ન વગનારો આ તો પાણીનો સાપ, પાણીમાં હબાઈ દધને સરી ગયો.]

એમ પ્રેષાં મારતાં તો પતેડ ચડું. ચંદ્ર આવ્યો :

વાળા ! ભેતાં વાટ, નખતરપતિ નમી ગયો;
અંતર થાય ઉચાટ, નરખું ક્યાં જઈ નાગડો ! ૨૬

[હે નાગચળા ! તારી વાટ ભેતાં તો નક્ષત્રનો નાય ચંદ્ર પડુ આવ્યો મયો. અંતરમાં ઉચાટ થાય છે. હું ક્યાં જઈ તને નિદાણ !]

હાથ આ દેવાલયમાં સુતો છે તે નાગ નદિ દોય. નાન તો હજી આવવાનો હશે. ચાલ્યો આવતો હશે.

દિ' ઉઝ્યે દેવળ ચડું, ભેઉં વાળાની વાટ;
કાગજમાં ઠાગા કરે, નાડયુમાં વાળો નાગ. ૨૭

[દિવસ હતો. હું દેવાલયના ધુમ્મટ પર ચડીને ભેડ છું, કે અધે અધે ક્યાંય નાગ આવતો દેખાય છે ! મારા કલ્પેભા ને મારો નસોમાં બેઠો નાગ ધા કરે રહેલ છે. ઠાનાન્નદાર]

પ્રભાતના અજવાળામાં ઝાલ્યા બનાવની નજી વધ. અંદર ભય છે. મૃતદેહનું માણું બોજામાં લ્યે છે વધાય કરે છે.

તમે પાણી અમે પાણ્ય, આઠે પો'રે અટકતાં;
તેહુની ટાઢાળ્ય; વરવું વાળા નાગને. ૨૮

[હે વદાણા ! પ્રેમરૂપી જગાસામાં તું પાણીસ્વરૂપ હતો; હું જિનાસાસ્વરૂપ હતી તિરંતર તું ને હું એક જીભને આગળ, આટ રીતગતિ અનુસરતાં એટલે હવે તો તનેજ વરવું રમું.]

સવારે સૌ કોય, મોકાણે આવે મલક;
(પણ) રાત્રે ન રોવે કોય, નાંધુ વણની નાગડા ! ૨૯

[હે નામ ! સવારે તો સહ કાંઈ સર્ગ-આજો મુશ્કેલ વિલાપ કરવા આવે. પણ પ્રિયતમના રાજ ઉપર સારી રાત તો સાચી પ્રિયતમા સિવાય બીજું કાણ રોવા બેસે ? હું આખી રાત રડી છું.]

માટે હવે તો

અગર ચંદનનાં રૂખડાં, ચોકમાં ખડકું રહે !
હું કારણ નાગડો મુવો, (હવે) બળથું અમે બે. ૩૦

[ઓ દુનિયાનાં લોકો ! અગર ચંદનનાં કાષ્ઠ મજાવીને સરથોટામાં અમારી ચિતા ખડકો. મારે કારણ નામ મર્યું છે, માટે અમે બન્ને જલ્દી હવે બેમાં જ બળથું.]

આ કથામાં એક આલણુદે નામનું સ્ત્રીપાત્ર લાવવામાં આવે છે, ને એને નાગની પરણેતર સ્ત્રી તરીકે જાણખાવાય છે. એ નાર્મમહેની ઇર્ષ્યાએ સજગ છે. અને એમ લાગે છે કે આ આલણુદે નાગની સ્ત્રી હોવાને બદલે બીજાનું એક નેસવાસી કન્યા-નામમહેની વધુ રૂપવંતી, રૂપની અભિમાની, નામના પ્રેમની ઉમેદવાર અને આખરે તિરસ્કાર પામેલી-હોવી જોઈએ. નામનું મન હરવા માટે એ પોતાનો રૂપનો ગર્વ હારે છે :

આલામંડળ વીજળી, ધરતીમંડળ મે,
નરમંડળ નાગડો, (એમ) અસ્ત્રીયાં આલણુદે. ૩૧

[આલમા જેમ વીજળી જેવું, ધરતીમાં મેલું જેવું, પુરુષમાં નામ મુંઠર, તેમ સ્ત્રીઓમાં આલણુદે રૂપવંતી.]

પણ નામ એના રૂપગર્વને તિરસ્કારે છે :

આલણુદે ! એંકાર, કાયાનો કરીએં નહિ;
ઘડેલ કાચો ઘાટ, માટીનું જાશે મળી. ૩૨

[ઓ આલણુદે ! દેહના સૌંદર્યનો અહંકાર ન કરવો. ઘટે. કેમકે એ તો કાચી માટીના ઘડેલા વાસણ સમાન છે. આખરે તો માટીમાં જ મળી જશે.]

બાનરો

આ પણ પુરના પક્ષી ગયેલા હૃદયની ૦ ને ઝીનું અવિચન પ્રેમની કરુણ કથા છે. જુવાનનું નામ બાનરો અથવા બાનગ્રી છે જાતે આદિર છે પોતે કાઠોરડા ગામનો વામી હો એવો એક દુહામા ઇસારો છે મુવતીના નામનો દુહામા નિદેશ નથી કોઈ મૂળાદે એવું નામ કહે છે. આખી કથામા બાનરાનું પાત્ર પોતે આરીને ક્યારે ડોકાવું નથી. ત્યજએતી પ્રેયસી પોતેજ પોતાના ઉદગારો વાટે આપરીતી કહે છે.

પ્રથમ બન્ને વચ્ચે પ્રીતિ બંધાઈ બાદર-ત? બરાતા કોઈક મેળામાં બેઠા બેળા થયા હશે. વીસે વીસ દુહા સાક્ષી પૂરે ॥ ૩ આદિર-કન્યા એ જુવાનના ગરવા ગુણો ઉપર મોહીને મન અર્પણ કરી બેઠી દગે મેળાની ચૌકબરો રમતોમાં, રાસગરબીઓમાં ને ચાનુગીમા બાનરતી નીજ સહુથી સચારો દેખારો દરો. બાકી દેહના પડઝડ પાતળિયા રૂપ તો આદિરડાઓને જન્મથી જ વરેના દોષ છે. પણ કોણ જાણે યા કારણે આ પ્રેયસીના સગા એ સજ્જનો વિરોધ કરીને મેઝાં વાત એટલે સુધી વધી ગઈ કે બાનરો જો હવે આવે તો બદ્ધકે દેશે બદ્ધકથી બ્દીને બાનરો બચ્વી ગયો. બદાદૂર બનીને પોતાની તરખતી પ્રેમિકાને બચાવવા —અરે મ્હોં દેખાડવા થ ન આળો

પ્રેમિકા સદેશા કહાવે છે. પણ જવાબ નથી મળતો ત્યારે પછી આશા તજે છે. બાનરો કહાવે છે કે હવે તો આપણો સંબંધ બંધાવો દોષન છે બીજુ કોઈ ઠેકાણે ગોતી લેજે. પણ ટેકીની નારી નવા નેહ કરવા ના પાડે છે આમેથી ઉડીને બાવળ પર બેસવું એના હૃદય પખીથી બને તેમ નથી.

પણ એને અદેશો પડે છે કદાચ બાનરાતુ અતર ખીજે તો નહિ થું હોય. રોધમા નીકળી પડે છે, ઉન્ડી લૂ ખાઈ ખાઈ, પગે ચાલી ચાલી, એના સુકોમળ શરીરનો બરડો પણ બેનડ વળી જાય છે. એના એજ બાહર-કાંદાના મેળામા જઈ ગોતે છે. પણ બાનરો નથી જડતો આખરે એને ખાત્રી થાય કે બાનરો ખીજનો થઈ ગયો,

પછી એના જીવનમા તો “ગર સળગી, ગરમ થયો, સળગ્યા સાતે વન.” પછી તો અગ્નિને બાથ ભરી રહી જીવ ક્યાંય જ પતો નથી. મન બળના માટે મસાણું દોડે છે. પોતાનો પ્રેમીજન ખૂટલ નીડે એ કેનાની તો વાતજ થી કરી. એ બધી જ્વાળાઓને આ સ્ત્રી પી ગઈ પોતાના શિયળ સંકોડીને બેસી ગઈ, જીવનમા સ્વેચ્છાપૂર્વક ‘આહુતીનો રાગપો’ સીકારી લીધેલ સદાની એકનશ્વા સીકારી.

૬

ફરિયું ફેર ધણી, (૧૪) ૧ ટાંપણિયલ ટળિયું નહિઃ
મનડું રમેઠ તણા બેવ ઘવારે બાનર ! ૧

[એ બનર, ૧ મારે મન, ઘણીના બનરની માફક ધણી થે થકર ફરું, પણ એની ડકમા નામેનુ ઓગલું એના તકદીરમાંથી ટળ્યું નહિ તારા પ્રેમને અનત કુડામે મારે હૃદય વેદનાનો સાર વહેલું ફરડ જ રજુ]

સો સો માલ કયે, સાનુમા સમજયો નહિ;
કેદુકનો કાને બાનરશી બેરા યિયો ! ૨

૧. ડાક - નામેવ ઓગલું ૨ ઘણી ૩ માફક

૪ ખીજ પક - ‘ડાડિયુ દેતે, સગા ૧ ઈ સંસજ્ય નહિ’

[તને ધણા સાદ પાડયા તુ ધસારેય સમજ્યો નહિ એ બાનરો ! તુ કાને બહેરો ક્યારથી બની ગયો છ ?]

ફળિયામાંથી ફકીર, ફેરી હધ પાછો ફર્યો;
(એમ) અમુ થો આહિઁ, બાનરશી બોલો યથો ! ૩

[એમ પાછ ફકીર બીજ માગવા માટે આવે અને ફળીમાં આટો દહને પછી અભણ્યો બની આવ્યો જાય, તેથી જ રીતે તુ પણ એ આહિર ! મારા જીવનમાં આટો મારીને જ નિસ્ખલ ત્યજ ચાલ્યો ગયો બદલી ગયો]

બંદુકની બીકે, આયાં લગ આવ્યો નહિ;
અલબેલા આવ્યો ! બખતર પેગીને બાનરો ! ૪

[દે સ્વજન ! મારા સગજો આપણા સ્નેહના વિરોધી રહ્યા છે તેઓ તને બદલે મારશે એવી બીકે તુ ત ન આવ્યો ! સાચો સ્નેહ દોષ તો એ વહાલા ! તુ બખતર પહેરીને આવ !]

પોટા પાખ વન્યા, માળા વિણ કયા મેલીએ ?
એ હિ'ની વાતુ'માં, બાનરશી બોલો યથો ! ૫

[દે બાનરો ! મારા કોમાર-જીવન રૂપી પાંખ વિનાના પોટાને-બચ્ચાને -માળા વિના તુ બોલે કયા જઈ મુક ? ને તુ કિવસમાં જ છ બદલી ગયો ! યાત્રી ગયો !]

પરથમ દૈને બોલ, પાછા પતળીએ' નહિ;
કાપે કાળજ કોર (તિથ) બાદલીએ' નૈ બાનરો ! ૬

[એમ કેમ બદલાય ! પ્રથમ કોવ વીધા પછી કેમ છટકી સમાય ! મોઢ કોલ્ડ વાદી નાખે તો ખસુ કેમ પલાટાય ?]

મોઢેરા મળતે, સોઘા સાટવીએ' નહિ,
લધએ લખ ખરએ, એ પખ સરખા બાનરો ! ૭

[મારે સમ આટલાં સકટો વહેવાનાં પડે છે તેથી મારી મીઠ વને મોંઘી ખરે છે ખર ? બરાબર છે મોંઘા બાનરો વસ્તુ નવાં મુખી

મળી શકતી હોય, ત્યાં સુધી સોંધી ચીજ ન ખરીદવી ધટે. લાખ રૂપિયા ખર્ચાને પણ એવીજ ખરીદીએ કે જેનાં બન્ને પડખાં સરખાં હોય : થાકે નેટલો લોગ આપીને એવું પ્રિયજન રવીકારીએ, કે જેનાં બન્ને પક્ષો (ચોસાળ અને તિટકણ) જ નદાન હોય. સોધું મળે તે તો તકવાદી જ નીવડે.]

પોપટ હોય તો પઢાવિયેં, સૂડાને નોય સાન,
મધદરિયે એલી ક્યાં જાનરા! કેનાં જાન! ૮

[પોપટને પઢાવી રાખાય, પણ સૂડાને રાખેલો જીવવાની અકલ નથી હોતી; તેમ સાચા પ્રેમીને તો પ્રેમપાઠ શીખવી રાખાય, પણ તારા નેવા અનુધને હું શું બણાવું? એ નિર્દય જાનરા! મધસાગરે રહ્યાવીને તેં મને કેને સોપી દીધી?]

ભાદર ત્રટે ભરાય, કવલી કાંઠારડાધણી!
નહિ તું મેળામાંય, જાનરા! કેમું બોલીયેં? ૯

ભાદર તીરે મેળો ભરાય છે : હે કાંઠારડાના વાસી! હું ત્યાં બઠી આવી. પણ તું તો મેળામાં નડયા નહિ. એલે હું ખીલ કોની સાથે બોધું? હું નિરાશ મધને પાછી ચાલી આવી.]

લોં ખીજ બાળેલ ને, કો' જલુ' કિસે,
તેં મેલ્યાં તિસે બેઠાં છેયેં જાનરા! ૧૦

[ખીજ કાઠ બમિ તો લીઠી નથી. કહે, હું ખીજે ક્યાં જલું? તેં મને જ્યાં રહ્યાની મૂખીને બેસારી છે ત્યાં ને ત્યાંજ હું તો બેઠી છું એ જાનરા!]

સગા! સાર કરે, વે'લી વરતાવાં તણી;
તેં મેલ્યાં તિસે બેઠાં છેયેં જાનરા! ૧૧

[હે રવજન! હવે તો આસારે આવેલની બેઠી સંભાળ લે તેં બેસારેલ છે ત્યાં જ હું બેઠી રહી છું.]

તું કહે છે કે મારે હવે જાન કાઠ ઉપર જન ઢેળવું! ના, ના, એ તો કેમ બને? હું ખીલે રયા, પણ હું સી કેમ નીચી ઉતર?

આંખેથી ઉઠયે, બાવળ મન બેસે નહિ;
કાંઉ કણુ ખૂટયે, બીડ ખાવું ખાનરા ! ૧૨

[મારું મન-પંખી અત્યાર સુધી આંખનાં મ્હોર મંજરી અને શાખો ખાનારું-તે હવે આંખાડાજયથી હડીને બાવળના ઝાડ પર નહિ બેસી શકે. ઓ ખાનરા ! અન્નના દાણા ઘરમાં ખૂટી ગયે, બીડ (ધાસના કણ) શીદું ખાવાં ? શી રીતે ખાઈ શકાય ? અનાજ આશમનારને બીડ ધાસનાં બીયાં ભાવેજ શી રીતે ?]

આંખેથી ઉઠેલ, બાવળ મન બેસે નહિ,
અંદણુથી ચૂકેલ, વન કોઈ વિસામે નહિ. ૧૩

[સ્વાસ્થિક આંખા પરથી ઉઠેલ પક્ષીનું હિલ બાવળના ઝાડ પર કેમ અંધ ? મુગંધી અંદન-જણથી વિખૂટા પડેલા પંખીને વનમાં કયથિ વિસામે નથી વળતો.]

કાઠઃ કેળવતે, કળથીએ મન કોળ્યું નહિ;
કાંઉ કણુ ખૂટયે બીડ ખાવું ખાનરા ! ૧૪

[કાઠા પકડેને કેળવીને સુવાળી ફાટલી ખાનારનું મન કળથી નેવા કુચાળા ધાન્ય ઉપર શી રીતે કરે ? અનાજ ખૂટતાં હવે બીડનાં બીયાં ખાવાં કેમ ગમે ? તારા પરની લચ્ચી પ્રીત લેછને બીજા પુરુષ પર કેમ હિલ કરે ઓ ખાનરા !]

ટાઢયું ને તડકા, લૂ અમને લાગેલ નૈ;
વાંસા વળી ગયા, બેવડ થઈ ગ્યાં ખાનરા ! ૧૫

[દે ખાનરા ! તારી શોધમાં આવી ચાલીને અમારા બરડા બેવડા વળી ગયા અમને આવી ટાઢ ને આવા તાપ, આવો ઉન્હો પવન કદિ થ નહોતા લાયા]

બેઠલ બઢય ગાળી, 'સંસાજી' સંકેલો કરે;
ઉથડકના ઉઠે, ખાનરસી ! બીવું પડયું. ૧૬

[સસલાની જેમ અગા સકોશીને હું મારી નિશાસ રૂપી બજોલ
ખોદી તેમાં લપાઈ બેઠી હતી એમાંથી આ બાનરા, તે મને આપ્યા
લાની ના સબળાવીને ફફડાવી મૂકી]

કોઈ વખુટલ વા'લુ, સધ આરો સૂઝે નહિ,
મધદરિયે મેરાલુ ! બારે બૂડયા બાનરા ! ૧૭

[મારી સ્થિતિ કોઈ કાફલામાંથી વિખૂટા પડેલા એકાદ બંદાલુ જેવી
થઈ પડી છે મારાં બારે બંદાલુ તો મધસાગરે ફૂળી ગયાં છે,
ને મારી એકાકી જીવન-નોકાને હવે કિનારો સૂઝતો નથી]

બલ્લુ હત તું જીસ, મારગ તડ મેલે કરે,
(તો) અવડી પ્રીત આહિર ! બાધત ને અમે બાનરા ! ૧૮

[આ બાનરા ! તું મને આમ રસ્તાને કાંઠે અતરિયાળ મૂકીને
આપ્યા નહરો એકુ જો મેં બલ્લુ હોત, તો આવી જાડ પ્રીતિ હું
તારી સાથે બાધત ન શા માટે, આ આહિર !]

બબરે બેસાય નહિ, ધરમા ધણું ન થાય,
મન મસાણે જાય, બળવા સાડ બાનરા ! ૧૯

[હવે તો નથી બબરમા તારી વાટ જોઈ બેસી શકાઉં-શરમ
લાગે છે, કે નથી ધરમા પેસીને જીવ ઝંપતો ધર ખાવા ધાય છે હવે
તો મન રમશાને બળી ગરવા માટે દોડી રહું છું]

ગર સળગી ગઝળ થિયો, સળગ્યા સાતે વન,
લાખુ ગાઝ્યા લાકડા, બથુ બરીને બાનરા ! ૨૦

[હ બાનરા ! આ તો જીવનની અદર મોટી પહોડી ઝાડી સળગી
હઈ હોય, આ સામટાં સાત ન ગવમાં દાવાનળ લાગ્યા હોય,
અને નહોતે એ લાગ્યા લાકડાં મેં મારી બાજમા લઈ લઈ સળગાવ્યાં
હોય, એવી જવાલાઓ મારા અતરમા જલો રહી છે]

જીસ નહય (ચારણી) મરગ તડ માર્ગ કાંઠે મેલે કરે મેલી કરી

હૂતું તે હારાવિયાં, નવો ન ધિયે નેહ,
(આ તો) ભવોનાં ભવ શેહ, બામણ્ય રાંડી બાનર ! ૨૧

[જીવનમાં જેટલું હૂતું તે તો સર્વસ્વ તો હારી ગયાં હવે નવેસર ક'ંઈ સ્નેહસંબંધ થઈ શકશે નહિ એટલે મારી હલત તો બાકાણીના રંડાપા જેવી થઈ ગઈ. એક વાર વિધવા થયેલી બાકાણી જમ ફરીને પરણી ગઈ હતી નથી, તેમ મારે પણ, આ બાનર, હું જીવતો છતાં, મૃદાનો રંડાપો આબી.

Valabji Ramjee

સુધારો

કથા ૬ : સૂરનો દેખીઆ

ફહા નં. ૨ માં 'ફૂ ખનો પૂઠેલ' ને બદલે 'ફૂ ખ નો પૂઠેલ'
'હેતમકાં ન્યા' ને બદલે 'હેતમકાં થ્યા'

ફહા નં. ૫ : સાચો ખાક

ઘેરા મળે થણા, રણવગટે શેઠા તણા,
મરખાંસું મેળા, સરનેલા ને સૂરના.

ફહા ૧૩ : સાચો ખાક

ખાધી તું વિષ્ણુ ખાંડ દેખીયા! હૈયારણ થઈ;
(હવે) વણ્ટરો વધ્યાણ ! (જે દિ) ખાશું ઘા ખોરણ તણા

[મેંખાનની વરછેડાએથી સ્ત્રી કહે છે : "આ દેખીઆ ! તારા વિના તો મેં કદિ કોઈ ઉપભોજ માણ્યા નથી. એક વાર તારા વિના ખાંડ ખાધી હતી, તેનો પક્ષ દેખામાં, છાતીમાં બાર રહ્યો હતો ને એ છાતીમાં રહેલો ફૂંચો તો હવે ને દિવસ સ્મશાનમાં મારું મુકું" સગવડ હશે ને વાંસડાના પ્રકારે ખાઈ રહ્યું હશે તે દિવસ જ છતી-એથી ધુળો મારો ને આવો સ્નેહ, તેની સાથે તે ફરી ભવફાળ બતાવે છે !]

નવયુગની ચેતના જગવડું માર્સિક : એનો એક પક્ષ
અંક જુઓ અને તમે આદ્ય થવા લલયાશે. વાર્ષિક રૂ. ૧
પરદેશ ૧૧ રિા કુમાર કાર્યાલય : અ મ દા વા ૮.

પગારની ગણતરી બુક-કર્તા ભગવાનજી ગૌ. પડયા
આમાં એક પાછથી લઈ રૂ. ૧૦૦૦૦ નો મહીને પગાર હોય અને
તે પણ ૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ દિનસનો મહીનો એમ ચારે કોઠા આપ-
વામાં આવેલા છે અને રૂ. આ. પ્રા. વચ્ચે લાઈનો મુકવામાં આવી
છે. એક રૂ. થી રૂ. ૨૦૦ સુધી એક એક રૂ. ઈઓ વધારી અધાય
કોઠા આપનામાં આવ્યા છે તેમજ ત્રણ પાછ રોજ હોય તો
૨૮-૨૯-૩૦-૩૧ દિનસનું રૂ. એ પ્રમાણે ૦૧-૦૧૧-૦૧૧-૧૧ આનો
એ પ્રમાણે પૈસો પૈસો વધારી રોજદા રૂ. ૨૦) મળતા હોય તે માટેના
હિસાબ પણ આપેલા છે. તેથી એક કવાકમાં જુદા જુદા પગારના
મહિનાદાર તેમજ રોજનદાર ૫૦૦) માણુમોનો ગમે તેટલા દીનસનો
અને ગમે તેટલા પગારનો હિસાબ કરી શકાય એટલું પુરતક
સુવમ છે. હવે એજ કાગળ પાકુ પુહું પૃષ્ઠ ૩૦૦ ફિ. રૂ. ૨)
પોસ્ટેજ રૂ. ૦૧. માસીક પાસેથી મ. જાવનારને પોસ્ટેજ માફ

(૧) પંડયા ભગવાનજી ગૌરીશંકર દ્યોપુર વાડીગામ ૩ખાની
પોળ અમદાવાદ. (૨) મહાદેવ રામચંદ્ર જલસુદે ત્રણ દરનાળ,
અમદાવાદ. (૩) એન એમ ત્રીપાઠી બુકસેલર્સ કાલ્યાદેની મુંબાઈ

ખાસ હિસ્ટરિયાહિ વાતરોગ માટે જ

વૈદ્યકાદિ પ્રવર્તનોથી મેડન પામેલી દેશી દના વાયુમુકતા
છે. એક જ દિનમાં અખડ ખેચાણ સુધરે બાળ, વૃદ્ધ અને
સગર્ભાને કાયદા દે, ગાડપણ, ફેફસે, ગલરાટ, હૃદય, મકરી,
અધારા, ગુર્મ, ખાલી, કાટ અને ગર્ભાશયના વિકાર સુધરે.
દવા ૩૦ દિનો કો રૂ. ૫૫ પો જુદું.

દેશીના માવાળા - વાયુમુકતા, વડોદરા.

બાયોકેમિક ક્ષારો- (જીવન રસાયણવાચ્યો) જર્મનના
સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. વિદ્યાર આમેની

અસલ સીલમધ શીશીઓ ૩૪ થી ૨૦૦૪ સુધીની. સુચીપત્ર મળાવો.
ખુલખુલ બાયોકેમિક એન્ડ હોમીઓપથિક ફાર્મસી ભાવનગર.

તન-મનની મહેનત કરનારાં!

તાકાત-તાઝીથી ભરપુર

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

(મૃદ્ધિકારિષ્ટ-શારગવર મ. અ. ૧૦)

ઘરમાં હંમેશાં તૈયાર રાખો

તાકીદે તાકાત-તાઝી મેળવવા

ચરની મટાડનાર

થાક ઉતારનાર

ઉધ લાવનાર

ઠસ્ત સાફ લાવનાર

ભુખ લગાડનાર

તાકાત આપનાર

તાઝી બક્ષનાર

લહેજતઠાર દવા

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસવ

સવાર-સાંજ જમ્યા પછી લેવો

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લીં

સયાનીરોડ, મુંબઈ નં. ૧૪

ભાવનગર એજન્ટ જયન્તિલાલ અમૃતલાલની ફાં,
આંખાચોક

ગાંધી એજન્ટ મુકુંદરાય વધર્મ,
ભુક્તેશ્વર નેચર મેધજીની પાસે

સ્તલ અર્ધાના તેર આના સ્તલ એકનો ૩ દોઢ સ્તલ દોઢના ૩ છે

શું તમારે ઘેર બેઠાં હારમોનીયમ વગાડતાં શીખવું છે ?

તા

મેા. ભારતવાદ માસ્તરના જગ વિખ્યાત સંગીતના પુસ્તકો
આવેજ મંગાવો

ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ.

ભાગ ૧ થી ૫

એક પુસ્તકમાં સોનેરી બાઇ-ડીંગ, ગ્લેઝ કાગળ,

કિંમત રૂા. ૬-૮-૦ હિંદુસ્તાન બહાર હસ સીલીંગ.

—પુસ્તક ભાગોની કિંમત નીચે લખ્યા પ્રમાણે—

૧-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૧ લો.. કિં. રૂ. ૧-૪-૦

૨-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૨ બો...કિં. રૂ. ૧-૮-૦

૩-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૩ બો...કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

૪-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૪ થો...કિં. રૂ. ૧-૮-૦

૫-ભારત મ્યુઝીક ગાઇડ ભાગ ૫ મો .. કિં. રૂા. ૧-૮-૦

૬-ભારત મંગીત બારાખડીકિં. રૂ. ૦-૮-૦

૭-ભારત સંગીત ગરમાવળીકિં. રૂ. ૧-૦-૦

૮-ભારત સંગીત ગાયનમાળા (અંક ૧લો) કિં. રૂ. ૦-૮-૦

હાલમાં બહાર પડેલું તદ્દન નવું પુસ્તક

૯-સગલ સંગીત ગાઇડ (૧૦૧ ગાયન)...કિં. રૂ. ૨-૮-૦

પ્રભાત ફેરીમાં ગાવા લાયક

૧૦-રાષ્ટ્રીય મંગીત ગાઇડકિં. રૂ. ૦-૪-૦

પુસ્તકો મંગાવનારને સૂચના

૧-રૂપીયા ચાર અથવા એથી વધુ રૂપીયાના પુસ્તકો એકી સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ

૨-એક રૂપીયાના અગર તેથી ઓછી કિંમતના પુસ્તકો

મંગાવનારે તેટલીજ કિંમતની પોસ્ટની ટીકાટો મોક

લવી અને પોસ્ટેજ માટે એક આનાની ટીકાટ

વધુ મોકલવી ની. પી વશે નહી.

મળવાનું ઠેકાણું:—ભારત સંગીત વિદ્યાલય.

S શુભવર્મા, મુંબઈ ૪.

સુખ વાવો તો ઉગે સુખ !

હિંદુ અનાથાશ્રમ, વડવાળ કેમ્પ,

આશ્રમના અનાથ બાળકો માટે અન્ન નિવેદન, વસ્ત્ર નિવેદન, શિક્ષણ નિવેદનના ગમે તે ખાતામાં દાન આપી શકાય છે. ૬૦ ઉપર બાળકો છે દરેક પ્રમુખ દાન લેવાય છે. લખો — ઓનરરી સેક્રેટરી

હિંદુ અનાથાશ્રમ, વડવાળ કેમ્પ (કાઠિયાવાડ)

રક્ષણતા બાળકો માટે સારામાં સારો મર્ગ કયો ?
તેમની સલાહ લઈ સારું ગીતે ઉછેરી તેમને
આર્થિક નાગરિક બનાવવા તે,

હિંદુ અનાથ આશ્રમ—નડીઆદ

એ કામ બહુ હિંમતથી વ્યાપક ક્ષેત્રમાં વર્ષો થયા કરી રહ્યું છે. આ સંસ્થાને તમે બને તેટલી મદદ કરો. દાતાઓનાં દાન ઉપર જ તેનો નીભાવ છે. હાલમાં ૬૦ રૂબરૂનો ખર્ચ રૂ. ૮૫ થી ૬૦ થાય. અને અનાથોની સંખ્યા દીનપ્રતિદીન રહે છે વળી ઓછો ના ખાસ વિભાગ ખોલ્યો છે. કલ્યાણ કામને બંધે નાબૂદની ધમ્મિક જ જરૂર છે રૂ. ૧ અને તેથી વધુ દાન આપનારના નામ વાર્ષિક રીપોર્ટમાં છપાય છે વધુ વિગત માટે પૂછો તથા રીપોર્ટ મંગાવી જુઓ —

મંત્રી હિંદુ અનાથ આશ્રમ નડીઆદ (ગુજરાત)

૨૫ દે રી

નેશનલ

આઈ

ફેલોશિપ્સ

પીવામાં ધમ્મિક ઉત્તમ ને લેડેન્ટ વાળી હોવાની ગેરંટી ફક્ત એક જ વખત મંગાવી ખાતરી કરો.

નેશનલ ફેલોશિપ્સ ટી કું સુખાઈ,

તા ૬ રૂ. ૫૦ નો માન મંગાવનારને સી પી થી મોકલીયું

ગાયકવાડી ફોનદાર સંખ્યાજી હસ્તક થયેલ.

આસોજ અત્યાચાર કે રૂ

૪૭૨ પાનાં અને ૧૦૧ મજુરોનાં શ્રુપ ઉપરાંત
બીજા લગભગ ૧૦૦-૧૨૫ ફોટો-ચિત્રોથી ભરપૂર.
કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ અઢી. [પોસ્ટેજ વધુ]

ધ્રાંગધ્રા તામે સનાપુર ગામના જી, પુરો અને બાળકો
મળી ૧૦૧ મજુરોની ટોળી મજુરી અર્થે ગુજરાતમાં નીકળેલ.
આસોજના તળાવમાં તેઓએ મુકામ કર્યો હતો. ત્યાં રાતના
બાર વાગે તેઓ સુનેમા હતા, તેમને બંદુકના બડાકાથી
ફોનદાર સંખ્યાજી અને તેના સાથીઓએ જગાડ્યા. તે
સંખ્યાજી જી, પુરો અને બાળકોને ત્યાંથી કરપીલુ રીતે
મારતાં, મારના, આસોજ ગામના ચોરામાં મધ્ય કાળી
રાત્રીએ લાયવામાં આવ્યા.

બાળુના સોખડા ગામે થયેલી ચોરી બાબતમાં તેઓને
મનાવના માટે આખી રાત ચોરામાં તેઓના પર ન કરવાના
અનાચારો, મારો, અને સીતમે ગુમરાવામાં આવ્યા.

બાઈ ઝડપ તથા પારવતીની ધંતો લેવામાં આવી, ૧૧
વર્ષની નાની છોકરી સહી ઉપરનાં અમાનુષી અત્યાચારથી
તેનું મરણ થયું. તે ઉપરાંત સંખ્યાજી અને પુરોને
એકમ રૂમમાં બંદુકના બડાકે તદ્દન નગ્ન કરાવવામાં આવ્યા.
અરસપરસની વ્હાવી સગાઇઓ પુછી તે નગ્ન જી પુરો
વચ્ચે તદ્દન અમર્યાદ વર્તન કરાવવામાં આવ્યું. વીગેરે અનેક
પ્રકારના ગુમરાવા અમાનુષી અત્યાચારોની સંપૂર્ણ વિગત-
વાર હકીકત, વડોદરા કોર્ટમાં ચાલેના કેસમાં રજુ થયેલી;
તે, સત્તાવાર કાગળો પરથી તેઓ સંખ્યાજીના ફોટો-ચિત્રો
સહીત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવેલી છે.

હિંદ બહારનાં આલોક માટે રજીસ્ટર પોસ્ટેજ સહિત રૂબરૂ રાખીએ,
મળવાનું માત્ર એક જ દેખાણ :—સત્ય પ્રકારકે કાર્ય ૧૫.
ત્રામના પાટા પર, ધર નં. ૪૭, મધ્યનાજ રોડ, સુબર્બ નં. ૪.

જાહેર વિશ્વાસનો પુરાવો

નવા વિમા મળ્યા

૧૯૨૦ _____ રા ૧૦,૭૪૦,૧૬૪

૧૯૨૫ _____ રા ૧૩,૨૮૮ ૬૦૨

૧૯૩૦ _____ રા ૧૬,૮૬૧,૨૧૫

આણું કુલ વીમા

૧૯૨૦ _____ રા ૩૬,૭૨૧,૮૧૬

૧૯૨૫ _____ રા. ૬૫,૪૧૦,૯૩૧

૧૯૩૦ _____ રા ૧૦૮,૬૦૦,૬૭૬

'મિલકત

૧૯૨૦ _____ રા ૬,૮૨૬,૨૧૪

૧૯૨૫ _____ રા ૧૨,૨૬૫ ૮૮૧

૧૯૩૦ _____ રા ૨૨,૪૦૨,૬૦૪

કુલ આવક

૧૯૨૦ _____ રા ૧,૭૭૫,૧૮૪

૧૯૨૫ _____ રા ૩,૪૦૭,૨૩૬

૧૯૩૦ _____ રા ૫,૬૨૩ ૧૫૮

પોલીસી હોદ્દાગેને ડીવીડન્ડ આપ્યું

૧૯૨૦ _____ રા ૮૩૬૫૮

૧૯૨૫ _____ રા ૨૪૬,૩૨૮

૧૯૩૦ _____ રા ૬૧,૦૬૦

ધી

મેન્યુફેક્ચરર્સ લાઇફ ઇન્સ્યુરન્સ કું.

સ્થાપિત ૧૮૮૦

હેડ ઓફીસ . . . ટોન્ટો (કેનેડા)

સુબાઇ ઓફીસ .. એમ કાનજી એન્ડ કું.

જનરલ એજન્ટ્સ

૫૧ કાવમજી પટેલ સ્ટીટ કોટ સુબાઇ

પ્ર સં ગો પા ત

લેટ આપવા લાયક અને તમારા ચોતાના કાયમના
ઉપયોગ માટે

સુંદર મિનાકારી-કામની કેન્સી ચીનેના
જેવી કે :

કોટ, જાકીટ, અને ખમીસનાં તરેહવાર
ખટનો, સાડીપીનો, બાલપીનો, એરોંગસ
ચાકે, મેડલ્સ વગેરે હરેક ચીને અમારે ત્યાંથી
જરૂરખંધ અને છુટક કીફાયત લાવે મળશે.

સફાઈદાર કામ અને મનમોહક કીઝાઈનો જોઈ
આપ હિન્દની કુશળ કારીગીરી વિષે મગરૂર થશો.
બાવતાલ માટે આજેજ ચીતલીઆ પ્રધર્સ
મળો અગર લખો.

ફોન નં. ૩૪. સ્વદેશી મારકેટ બાબુ ગલુ રોડ.

(કાલ્યાદેવી રોડ) મુંબઈ નં. ૨

શુદ્ધ સ્વદેશી સાકર અને કારમીરી કેશર વાપરનારા
એકલા જ મિઠાઈવાલા

ગોવીંદજી વસનજી

મુંબાઈના આગેવાન મિઠાઈવાલા
(સ્થાપના સન ૧૮૯૫)

બધી મિઠાઈઓમાં સ્વદેશી સાકર, શુદ્ધ કારમીરી કેશર અને
બરપૂર પૌષ્ટિક તરવોત્રાણાં ઉત્તમ પદાર્થો, બદામ, પિસ્તા, ઈલા-
ચી અને શુદ્ધ ઘી વાપરવામાં આવે છે.

મિઠાઈ બનાવવામાં ફાઇ પશુ પ્રકારના એરી રંગ અથવા
નકલી પદાર્થોનો ઉપયોગ થતો નથી. જેથી

ગોવીંદજીની મિઠાઈ ૧૦૦ ટકા શુદ્ધ હોવાની ખાત્રી આપવામાં
આવે છે. ગ્રાહકસલીસ્ટ મુજાવવાથી મફત મોકલવામાં આવશે.

ગોવીંદજી વસનજી

મુંબઈ નં. ૭

ધી રાજનગર બેન્કીંગ એન્ડ ઈન્સ્યુરન્સ કોર્પોરેશન લી.

ગાંધીરોડ : અમદાવાદ.

અમારી સરકારી વીમાની યોજનામાં માસીક પ્રીમીયમ ફક્ત રૂ. ૧) આપી આજે જ મેમ્બર બનો. પતિપત્નિના સાથે વીમાનું પ્રીમીયમ ફક્ત રૂ. ૧-૮-૦ છે. લોન સરેન્ડરવેન્ચુ વી. ધણા લાભો છે.

જોઈએ છે લાગવગ વાળા એજન્ટો.

લખો યા મળો—મેનેજિંગ એજન્ટ.

ગુડ વીલ બોન્ડ.

રૂ. ૧૦) થી રૂ. ૪૨૦૦) મુધાનાં ધનામે! બરેલા પૈસા જતા નથી બમણા પૈસા તો જરૂર મળે છે જ. વધુ માટે યોજના વાચો. આખુ બોન્ડ રૂ. ૫) અડધુ રૂ. ૨૫. ૬ માસ પછી બોન્ડ ઉપર ૭૫ ટકા નાણા ધીરવામાં આવે છે.

મેમ્બરશીપ સરટીફિકેટ

સરારી યોજના સાથે બીજાં લાભ

વગર વ્યાજની લોન રૂ. ૧૦,૦૦૦ સુધીની વા રૂ. ૫૦૦૦) સુધીના ધનામ, દેવાતી બાદવારસોને રૂ. ૨૦૦) બક્ષીમ વા ચોક્કસ મુદત બાદ બમળી રકમ મળે છે. વધુ માટે યોજના વાચો. આખુ સરટીફિકેટ રૂ. ૧૦૦) અડધુ રૂ. ૫૦) માસીક રૂ. ૨) ના હપ્તાથી ખરીદી શકાય છે. પ્રમાણીક એજન્ટો જોઈએ છે.

લખો યા મળો—ધી ન્યુ હિન્દુસ્તાન ફાઇનેન્સીંગ એન્ડ બેન્કીંગ કોર્પોરેશન લીમીટેડ,

રોડ ઓફિસ :—પાંચકુવા, અમદાવાદ

શ્રીઓનાં હૃદોના ખાસ ચિહ્નિત્સક માણુસાવાળા ગંગાબાઈની ગર્ભા- શયના સર્વ રોગ દૂર કરવાની અપૂર્વ ઔષધિ

ગર્ભજીવન : (૨૭.) ના ગર્ભરક્ષક : (૨૭.) આ
નેવનથી ઋતુ સબંધી સર્વે પ્રદર દવાથી રતવા કમુવાવક અસુધારા
રૂઠા ને શ્વેત જીર્ણ તાવ, અચક્તિ, સાથે થતા બાળકનો જન્મ બાળક
મેદ, પેશાબે બળતરા, સોજો, ન જીવવું તથા ગર્ભ ધારણની મુ-
કમળ સ્થળ ઉપર ન હોવું, કમરનો દત્તદરમ્યાન તાવ, અચક્તિ વી. અ-
દુખાવો વી. સર્વ રોગ દૂર થઈ નેક જાતના રોગ દૂર થઈ પૂરે મામે
ગર્ભ વાગળ થાય છે. તંદુરસ્ત બાળકનો જન્મ થાય છે.

કિં. રૂ. ૩) ટ. ખ. જુદું. કિં. રૂ. ૪) ટ. ખ. જુદું.

આ દવાથી ધણી બહેનોને ઘેર ઘોડીયાં બધાયા છે.

યોગા સટિશકિટો આ રત્ના :

વાંસદા : તા. ૧૦-૩-૩૧ કલ્યાણી. તા. ૧૦-૩-૩૧
અમારી દખ્ખીનાણી સાર દવા મે- અમોને તમારી દવાથી એક
હવી હતી તેથી સતોષ છે. હાલ લાભ થયો છે. ઋતુ બરાબર
એમને એથી ખાસ જાય છે. આવે છે. તમીયત સારી રહે છે.

મિત્રો ભગવાનદાસ હ. વેલજી દયાળ.

હંની પુરી વિગત સાથે લખો :—

ગંગાબાઈ પ્રાણશંકર

ગર્ભજીવન ઔષધાલય, રીચીરાડ,

પાલપોળને નાકે, અમદાવાદ

કાણુ છાતી ઠેકાણે કહી શકશે કે અમારી
દવાઓથી ફાયદો થતો નથી !

૪૦ વર્ષની કસોટીએ ચઢેલું કરોડો માણસોએ અજમાવેલું

સુધા સીન્ધુ : પેટ વિકારથી હત્યન્ન થતા

દર્દ, ઉધરસ, સગ્રહણી, દમ, શુળ, અતિસાર, (ઝાડો) મેલે-
રીઆ, ઇન્ડ્યુએન્સી, બાળકોના લીલા પીળા ઝાડા વગેરે
રોગો ઉપર અચુક દવા છે. વળી કોઈ પણ જાતનું અનુપાન
ન હોવાથી મુખાશ્રીમાં સહેલાઈથી સાથે રાખી શકાય છે.
કિંમત આઠઆના. પો. ખર્ચ ૧ થી ૨ મુધિ ૬ આના.

બાલસુધા : પોતાના બાળકોને સુદર, કુટડા,

જોવા ઇચ્છનાર માતા પિતાઓને અમારી બક્ષામણુ છે કે
“બાલસુધા” વાપરો. તે પીવામાં મીઠી છે એટલે બાળક
હોશ હોશ માગીને પીશે દરેક દુઃખનદારને ત્યાં મલશે પણ નકલ
કરનારાઓથી સાવચેત રહેજો. કિંમત આના બાર. પો.
ખર્ચ ૧ બાટલીના ૮ આના.

દ્રાક્ષાસવ

આ દ્રાક્ષાસવ અગુરી દ્રાક્ષોથી બનાવેલો હોઈ સર્વે
દ્રાક્ષાસવમાં ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ છે. મગજ શક્તિને માટે રામબાણુ
છે. તેમજ અપચો, કમજબત, અશક્તિ, ઉધરસ, ક્ષય, અને
વૃદ્ધાવસ્થાની નમળાઈ માટે તો અત્યુત્તમ છે. ભારતરો, વડીલો,
ડોક્ટરો, ક્લાર્કો, બ્યાપ્પાન દાતાઓ, વિગેરે માટે તો દ્રાક્ષાસવ
ચાપરવાની અમારી ખાસ બક્ષામણુ છે. ૧૦ તોલાની શીશીની
કિંમત રૂ. ૨. નાની રૂ. ૧) પેકિંગ ટપાલ ખર્ચ મોટી
બાટલીના રૂ. ૧૧.૮. નાનીના રૂ. ૧૧.૮. વધુ હકીકત માટે
સચિત્ર કેટલોગ મગાવો. મફત મોકલવામાં આવે છે.

મળવાનું ઠેકાણું : સુખસચારક કંપની-મથુરા.

વેળાસરની ચેતવાણી.

તમારી તન્દુરસ્તી માટે
ડૉ. ડોઠારીની

તમારાં નેત્રરત્નો માટે
કાશ્મીરી,

જીવનશક્તિ લોટસહની
રજીસ્ટર્ડ પત્રમધુ.

વિશેષ વિગતો મંગાવવા લખો:—

ધી જીવનશક્તિ દેમિકલ એન્ડ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ
કોટડા, (વાયા ભુજ) કચ્છ.

સંખાઇ જશે તો રહેશે ક્યાં ?

છેલ્લી ઢળની રહેવા જમવાની સંપૂર્ણ સગવડો માટે

આર્યાનિવાસ
હીંદુ લૉજ

નવીન ભવ્ય પાંચ માળ ભરપુર હવા ઉલ્લસ પુખ્ત
અનુભવી વ્યવસ્થા લિફ્ટ લાઇટ પંખા સાથે

ડૉ. મસ્જીદ ગંદર રોડ, માંડવી મુંબઈ,

સ્રીઓના દર્દોની આશ્ચર્યકારક, અકસીર,
અને કદી પાછી હઠે નહિ તેવી દવા,

એ મ્પ્રો શી યા

અનેક દવાઓ કર્યા છતાં આરામ
નથી થતો ત્યાં એક જ અકવાડીઆમાં
એમ્પ્રોશીયા દવાથી આરામ થયેલ છે

પ્રદર, સુવારોગ, માસીક રુદ્ધ નિયમીત કે પ્રમાણ-
સર ન થવું, રુદ્ધ વળતે કમ્બર તથા પેડુમાં
દુ.ખાવો થવો, હોસ્તીરીઆ—

આવી અનેક જાતની બીમારીથી સ્ત્રીઓ નિસ્તેજ રહે
છે. અને અશક્તિ જેવું જણાય છે તેથી ઉવ આવતી
નથી. હાથ પગમાં તુટ યાય છે. પેટમાં વાયુ રહે છે
અજાગો રહે છે. માથામાં ચણકા જેવું જણાય છે.

આ તમામ દર્દોની સારામાં સારી
ખાત્રીવાળી એમ્પ્રોશીયા દવા છે.

ડોક્ટરો અને નર્સો પોતાના દર્દીઓને હુમેશાં
એમ્પ્રોશીયા દવા લેવા ખાસ જણાવે છે.
મજબુત માધાના નિરોગી અને તદુરસ્ત સંતાનનો મરો
આધાર માતાઓની શારિરીક સંપત્તિ ઉપર હોય છે.
ખાટલી ૧ રૂ. ૨) ત્રણ ખાટલી રૂ. પાંચ

વીરીયલ એજન્સી

પ્રોન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ

દરેક શહેરમાં દવા વેચનાર પાસે મળે છે

બાળકો માટે સચિત્ર કાવ્ય-પ્રકાશનો ગૌરીનાં ગીતો, ગલગોટા, દુહૈકા

(આઠ આના) (દસ આના) (પાંચ આના)

લખો : દેશળજી પરમાર, સલાપોસ રોડ, ગવારા, અમદાવાદ

જોઈએ છે—ચાલાક, હિસાહી, લાગવગ ધરાવનાર વીમાના
અનુભવી એજન્ટો, પગાર યા કમીશનથી ગેરન્ટીડ

કામ આપી સહે નેમને સારો ચાન્સ મળશે. વિગત માટે લખો:—

ચોકસી એન્ડ કું. વડા ખાડા રોડ : ભરૂચ.

અમેરીકન ભવિષ્યવાણી : (કાટનની) જેમાં રાજના
ફક્ત એજ ફોગર તેમજ ચોકસ તેજ મંદી બનાવવામાં આવે છે.
કાટનના વેપારમાં ગુમાવેલા નાણાં ચક્રાદિ બાજુ સાથે પાછા લેવાની
આ ઉત્તમ તક છે. કિંમત રૂ. ૫) માસ ૧ ના. લખો:—

ભવિષ્યવાણી કાર્યાલય : નારી : પો. સીહોર (કાંકિયાવાડ).

સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપો—પાનમાં ખાવા માટે ખુશ-
બોદાર “ફૂબ્બુછાપ” કાથો તથા કાથા, ચુના, સોપારી વગર પાન
ખાતું હોય તો તાંબુલ પાવડર વાપરો. ડબ્બા એકની રૂ. ૪ આના.
પો. જુહં. લખો:—એચ. વી. જોશી, રીચીરોડ, અમદાવાદ.

યુદ્ધવીરો અને વીરાંગનાઓનાં ઘરઆંગણે દર્શન

“ મહાભિનિષ્ક્રમણ ”

તા-૧૨મી માર્ચ ૧૯૩૧ની સુવર્ણમય પ્રભાતે મહા-
ત્મા મહાત્મા સાબરમતીના આશ્રમમાંથી દાંડી તરફ
૭૬ યુદ્ધવીરો સાથે સત્યાગ્રહ માટે પ્રયાણ કર્યું તેવું
ઐતિહાસિક રંગીન ચિત્ર : સામ્રજ ૧૪૪૨૦ મૂલ્ય ૫ આના.
(પોસ્ટેજ સાથે). દરેક દિંદી ઘરમાં હોવું જ જોઈએ.

મુંબાઈ સંગ્રામસમિતિના પ્રમુખોની ચિગાવણી

મુંબાઈના રાષ્ટ્રિય યુદ્ધને ટકાવી રાખનારા અને યુદ્ધ
સમિતિઓના પ્રાણરૂપ ચાલીસ યુદ્ધવીરો, વીરાંગનાઓ અને
કાર્યકર્તાઓનાં દર્શન તેમની ઝોળખ સાથે તમે આ
સુંદર અને દળદાર આલ્પમમાં કરી શકશો. રૂ. ૨, પો. જુહં.

ગાંધી બ્રંચર્સ, રતનપોળ, અમદાવાદ (૩૮)
બી. પરીખની કંપની, ગુલાલવાડી, મુંબાઈ.

અમૃતખિંદુ ઓફિસની જગપ્રસિદ્ધ દવાઓ.

આરૂતરતું અમૃતખિંદુ

આખા હિંદુસ્તાન, બરમા, ગીલોન, આફ્રિકા વગેરે દેશોમાં આ દવા પશ્ચી વપરાય છે વિદાયતી દર વાળાની બધી દુકાને લેવાય છે બરોડા, મરોડો, સમદાળી, દોયેરા, ચુક કનગી, પેટમાં પવનનું ધુવાવું, મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ છુટતી, સધિવા, માથાનો દુખાવો, સરી-રમાં કળતર, હાથ પગની તોડ, ફાંતમાં થતી ખીડા, વીછીનો ઝેરી ડાખ વગેરે ઉપર આ દવા અબાદ શુભ કરે છે

કોમલ રૂ. બાટનીનો વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૧૦/- તથા શીશીના રૂ. ૪/- અને ૭ શીશીના રૂ. ૮/- કલન અને ચોસતા બાથ માટે પત્રવ્યવહાર કરવો

જસમાઈનનો સાર્સપરિલા

વિસ્ફોટક પ્રમેહ, સ્ત્રી, ખસ, ખરત્તો, ગડગુમડ, સધિવા, હાથ પગમાં કળતર, સરીર ઉપર કાળા ડાંધ પડવા, લેહીત કમી થવું, કકમાળ અને સરીરની સામાન્ય નળણામાં જસમાઈનનો સાર્સપરિલા અત્યંત ઉપયોગી દવા છે.

કોમલ રૂ. ૧૦/-, વી. પી. સાથે રૂ. ૧૦/-, તથા શીશીના વી. પી. ખર્ચ સાથે રૂ. ૫/-.

શ્રીઓ માટે સારામાં સારી શક્તિની દવા